

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLERİ (ARAP DİLİ VE BELAGATİ)
ANABİLİM DALI

HARRAN ARAPÇASI (DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ)

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim ÖZCAN

Ankara-2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLERİ (ARAP DİLİ VE BELAGATİ)
ANABİLİM DALI

HARRAN ARAPÇASI (DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ)

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim ÖZCAN

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Ömer ACAR

Ankara- 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLERİ (ARAP DİLİ VE BELAGATI)
ANA BİLİM DALI

HARRAN ARAPÇASI (DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ömer ACAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı**İmzası**

Doç. Dr. Zafer KIZIKLI

Yrd. Doç. Dr. Ömer ACAR (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Celal Turgut KÖK

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

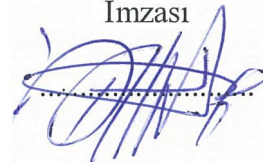
Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.4.5.1.06/2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

İbrahim ÖZCAN

İmzası

ÖN SÖZ

Allah vergisi olan dil, insanların birbirleriyle anlaşabilme aracıdır. Zamanla gelişerek iletişim sistemi haline gelmiştir. İslami ilimlerin dili olan Arapça, Hak Teâlâ tarafından Kur'an-ı Kerim'in dili olarak seçilmiştir. Bu dili anadili olarak kullanan Arap milleti her ne kadar çoğalıp geniş coğrafyalara dağılmış olsalar da, Kur'an-ı Kerim'in faziletiyle dilleri fazla değişmeden bugüne kadar gelmiştir. Harran Arapları el-Cezire bölgesine yerleşen kavimlerdenidir. el-Cezire bölgesi Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki geniş toprakları kaplamakla birlikte, Araplar Türkiye'nin doğusundaki Muş iline kadar yayılmışlar ve diğer yerel kültürlerle karışmışlardır. Ancak Harran bölgesine gelen Araplar -çalışmamızın başında bahsettiğimiz gibi- bir istisna olarak, iklim şartları yüzünden Urfa'nın belli bir bölgesinde komşularının tesirinden uzak yaşamışlardır. Günümüzde elliden fazla Arap kabilesi bu bölgede yaşamaktadır. Diğer kavimlerle karışmadıkları için dillerini eski haliyle korumuşlardır. Komşu ülkelerde konuşulan Arapçadan kopuk yaşadıkları için kendi lehçeleri olduğu gibi günümüze dek gelmiştir. Nesep kayıtlarına göre çoğunluğu Kureys'e dayanır. Bu kabileler, tarihçilere göre Kureys ve Ben-i Mudar kabilelerinden gelmekte olup, dilleri fushadır.

Tezimizde Şanlıurfa'nın tarihteki yerine kısaca değindikten ve Harran Araplarının geçmişine dair özet bilgi sunduktan sonra, Harran Arapçasının dil ve üslup özelliklerine geçilmiştir. Çalışmamızda kısaca HAL (Harran Arap Lehçesi) dediğimiz Harran bölgesinde konuşulan Arapçanın dil özellikleri üzerinde detaylı olarak durulmuştur.

Harran Arapçasının dil ve üslup özellikleri daha önce bu kadar detaylı çalışılmamıştır. Bu çalışmanın, Harran Araplarının tarihi ve dil özellikleri alanında çalışma yapmak isteyenlere bir temel oluşturmasını temenni ediyorum.

Harranlı olmamdan dolayı bu konuyu bana öneren Sayın Prof. Zafer Kızıklı hocama, aynı şekilde konuyu çalışma noktasında beni cesaretlendiren ve her türlü yardımını esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ömer Acar hocama teşekkür

ediyorum. Suudi Arabistan’da 23 yıl kaldım, Arap dili enstitüsünden mezun oldum, Cidde radyosunda 14 yıl kadar çalıştım ve uzun yıllar tercüme ile meşgul oldum. Bu hususlar mühendislik mesleğimle beraber Arap dili sahasında yüksek lisans yapmaya beni teşvik etmiştir.

Bu çalışmamla ilgili olarak; Abdülhakim Önel’in çalışması Atasözleriyle sınırlı olsada, bizim için başlangıç niteliğindeki çalışmamıza yön vermiştir. Tezimin her aşamasında beni yalnız bırakmayan kaynak bulmada yardımlarını esirgemeyen Abdülhakim Önel Bey’e, ayrıca önerileriyle tezimize ışık tutan Doç. Salih Tur hocamıza, Yüksek lisans yapmamda ısrarcı davranarak bana teknik yardımda bulunan çocuklarım (Abdulsamet ve Muhammed Rıdvan)’a zaman zaman Harran’ın yaşayan büyükleriyle buluşma ve kayıt alma noktasında bana kolaylık sağlayan (Hüsamettin Zeynepli ve oğlu Mehmed’e) aile dostlarımızdan kasidelerine kayıt izni veren Şeyh Memduh el-Bedir amcamıza ve kabilelerle ilgili malumat toplamada bana destek veren dostum Mehmet Kartal Bey’e ve isimlerini burada sayamadığım hısım, akrabalarım ve aile dostlarımıza teşekkürü bir borç bilirim.

İbrahim ÖZCAN

Ankara-2017

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	ix
TRANSKRİPSİYON	xi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

ŞANLIURFA (HARRAN) BÖLGESİ

A. Bölgenin Tarihine Bakış	5
B. Harran'da Yetişen Âlimler:.....	8
1. el-Battânî	8
2. Cabir b. Hayyan	9
3. Ebu'l-Fadl Bin Ebi'l Hucr Takiyuddin Hamid b. Mahmud el-Harrani el-Zahid..	10
4. Ebu'l-Fadl Yusuf Bin Fadlullah es-Sekkakini el-Harrani (? - 1244).....	10
5. Ebu'l-Ferec Abdullatif b. Abdulmunim el-Harrani el-Hanbeli (1182-1273).....	10
6. Ebu İshak İbrahim b. Halil	11
7. Ebu's-Sena Hammad b. Hibetullah el-Harrani (1117-1202).....	11
8. Harranlı el-Muaddil (? – 1165).....	11
9. İbn-i Teymiye	11
10. Necmuddin Ebu Muhammed Abdulmunim b. Ali Hibetullah el-Harrani:.....	13
11. Sabit b. Kurra.....	14
12. Sinan b. Sabit (Doktor- Mütercim- Yazar).....	14
13. Sabit b. Sinanb. Sabit b. Kurra (Doktor -Yazar).....	14
14. Ümmü'l Hayr (H.831-?).....	14
15. Abdulfettah b. Ahmed b. Celebe el-Harrani (ö.476/1083).....	15
16. Ebu'l Ferec Abdülvahid b. Muhammed el-Harrani (ö.486/1093)	15
17. Ebu'l Hasan Ali Omar b. Ali el-Darir el-Zahid (ö.488/1095).....	15

18. Ebu'l Kasım Nasr b. el- Hüseyin b. Hamid el-Harrani (ö.? XII. asrın ilk yarısı)	15
19. Ebu'l Hasan Ali b. Omar b. Abdüs el-Harrani (511/117-599/1164)	15
20. Fityan Bin Meyyah b. Hamed Bin Süleyman el-Sülemi el-Harrani el-Darir (513/1119 -553/1158)	15
21. Zahiruddin Mansur b. Nasr Bin el Attar el-Harrani	16
22. Muhammed b. Ali Sadakat el-Harrani (ö.584/1188)	16
23.Şemsüddin Ebu'l Feth Nasrullah b. Abdülaziz b. Abdüs el-Harrani (ö.600/1204'ten öncedir.)	16
24. Ebu'l-Ferec Abdülmünim b. Abdülvahhab b. Küleyb el-Harrani (500/1106-596/1200)	16
25. Ebu Abdullah Esbah-mir b. Muhammed b. Nu'man el-Harrani (ö.601/1204)..	16
26. Hamza b. Ali Bin Hamza b. Kubbayti (524/1129-611/1213)	16
27. Ebu Muhammed Abdülmuhsin b. Yaiş el-Harrani (594/1198-611/1213)	16
28. Ebu Muhammed Abdülkadir b. Abdullah el-Fehmi el-Ruhavi:(536/1142-612/1215)	17
29. Ebu'r-Rabi Kemalüddin Süleyman b. Umar b. el-Müşebbek el-Harrani	17
30. Kadı Şemsuddin Ebu'l Feth Umar b. Esad b. el-Münecca el-Harrani (557/1162)	17
31. Fahrüddin Muhammed b. Hıdr b. Teymiyye el-Harrani	17
32. Mecdüddin Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed b. el-Ferra el-Harrani: (646/1247-729/1329)	17
33. Zeynuddin Ebu Muhammed Ubade b. Abdülgani b. Mansur el-Harrani (671/1273-739/1339)	18
34. Nurüddin Ali b. Abdurrahman b. Şebib b. Hamdan el-Harrani	18
35. Şihabuddin Ahmed b. Yusuf el-Sa'di el Harrani el-Amidi	18
36. Zeynuddin Ebu'l Mehasin Abdülevvel b. Muhammed b. Abdülmelik el-Harrani (ö.803/1401)	18
37. Bedrüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Seraya (670/1272-749/17)	18
38. Zeynuddin Ebu Hafs Umar b. Sa'dullah b. Necih el-Harrani (685/1286- ö.?)..	18
Fıkıh ve feraiz ilminde parlamıştır. Hanbeli mezhebine ait birçok kitabı istinsah etmiştir. Kadı naipliği ve müderrislik yapmıştır	18
39. Abdülkahir b. Muhammed b. Abdülvahid el-Tebrizi el-Harrani (648/1250-740/1305)	18
40. Şihabuddin Ebu'l-Abbas b. Muhammed b. Ahmed b. Abdülgani el-Ala el-Harrani (702/1303-745/1344)	19
41. Takiyyüddin Ebu'l-Fadl b. el-İmam Ebi'l-Fadl İlyas b. Hamid el-Harrani (ö.593/1197)	19

42. Ebu Bekr Abdullah b. Nasır b. Muhammed b. EbiBekr el-Harrani (ö. 624/1227)	19
43. Ya'kup Bin Sabir b. Berakat el-Manciniki el-Harrani (554/1159-626/1229) ...	19
44. Nasihuddin Abdülvehhab b. Zaki b. Cümeyyi' el-Harrani (ö.628/1231)	19
45. Ebu Abdullah Muhammed b.in İmad el-Harrani (542/1147-632/1234)	19
46. Muvaffakuddin Hamd Bin İmad el-Harrani (553/1158-634/1236)	20
47. Nasihuddin Abdülkadir b. Abdülmünim b. Selamet el-Harrani (564/1169-634/1236)	20
48. Seyfuddin Abdülgani b. Fahraddin Muhammed Teymiyyet el-Harrani: (581/1185 -639/1241)	20
49. Abdulrahman b. Umar Bin Berakat el-Harrani (ö.639/1246).....	20
50. Ebu'l Abbas Ahmed b. Selamet el-Naccar el-Harrani (ö.646/1248)	20
51. Mecduddin Ebu'l Berakat Abdüselam b. Abdullah b. Teymiyye (590/1194-652/1254)	20
Fahraddin b. Teymiyye'nin kardeşinin oğludur. Ku'an ilimleri, hadis, fıkıh ve Arap dili, hesap ve cebir sahalarında ders verdi	20
52. İsa b. Selamet b. Salim el-Harrani (551/1156-652/1254)	20
53.Cemaluddin Ebu Zekariyya Yahya b. Ebi Mansur b. Ebi'l Feth b. Rafi el-Harrani (583/1187-678/1279).....	21
54. Ebu Tahir İbrahim b. Yahya Bin Gannam el-Hanbeli el-Harrani: (ö.674/1275)	21
55. Ebu Abdullah Muhammed b. Temim el-Harrani.....	21
56. Abdülkadir b. Abdülgani b. Fahraddin b. Teymiyyet el-Harrani (603/1206-671/1273)	21
57. Nasihuddin b. el-Zerrad Ebu Bekr b. Yusuf b. Ebi Bekr el-Harrani el-Mukri (614/1247-653/1255)	21
58. Ebu'l Mehasin Abdülhalim b. Abdüselam b. Abdullah b. Muhammed b. Hıdr b. Teymiyye el-Harrani (627/1230-682/1284)	21
59. İzzuddin Ebu'l 'İzz Abdülaziz Bin Abdülmün'im Bin el-Sakr el-Harrani (594/1198-686/1287.....	21
60. Necmuddin Ahmed b. Hamdan b. Şebib b. Hamdan el-Harrani: (603/1207-695/1295)	22
61. Şerefuddin Abdülgani b. Yahya b. Muhammed b. Kadi el-Harrani (645/1247-709/1309).	22
62. Şerefuddin Abdullah b. Abdülhalim b. Abdüselam b. Teymiyye el-Harrani (666/1267-717/1317)	22
63. Şemssuddin Ebu Abdullah Muhammed bin Umar b. Abdülhamid b. Zebatir el-Harrani (637/1239-718/1318).....	22

64. Şerefuddin Ebu Abdullah Muhammed bin Abdülvahid b. Sa'd bin Necih el-Harrani (ö. 727/1323).....	22
65. Bedruddin Ebu'l Kasım bin Muhammed bin Halid bin İbrahim el-Harrani (651/1253-717/1317)	23

II. BÖLÜM

ARAP LEHÇELERİ VE HARRAN ARAPLARI

A. Arap Dilinin Tarihçesi	25
B. Arap Dilinde Lehçelerin Oluşum Süreci	28
C. Lehçelerin Ortak ve Farklı Özellikleri.....	30
D. Kureyş Lehçesi	32
E. Lehçe Farklarına Dair Bazı Örnekler	34
F. Bugün Harran'da Yaşayan Arap Kabileleri	35
1. Beni Muhammed Kabileleri(قبائل بني محمد).....	35
2. Beni Yusuf kabileleri(قبائل بني يوسف)	36

III. BÖLÜM

HARRAN ARAPÇASI

(DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ)

A. Harran Arap Lehçesi.....	40
B. Harran Arapçasında Harflerin Telaffuzu	41
C. Harran Arapçasında Görülen Fonolojik ve Morfolojik Değişimler	42
1. Naht.....	42
2. İbdal ve iklab	43
3. İşba'	44
4. Muhalefet	45
5. İdğam	47

6. Keşkeşe	47
7. An'ane	49
8. İmale	50
9. İstinta'	51
10. Terhim	51
11. İlsak	52
12. Ekelûni'l-Beragîs Lehçesi	52
D. Harran Arapçasında Kullanılan Çeşitli Üsluplar	53
1. İsim ve fiil cümlesi	53
2. Dua	54
3. Beddua	54
4. Emir	55
5. Yemin etme emri	55
6. Olumsuz emir	56
7. Rica etme	56
8. Aman dileme, yalvarma	56
9. Soru sorma	57
10. İşaret zamirleri	60
11. Zamirler	61
12. Nida Harfleri (أ- يا - ي - أ - وا - هيّا)	62
13. Tebrik etme, hayırlı olsun deme, teşekkür etme	62
14. Geçmiş olsun deme, taziye sunma, sağlık dileme	64
15. Taaccüp etme, hayrete düşme	64
16. Israr etme, vurgulama	65
17. Ayıplama, sitemde bulunma	65
18. Eğer, şayet	65
19. Keşke, ne olurdu (temenni)	66
20. Hayıflanma, yazıklar olsun deme	66
21. Değilse, olmazsa	67
22. Yahut yoksa veya ama	67
23. Değil mi? Öyle değil mi?	67
24. Evet, onaylama	68
25. Ne ile, ne sebeple?	68
26. Sonra, daha sonra, yine	69
27. Fiil ve çekim tablosu:	69

E. Harran Arapçasında olup, günümüz Arapçasında kullanılmayan bazı eski kelime ve tabirler	71
F. Harran Arapçasına ait örnek metinler	76
a. Kaside-I (Harran Lehçesi)	76
b. Kaside-I (Fasih Arapça)	77
c. Kaside-I'in Türkçe tercümesi	78
d. Kaside-II (Harran Lehçesi)	80
e. Kaside-II (Fasih Arapça)	82
f. Kaside-II'in Türkçe tercümesi	84
G. Harran Arapçasında kullanılan darb-ı mesel örnekleri	86
H. Harran Arapçasında kullanılan çeşitli sözcükler üzerine genel değerlendirmeler	90
SONUÇ	105
KAYNAKLAR	108
ÖZET	112
ABSTRACT	113

KISALTMALAR

a.s. : Aleyhisselam

a.g.e. : Adı geçen eser

a.y. : Aynı sayfa

b. : İbn veya bin

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

d. : doğumu

ed. : Editör

EÜİF : Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Fak. : Fakülte

H. : Hicri

HAL : Harran Arap Lehçesi

HÜİF : Harran Üniversitesi ilahiyat Fakültesi

Hız. : Hazret

M. : Miladi

M.Ö. : Milattan önce

M.S. : Milattan sonra

ö. : Ölümü

r.a. : Radiyallahu anh

r.anh : Radiyallahu anhum

s. : Sayfa

S.A.V.: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem

tah. : Tahkik

TDV : Türk Diyanet Vakfı

terc. : Tercüme

thk. : Tahkik
tsz : Tarihsiz
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğçerleri
vs. : ve saire
^ : Uzatma İşaret

TRANSKRİPSİYON

أ.....e

إ.....i

آ.....ā

ب.....b

ت.....t

ث.....t̤

ج.....c

ح.....h

خ.....ħ

د.....d

ذ.....d̤

ر.....r

ز.....z

س.....s

ش.....ʃ

ص.....s̤

ض.....d̤

ط.....t̤

ظ.....z̤

ع.....ʾ

غ.....ġ

ف.....f

ق.....k̤

ك.....k

ل.....l

م.....m

ن.....n

ه.....h

و.....w, ū

ي.....y,

چ.....ç

گ.....g

پ.....p

GİRİŞ

Tarihçiler Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgeye Mezopotamya adını vermişlerdir. Tarihi kayıtlardan, M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren bu bölgeye Diyar-ı Vail¹ denilmeye başlandığı, bir kısım Arapların bu bölgeye İslamiyetten önce ve bir kısmının da İslami fetihlerin genişlemesiyle yerleştikleri anlaşılmaktadır. Bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerinin üç kola (Beni Bekir, Beni Rabia ve Beni Mudar) ayrıldıkları, bunlardan Beni Mudar kabilelerinin Harran ve çevresine yerleştikleri bilinmektedir. Şanlıurfa tarih boyunca çok eski medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır.²

İslamın ilk asırlarında Hz. Osman r.a. halifeliği döneminde Şam valisi Hz. Muaviye b. Ebi Süfyan, Hz. Osman r.a.'ın emriyle Bizans imparatorluğuna karşı savaşa hazırlandı. Bu esnada bir kısım Arap kabileleri Mezopotamya (el-Cezire) bölgesine yerleştiler. Arapların en büyük kabilesi sayılan Mudar kabilelerine mensup bazı kabileler buraya yerleşince, bu bölge Diyar-ı Mudar olarak anılmaya başlandı. Hz. Osman r.a.'ın şehit edilmesi ve Sıffin savaşından sonra Hz Ali r.a.'ın taraftarı sayılan Mudar'a mensup bazı aşiretler bu bölgeye yoğun bir şekilde yerleşince bu bölgenin adı Diyar-ı Mudar olarak tanındı. Bu isim Osmanlı imparatorluğunun son yıllarına kadar kullanıldı. Harran'ı da içine alan bu bölge Urhay ve Türkçe telaffuzu Urfa olarak günümüzde kullanılmaya başlandı³.

Harran bölgesi İslamiyetten sonra kültür merkezi haline gelmiştir. Harran bölgesi Arap Edebiyatı Emevi döneminde İslam medeniyetinin bir parçası olarak gelişmeye başladı. Özellikle devlet idaresinde görev almak isteyenlerin vazgeçilmez tutkusu haline gelen Arap dili ve edebiyatı gittikçe gelişti. Zamanla İslam medeniyetinin ışığında, Harran'da çeşitli bilim dallarında bilginler ve din âlimleri yetişti. Gün geçtikçe yıldızı parlayan Harran, kültür merkezi olarak altın çağını miladi (718-913) tarihleri arasında

¹ Ahmet Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, Ankara, Berikan yayınevi, 2015, s.16.

² Aslan,a.y.

³ Aslan, a.g.e. s.17.

yaşamıştır. Abbasiler döneminin zayıflamasıyla bölge çeşitli göçebe ulusların istilasına uğramış, bunu izleyen dönemlerde Harran halkı fakirleşince ticaret ve ziraat iyice zayıflamış ve bu kritik dönemde ilim adamı yetişememiştir. İmaduddin Zengi'nin (539/1144) yıllarında Urfa'yı zaptetmesi üzerine bölge istikrara kavuşunca Harran tekrar yükselişe geçmiş, Nureddin Mahmud ve Selahattin Eyyübi zamanlarında çok gelişen Harran, daha sonra (658/1260) yılında Moğolların istilasıyla tamamen harap olmuş ve bir daha eski günlerine dönememiştir.⁴

Harran Arapları eski atalarından kalan dillerini yazılı metinlere bağlı kalmaksızın kültürleriyle beraber sözlü olarak günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Aynı dili konuşan ve yazan diğer Arap ülkelerinden ayrı kalmalarına rağmen bu kültürlerini, kadim medeniyetlere ev sahibi yapmış bir bölgede sürdürebilmeleri, bu coğrafyanın mevcut kültürünün bir parçası olarak çalışmaya değerdir.

Çalışmamın konusu olarak Harran Arapçasının dil ve üslup ve özelliklerini incelemek, aslında Harran ve Şanlıurfa yöresinin engin kültürüne mütevazı bir katkıyı temsil etmektedir. Daha önce bu eserimizde ele aldığımız boyutuyla hiç çalışılmamış bir konuyu olabildiğince ayrıntılı bir şekilde işlemeye gayret ettik.

Arap dili ülkemizde en fazla konuşulan üçüncü dildir. Şanlıurfa'da özellikle Harran ve çevresinde (Akçakale, Ceylanpınar, Viranşehir, Suruç ilçeleri) Arapça konuşulur. Şanlıurfa Arapçası denildiği zaman akla ilk olarak Harran gelir. Bundan dolayı tezimize 'Harran Arapçası' başlığını verdik.

el-Cezire bölgesine yayılan Arap kabilelerin bir kısmı zamanla asimile olsalar da, özellikle Harran Ovası yukarıda bahsedilen coğrafi özelliği itibarıyla günümüze kadar kendini korumuş Arap kabilelerinden oluşmaktadır. Diğer kavimlere fazla karışmadıkları için Arap lehçeleri klasik Arapçayı andırmaktadır. Günümüzde Arapçayı konuşan yetmiş

⁴ Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, TDV yay., Ankara, 1993, s. 9-11.

kadar Arap kabilesi Harran’da yaşamaktadır. Bu kabilelerle ilgili ayrıntılı bilgilere ileride yer vereceğiz.

I. BÖLÜM

ŞANLIURFA (HARRAN) BÖLGESİ

A. Bölgenin Tarihine Bakış

Şanlıurfa ili, Fırat ve Dicle nehirleri arasında eskiden beri Mezopotamya olarak bilinen verimli bölgede yer almaktadır. Bu yörede çeşitli etnik kökenlere mensup çok sayıda kavim yaşamıştır. Araplar bu bölgeye M.Ö. ilk asırlardan itibaren yerleşmeye başlamışlardır. İslam tarihçileri, iki nehrin sularıyla çevrili ada görünümündeki bu bölgeye “el-Cezire” adını vermişlerdir. Bu isim daha sonra bölgeye ilgi duyan başka tarihçiler tarafından da sık sık kullanılmıştır. Bilginler Arap kabilelerini üç guruba ayırmışlardır: “Diyar-ı Bekir, Diyar-ı Rabia, Diyar-ı Mudar”. M.Ö I. asırda “Edessa” bölgesine hükmeden sülale de Arap asıllıdır.⁵ Günümüzde Mezopotamya (el-Cezire) bölgesinin kuzeyi Türkiye’de, güneyi Suriye ve Irak topraklarında kalmaktadır. Bu bölgenin eski devirlerden beri ziraat ve hayvancılık için çok verimli toprağı vardır. Harran Şanlıurfa’nın güney doğusundaki verimli ovadır. Harran şehri, tarihi çok eskilere giden bir yerleşim bölgesidir. Harran, Asya’dan Avrupa’ya uzanan ipek yolu güzergâhı üzerinde bir taraftan Musul’la Halep’i birbirine bağlayan, diğer taraftan Irak ve Suriye’den iç Anadolu’ya uzanan yolların kavşak noktasında yer alır.⁶ Bu konumu itibariyle kervanların uğrak yeri olmuştur. el-Cezire’nin verimli topraklarında yerleşen kavimlerin getirdiği hareketlilikde ticareti canlandırmıştır. Örnek niteliğinde saydığımız bu nedenlerin etkisiyle, bölgede çeşitli uygarlıkların kurulmasına zemin hazırlanmıştır. Günümüze kadar yapılan kazılarda burada yaşayan çeşitli medeniyetlerin izlerine rastlanmıştır. (Yapılan arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkan Göbekli Tepe tapınağının 12 bin yıllık tarihi geçmişinden söz edilmektedir).⁷

⁵ Max Adrian Simon Freiherr Von Oppenheim, *el-Bedv*, çeviri ve tahkik: Macid Şubber, el-Varrak li’n-Neşr, tsz. C.1,s.104; Abdulkakim Önel, *Harran Araplarında Dil ve Edebiyat Bağlamında Arapça Meseller ve Tahlilleri*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, 2016, s.1.

⁶ Şeşen, *a.g.e.* s.8.

⁷ Mehmet Bedri Gültekin, *Onikibin Yılın Mirası*, İstanbul kaynak yayınları, 2016, (ss.1-10).

Bazı efsane ve rivayetlerde çeşitli Peygamberlere dayandırılan pek çok menkıbelerin anlatıldığı Harran'ı içine alan Şanlıurfa bölgesi, yukarıda bahsettiğimiz Mezopotamya veya el-Cezire'nin merkezi konumundadır. 13.yüzyılda yaşamış tarihçi İbn-i Şeddad, Hz. İbrahim a.s.'ın Filistin'e göç etmeden önce Harran şehrinde ikamet ettiğini yazmaktadır. Bu nedenle Harran'a Hz. İbrahim'in şehri denir. Harran'da Peygamber İbrahim a.s.'ın yaşadığı ev ve adını taşıyan bir mescidin, hatta otururken yaslandığı bir taşın var olduğu rivayet edilir.⁸ Hz. İbrahim a.s.'ın bu topraklarda doğduğu, gençliğinin ve Nemrut'la mücadelesinin burada geçtiği, Hz. Eyüp a.s.'ın hastalığı esnasında kaldığı Sabır mağarasıyla, Hz. İsa a.s.'ın mendilinin düştüğü kuyunun bu bölgede olduğu rivayetleri vardır. Bu yüzden Şanlıurfa'ya 'Peygamberler şehri' sıfatı yakıştırılmıştır.

İslamiyet'ten önce bu bölgede ilk olarak Sami kavimler yerleşmiştir. Çeşitli zamanlarda İran'dan Anadolu'ya uzanan ve Şanlıurfa çevresini içine alan bölgede yaşayan kavimler de Sami kültürü içinde dilleriyle asimile oldular. Sami kavimlerin anayurtları el-Cezire bölgesi olarak bilinir. Bu bölgede uzun yıllar hâkimiyet sürmüşlerdir. Tarihî kaynaklara göre el-Cezire, Kuzeyden Silvan ve Siirt arasındaki "Satidma" dağlarından güneye doğru Basra körfezine ve Arap yarımadasının en güneyindeki Yemen'den Suriye'ye uzanan coğrafi alanı kapsamaktadır. Burada yaşayan ilk Sami kavmi Akadlardır. Akadlar M.Ö. Akadlardan önce Ubeyd, Hassuna ve Halaf gibi Sami kültürlerin varlığı arkeolojik kazılar tarafından ortaya çıkarılmıştır.⁹

Günümüz Araplarının eski ataları sayılan Akadlar, M.Ö.2350 yıllarında Fırat nehri kıyısında "Agede" şehrinde devlet kurdular. Liderleri Sercun (Sargon), İran'da bulunan Elam bölgesini zapt ettikten sonra Mezopotamya'nın kuzeyine seferler düzenledi. Güneyde Rakka bölgesinde ve Mari kentlerinde bulunan küçük Sami

⁸ Murat Eli Çalışkan, "Coğrafya Dünyası", <http://www.cografya.gen.tr/tr.sanliurfa> (03.11.2016)

⁹ Aslan, a.g.e. .. s.23

devletlerini alarak, batıya doğru Akdeniz sahiline kadar devletini genişletmiştir. M.Ö. 2100 yıllarında Sümerlerin güçlenmesiyle Akadlar güneyden ayrılarak el-Cezire bölgesinin kuzeyine doğru çekilmişlerdir. Tarihi kaynaklar Şanlıurfa bölgesinin M.Ö. 2400’de Akadların hâkimiyetinde olduğunu zikretmektedir. Akadların yıkılmasından sonra, Babilliler, Amuriler ve Asurlular gibi Sami kavimleri bu bölgede yaşamıştır.¹⁰

İslamiyet’ten önce bazı Arap kabilelerin aralarındaki savaşlar yüzünden Arap yarımadasından kuzeye doğru, yani Şanlıurfa, Mardin ve Diyarbakır çevresine göç ettikleri bilinmektedir. Beni Vail kabilelerine mensup Beni Bekir ve Beni Tağlib kabileleri arasındaki şiddetli savaşların kırk yıl kadar sürdüğü kaydedilmektedir.¹¹

Çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiş Harran’ıda içine alan Şanlıurfa, milattan önce ve sonra çeşitli isimlerle anılmıştır. *Kamusu’l-Alâm’a* göre eski ismi “Ur”dur. Makedonyalı Büyük İskender’in bölgeyi fethinden sonra vatanlarındaki Vodina şehrine benzeterek,” Edessa” ve akarsuları güzel anlamında “Kaliroe” şeklinde isimlendirmişlerdir. Araplar ise Kaliroe’den galat olarak birine mutluluk ve huzur veren anlamına gelen “Ruha “olarak adlandırmışlardır.¹²

Şanlıurfa, M.Ö. 3000’lere giden Sümer ve Akad kayıtlarında Subari kavmine atfen “Subartu” adıyla anılmıştır. M.Ö. 2000’i yıllarda Hur memleketi ve Babil ile Asur imparatorlukları egemenliği altında yaşayan Aramiler döneminde “Azaraniya” olarak zikredilmiştir. Bu kelime, Hz. İbrahim’in babası Tareh’in lakabı olan Azer kelimesinden alınmış olup, daha sonra Azer vilayeti olarak anılmıştır. Bizans imparatorluğu zamanında Batılılar bu ismi “Osrohoene” olarak anmışlardır.¹³ Fikret Işıltan’a göre burada

¹⁰ Aslan, *a.g.e.* , s.24, İhsan Süreyya Sırma, *Güneydoğu Anadolu’nun ilk Müslümanlaşma Süreci Makalesi, Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu.2011,s.40.*

¹¹ Ercan Gümüş, Veysel Gürhan, *Uluslararası Ömerli ve Çevresi Sempozyumu*, İstanbul, Park Ajans, 2012, s.316-317.

¹² Makaleler, “Şanlıurfa tarihi” <http://web.harran.edu.tr/tarih/tr/makaleler/sanliurfa-tarihi>,(18.08.2016)

¹³ Aslan, *a.g.e.* , s.16.

Osrohoene Krallığı kurulmuştur. Bu bölgede Süryanilerin yaşadığı ve Süryanice “Urhai/Orhaié” isminin Arapçada “er-Ruha” şeklinde telaffuz edildiği kaydedilmiştir.

Şanlıurfa İslamiyet’in doğuşu döneminde Bizans’ın idaresinde bir eyalet merkeziydi. İslami fetihler genişledikçe kuzeye doğru ilerleyen İslam fatihleri, Arap kabilelerin bu bölgeye yerleşmelerine zemin oluşturdu. Müslümanların ikinci halifesi Hz. Ömer döneminde İslami fetihleri yöneten güçlü kumandanlar vardı. M.S. 640 yılında Bizanslıların elinden alınan Şanlıurfa Arap ve İslam topraklarına katılmıştır. Hz. Osman r.a.’ın halifeliği döneminde Şam’da bulunan Hz. Muaviye bölgeyi Bizanslılara karşı güçlendirmek için, Arap kabilelerinin bu bölgeye yerleşimini sağladı. Zamanın en büyük Arap kabilesi Mudar’a bağlı aşiretler yerleştikçe bu bölgeye Mudar bölgesi anlamında Diyar’ı Mudar denildi. Bu isim Osmanlı döneminin sonuna kadar kullanıldı. Bir müddet Türkçe Urhay olarak telaffuz edilmiş, zamanla kısaca Urfa denilmiştir¹⁴. 1920 yılında kurtuluş savaşı döneminde Fransız işgalinden kurtulan Urfa ili, TBMM’nin aldığı bir kararla 1984 yılından itibaren Şanlıurfa olarak anılmaya başlamıştır.

B. Harran'da Yetişen Âlimler:

1. el-Battânî

Harran’ın Battân kasabasında doğdu (859–929). Asıl adı Muhammed bin Cabir bin Sinan er-Rakki el-Harranî’dir. Ebu Abdullah künyesi ve Battânî ismiyle meşhur olmuştur. Dünyanın en meşhur 20 astronomundan biri kabul edilir. *Ta’dîl el-Kevâkib*, *Ma’rife Metâli el-Burûc fî ma-beyn Erbâ’ el-Felek*, *Risâle Fî Tahkîk Akdâr el-İttisâlât*, *Risâle Fî Mikdâr el-İttisâlât* adlı eserleri vardır.

Battânî’nin keşif ve başarılarından bazıları şöyledir:

1-Matematik alanında Yunan kirişi yerine sinüsleri kullanan ilk ilim adamıdır.

¹⁰ Salih Tur, *Sami Diller üzerine bir inceleme*, (İstanbul Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası, 2011), Sayı: XIV 209/1, s.129.

- 2- İlk defa kotanjant kavramını geliştirmiş ve dereceli bir tablo oluşturmuştur.
- 3- Ay'ın boylamda ortalama hareketini tespit etmiştir.
- 4- Güneş ve Ay'ın görünür çaplarını ölçmüştür.
- 5-Güneş'te bir yıl, Ay'da ise bir ay zarfında gözlenen değişiklikleri hesaplamıştır.
- 6- Ay'ın tutulma derecesinin hesabı için çok sağlam bir metot geliştirmiştir.
- 7- Küre trigonometrisinin bazı problemlerini ortografik projeksiyon yardımıyla incelemiştir.
- 8- Dik üçgenleri inceleyerek geometrideki temel kavramlardan sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjant, sekant ve kosekantın tariflerini yapan ve bunları gerçek mânâda ilk defa kullanan kişidir.
- 9- Gerçek astronomik cetveli (zic yıllık) hazırlayan ilk ilim adamıdır.
- 10- Sıfırdan 90 dereceye kadar açıların trigonometrik değerlerini hesaplamıştır.
- 11- Cebir çözüm metotlarını trigonometrik denklemlere uygulamıştır.
- 12- Yukarıda bahsi geçen bütün matematik ve trigonometri teknikleri Batı Avrupa'da 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Kopernik, Kepler, Tycho Brahe ve Galile gibi ilim adamları tarafından da kullanılmıştır.)¹⁵

2. Cabir b. Hayyan

Modern kimyanın kurucusu meşhur İslam âlimidir. İsmi Abdullah el-Ezdi olup, künyesi Ebu Abdullah'tır. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekte ve yaklaşık 815 yılında vefat ettiği kabul edilmektedir. Aslen Türk olan Câbir bin Hayyân, Abbâsi Halifesi Harun Reşid'in sarayında yaşadı. Vezir Yahya bin Halid el-Bermeki'den himaye gördü. Asrının fen âlimiydi Bütün İslam âlimleri gibi fen ilmini İslami ilimlerle beraber okudu. Tıp, astronomi, fizik, kimya ve zamanın diğer ilimlerinde yetişti. Tarihçilere göre Caferi

¹⁵ Bakkal Ali "*Harran Okulu Sempozyumu*(28-30 Nisan 2006)", Konya: HÜİF dergisi, 2006, c.2, s.287, TDV, İslam ansiklopedisi, *el-Battani*, İstanbul, 2008, c.22, s.126-129, Mehmet Özyavuz, *Harranda yetişen âlimler*, www.harran.bel.tr, (23.04.2017), Necati Avcı, *Harran'ın Bilinmeyen Din Âlimleri*, Kayseri: EÜİF Dergisi, sayı: 8, 1992, s.267-269, Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Ankara: TDV yayınları, 1993, s.70, Bakır Emin el-Vaid, *Mu'cem ulemau'l Arap*, tah. Georges Awad, Beyrut: Mektebet el-Nahda, 1986 c.1, s.79-80.

Sadık'ın öğrencisidir. Bir kısım bilgin Kimyayı ilk ağzına alan Halid Bin Yezid b. Muaviye'nin talebesi olduğunu söyledi. Meşhur olduğu iksir sanatı hakkında beşyüz kadar makale yazmıştır, döneminde bitkisel karışımlarla altını çıkarması hayretle karşılanırdı.¹⁶

3. Ebu'l-Fadl Bin Ebi'l Hucr Takiyuddin Hamid b. Mahmud el-Harrani el-Zahid

1119'da Harran'da doğmuştur. Harranda okuduktan sonra ilim tahsilini Bağdat'ta tamamladıktan sonra Harran'a döndü. Harrandaki Alimlerin reisi Nureddin Mahmud B. Zengi'nin himayesiyle kendisi için inşa edilen Nuriye Medresesine müderris olmuştur. Müderris, hatip, şair ve Harran Şeyhi olarak tanınmıştır. Tefsir üzerine çalışmıştır. *Divanu'l-Huteb* adlı eseri vardır. 1 Mayıs 1175'te 56 yaşında iken Harran'da vefat etmiştir.¹⁷

4. Ebu'l-Fadl Yusuf Bin Fadlullah es-Sekkakini el-Harrani (? - 1244)

Şair, edip, zahid kişiliği ile öne çıkan bilgin Harran'da doğmuştur. Ali el-Ruhaviden hadis okudui Nahiv, lügat, sarf ve kıraat ilimlerinde şehrin imamı olarak bilinir. Evini ve kitaplarını Daru'l Hadis'e vakfetmiştir. 1244 yılından sonra vefat ettiği sanılıyor.¹⁸

5. Ebu'l-Ferec Abdullatif b. Abdulmunim el-Harrani el-Hanbeli (1182-1273)

Yazar, hadis ve fıkıh âlimi. 1182'de Harran'da doğmuştur *el-Mu'cem fi esma el-Şüyuh* adlı eseri vardır. 1273'te 91 yaşında Kahire'de vefat etmiştir.¹⁹

¹⁶Ahmed Muhammed el-Şinnavi, Mevsuat abakırat el-Hadara el-İlmiyye fil İslam, Medine-i Münevvere: Dar'ul Zaman,2007,s.201-218, harran.bel.tr.,a.y., el-Vaid,a.g.e. .. c.1,s.91-92.

¹⁷Şeşen, a.g.e. s.88, www. harran.bel.tr.(23,04,2017), Yusuf Ziya Keskin,*Geçmişten günümüze Şanlıurfa'da Dini Hayat, Ankara,TDV yayınları,2011,s.221*, harran.bel.tr.,a.y.

¹⁸Şeşen, a.g.e. s.92, harran.bel.tr.,a.y.

¹⁹Şeşen, a.g.e. s.97, harran.bel.tr.,a.y.

6. Ebu İshak İbrahim b. Halil

Edip-şair; 925 yılında Harran'da doğmuştur. Asıl adı Ebu İshak İbrahim Bin Hilal es-Sabii'dir. Devrin en büyük ediplerindendir. Nesir, belagat ve şiirleriyle tanınmıştır. Matematik, mühendislik ve heyet ilimleriyle tanınmış bir âlimdir.²⁰

7. Ebu's-Sena Hammad b. Hibetullah el-Harrani (1117-1202)

Şair, yazar 1117'de Harran'da doğmuştur. İlim tahsilinden sonra ticaret için çeşitli İslam ülkelerini gezmiştir. Bağdat ve Herat gibi büyük ilim merkezlerinde bulunan alimlerden faydalandı. İskenderiye'de Ebu Tahir es-Silefi'den hadis okudu. İbn-i Kudama el-Makdisi ile Abdulkadir el-Ruhavi alimlerden ders almıştır. Oldukça güzel şiirler yazmıştır. *Harran Tarihi* ve *Benim Adım Hammad* kitaplarıyla şiir divanı yazmıştır. 1196 tarihinde Harranda vefat etmiştir.²¹ Başka bir kaynakta;1202'de 85 yaşında vefat etmiştir.²²

8. Harranlı el-Muaddil (? – 1165)

Şair, yazar, hukukçu. Harran'da doğmuştur; asıl adı Ebu Abdullah Muhammed Bin Abdullah Bin el-Abbas Harraniel-Mu'addil'dir. Hukuk bilgisi yanında güzel şiirler yazmıştır. *Ravdatu'l-Udebâ* isimli edebiyat kitabı vardır. 1165 yılında vefat etmiştir.²³

9. İbn-i Teymiye

Meşhur bilgin Takıyyuddin Ebu'l-Abbas b. Abdilhalim b. Teymiyye, Harran'da (661/1263) yılında ilim ehli bir ailede dünyaya gelmiştir. Moğol zulmünden kaçarak babası ve akrabaları Şam (Dimaşk)'a gittiler. Şamda bulunan çeşitli âlimlerden Kur'an-ı Kerim, Hadisi şerif, Fıkıh ve diğer ilimleri tahsil etti. Hanbeli mezhebinin kurucusu Ahmed b. Hanbel'in meşhur *el-Müsned*'ini ve altı sahih hadis kitabını (Kütüb-i Sitte) ve Taberanî'ye ait *el-Mu'cem el-Kebir*'i ve buna benzer hadis kitaplarını okudu. Fıkıh ve

²⁰ harran.bel.tr.,a.y, Şeşen, a.g.e. s.73.

²¹ Şeşen, a.g.e. s.89.

²² Avcı, a.g.e. s.270, harran.bel.tr.(23,04,2017)

²³ harran.bel.tr.,a.y, Şeşen, a.g.e. s.87.

usulünü âlim olan babasından, Arap dilini Süleyman b. Abdulkavi'den öğrendi. Henüz gençken, Kelam ve Felsefenin yanında hesap ve Feraiz ilimlerinde ihtisaslaşarak döneminin itibarlı âlimlerinden oldu. Babasının (682/1284)'deki vefatı üzerine, Emevi Camisinde babasının yerine hocalık yapmaya ve fetvalara cevap vermeye başladı. İbn-i Teymiye'nin keskin zekâyâ sahip olduğu ve bir defa okuduğunu hiç unutmadığı söylenir. Ayrıca yine babasının vefatından sonra Ümeyye camisinde vaiz verdi. Aynı zamanda Sükkeriyye Medresesinde ders vererek babasının yerini aldı.(682/1285) tarihinde Ümeyye Cami'inde Kur'an-ı Kerim tefsiri dersleri verdi. (691/1292)'de hac farızasını eda etti. Hac yolculuğundan dönerken *Menasiku'l-Hacc* adlı eserini yazdı. Bu eserinde hacda gördüğü bidatlara işaret etti. Peygamber Efendimiz'e (sav) hakaret eden Assaf en-Nasranî olayına müdahale etmesi, siyasi konulara ilk müdahalesi olarak 1293'te kayda geçti. Bu olay yüzünden Azravî medresesinde hapsedildi. Bu esnada *es-Sârimu'l-Meslûl ala Şâtimi'r-Resûl* adlı eserini telif etti. Şam'ın eski medreselerinden el-Hanbeliye medresesi şeyhi Zeynuddin b. el Münecca'nın vefatı üzerine 1296 yılında onun yerine ders vermeye başladı. Döneminin çeşitli siyasi olaylarında rol aldı. Ermeni krallığına karşı cihad çağrısı yapmak üzere el-Mansur tarafından görevlendirildi. 1300 yılında Gazan Han tarafından Memlûklere karşı yapılan seferde direnişçilerin sözcülüğünü üstlendi. Aynı yıllarda beliren Moğol tehdidine karşı kendisine cihat çağrısı yapma görevi verildi. 1301 yılında Kahire'ye gitti, 1303 yılında Moğollara karşı kazanılan Şakhab savaşına katıldı ve orucun böylesi durumlarda bozulabileceğine dair meşhur fetvasını verdi. Siyasi durumlar yüzünden maruz kaldığı bir iftiradan dolayı 1.5 yıl kadar Kahire kalesinde hapsedildi. Hapisten çıktıktan sonra Şam'a geri dönmesine müsaade edilmedi. Bidatlarla savaşarak çeşitli tartışmalara girdi. Pek çok konuda fetvalar vererek *el-Fetava'l-Mısriyye* adlı eserini meydana getirdi. Yeni bir Moğol istalası üzerine Şam'a hareket etti. 1312 tarihinde Tengiz Dimaşk naibi oldu. Tengizin niyabeti sırasında Şam'daki Hanbelilerin reisi

tarafından bağımsız müctehid olarak kabul edildi. Onun fikirlerini benimseyen bilginlerin başında öğrencisi İbn-i Kayyim el-Cevziye gelmektedir.

İbn-i Teymiyye verdiği fetvalarla dönemin âlimlerine çoğunlukla ters düşmüş, dönemin Maliki kadısı Takiyyüddin'le de tartışmıştır. *Mearicu'l-Vusul*, *Ref'u'l-Melâm*, *el Redd 'ale'l-İhnâiyye* gibi eserlerini yazdıktan sonra hapse girer; kalemi, okkası ve kitapları elinden alınmıştır. Beş ay sonra 1328 tarihinde hapsedildiği Dimeşk kalesinde vefat etmiştir. Hanbeli mezhebinin büyük âlimlerindendir. Kelamcıdır, fakihtir, uzlaşmacı doktrine sahip muhafazakâr bir reformcudur.

Selefe bağlılığıyla bilinse de külliyyen tasavvufa karşı değildi. Maslahat meselelerine pek güvenmez, büyük fakihlerin hükümlerine uygunluğunu araştırırdı. İbn-i Teymiyye'ye göre din ile devlet asla birbirinden ayrılmaz. İbn-i Teymiyye'ye göre, iktisadi kalkınma ahlaki dayanışmaya ve topluma katkı yapmakla olur. Mülkiyete saygıyı elden bırakmadan fakiri ortak, zengini dost kılmak gerekir. Rekabete inanırdı; ona göre devlet başkanı şeriat dışı vergiyi ancak meşru sebeple ve müzakere yoluyla koyabilir. Çeşitli âlimler yetiştiren İbn-i Teymiyye'nin fetvaları ve İslam bilginlerine tesiri oldukça büyüktür. Burada saymadığımız çeşitli eserleri bulunan, Şeyhul İslam İbn-i Teymiyye, Gazali ve İbnu'l-Arabi gibi çok ilgi gören İslam alimlerdendir.²⁴

10. Necmuddin Ebu Muhammed Abdulmunim b. Ali Hibetullah el-Harrani:

Şair, yazar; Harran'da doğdu, Bağdat'ta ikamet etti. Hadis, Hanbeli fikhı ve hilafıyyat okudu. Harran'a döndü, İbn-i Teymiyye ile arası açılınca Bağdat'a geri döndü. 1204 yılında Bağdat'ta vefat etti. Çok değerli şiirler ve eserler telif etti. *el-İnbâ 'an Tahrimi'r-Ribâ* adlı eserin sahibidir. Âlim, fıkıhçı ve şair olarak tanındı.²⁵

²⁴ Şeşen, a.g.e. s. 101-111, TDV, İslam ansiklopedisi, İstanbul,2008,c.20, s.391-405., harran. bel. tr. (23,04,2017), Bakkal Ali, a.g.e. ,c.1,s.26-27.

²⁵ Keskin, a.g.e. s.219, Şeşen, a.g.e. s.89 .

11. Sabit b. Kurra

Emevî halifesi Me'mun'a danışmanlık yapmış ve huzurundaki tartışmalara katılmış, verimli ve nitelikli bir bilim adamıdır. Sabî bir ailenin çocuğu olarak Harran'da doğan (d.821/ö.901) Sâbit b. Kurra, ilk başlarda Harran'da sarraflık yapıyordu, daha sonra Bağdat'a giderek ilim tahsil etti. Tıpta mahir oldu, Felsefede ileriye, yürüminin üzerinde telifleri vardı, Arapça çeviri kitapları inceledi, asrının ileri gelenlerinden sayıldı. Beytül-Hikme'deki çeviri faaliyetlerine katılmıştır. Böylece Sâbit, Bağdat'ta bir müddet sonra Halife el-Mutezid (saltanatı: 892-902) tarafından münecimler grubuna dâhil edilmiş, yakınları olan Sabîilerin Bağdat'ta sosyal ve siyasî bir statü kazanmaları için çalışmıştır.²⁶

12. Sinan b. Sabit (Doktor- Mütercim- Yazar)

Sabit Bin Kurra'nın oğludur. Yunanca ve Süryanice tercümeler yapmıştır. Tıp, Astronomi, Geometri ve Edebiyat dallarında Sabîilerin inancı ve Süryani hükümdarı konusunda değerli eserler yazmıştır. 943'te Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁷

13. Sabit b. Sinanb. Sabit b. Kurra (Doktor -Yazar)

Sabit Bin Kurra'nın torunudur. Tıp ve Tarih konularında değerli eserleri mevcuttur. Muiz el-Devle zamanında Bağdat'taydı. Felsefe, hendese ve tıpta dedesinin izinindeydi. Tarih kitabında yaşadığı dönemin önemli olaylarından bahsetmiştir. 973'te öldüğü söylenir.²⁸

14. Ümmü'l Hayr (H.831-?)

Şair; asıl adı Selma Bin Muhammed Bin Muhammed İbn el-Cezeri el-Harrani'dir. 831 yılında Harran'a bağlı köylerden birinde doğduğu bilinmektedir. Harranlı âlimler

²⁶ Ebi el-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir b. Helkan, Vafiyat el-A'yan, Tah.İhsan Abbas, Beyrut, Da'r el-Sadr, 1978, c.I, s.313, Avcı, a.g.e. s.268.

²⁷ Bin Helkan, a.g.e. s.314-315.

²⁸ Bin Helkan. a.g.e. s.314-315, Bakkal Ali, a.g.e. c.2, s.27.

arasında ismine rastlanan tek kadın şair ve edebiyatçıdır. Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Yetenekli bir kıraatçı, güçlü bir hafız ve iyi bir edebiyatçıdır.²⁹

15. Abdulfettah b. Ahmed b. Celebe el-Harrani (ö.476/1083)

Müftü, vaiz ve hatiptir. Fakihti, Fıkıh usulü, akaid ve hadis konularında eserler yazdı.³⁰

16. Ebu'l Ferec Abdülvahid b. Muhammed el-Harrani (ö.486/1093)

Fakih ve Hadisçidir.³¹

17. Ebu'l Hasan Ali Omar b. Ali el-Darir el-Zahid (ö.488/1095)

Kadı Hanbeli Fakihidir, hadis konularına da vakıftır.³²

18. Ebu'l Kasım Nasr b. el- Hüseyin b. Hamid el-Harrani (ö.? XII. asrın ilk yarısı)

Fakih muhaddis ve Müfessir. *Kifayet el-muntehi ve nihayet el-mubtedi* adında eseri vardır.³³

19. Ebu'l Hasan Ali b. Omar b. Abdüs el-Harrani (511/117-599/1164)

Tefsir ve va'z konularında kitapları vardır. *el-Muzehheb fi'l-mezheb* adlı eseri Hanbeli'ye mezhebindendir.³⁴

20. Fityan Bin Meyyah b. Hamed Bin Süleyman el-Sülemi el-Harrani el-Darir (513/1119 -553/1158)

Fakih ve Hadisçiydi, kıraat, tecvid ve Arap dili konusunda salahiyetli bir kişiydi. Fahrettin Bin Teymiyye'nin hocalarındandı.³⁵

²⁹ Harran'da yetişen âlimler, <http://www.harran.bel.tr>, (03.11.2016)

³⁰ Şeşen, a.g.e. s.86.

³¹ Şeşen, a.y.

³² Şeşen, a.g.e. s.86..

³³ Şeşen, a.g.e. s.87

³⁴ Şeşen, a.y.

³⁵ Şeşen, a.y.

21. Zahiruddin Mansur b. Nasr Bin el Attar el-Harrani

Abbasi halifesi el-Mustazinin vezirydi. (579/1179) tarihinde 42 yaşında öldürülmüştür.³⁶

22. Muhammed b. Ali Sadakat el-Harrani (ö.584/1188)

İbn-i Kudamat ile Ebu Omar al-Zahid'in hocalarındandır.³⁷

23.Şemsüddin Ebu'l Feth Nasrullah b. Abdülaziz b. Abdüs el-Harrani (ö.600/1204'ten öncedir.)

Ta'limu'l-Avam ma es-Sünneti fi's-Selâm eseri vardır.³⁸

24. Ebu'l-Ferec Abdülmünim b. Abdülvahhab b. Küleyb el-Harrani (500/1106-596/1200)

Hadisçi büyük tüccarlardandır. Bağdat, Mısır alimlerinden ders aldı *Hadis hocaları* adlı kitabı vardır.³⁹

25. Ebu Abdullah Esbah-mir b. Muhammed b. Nu'man el-Harrani (ö.601/1204)

Bağdat'ta Abdülkadir Gilaniden ders almıştır. Fıkıh ve hadis okudu.⁴⁰

26. Hamza b. Ali Bin Hamza b. Kubbayti (524/1129-611/1213)

Hadis, fıkıh ve Kur'an ilimlerini okudu, İbn-i el-Dübeysi ile İbn-i Naccar'ın hocalarındandır.⁴¹

27. Ebu Muhammed Abdülmuhsin b. Yaiş el-Harrani (594/1198-611/1213)

Hadis ve Hanbeliye fikhı ve hilafiyat okudu.⁴²

³⁶ Şeşen, a.g.e. s.88.

³⁷ Şeşen, a.y.

³⁸ Şeşen, a.g.e. s.89.

³⁹ Mustafa Kamil b. Hüseyin, *Nehr'ul Zehab Fi Tarih Haleb*, Halep: el-Maruniye matb.,tsz.,c.1,s.555-560, Şeşen, a.g.e. s. 89.

⁴⁰ Şeşen, a.y.

⁴¹ Şeşen, a.g.e. s.90.

⁴² Şeşen, a.y.

28. Ebu Muhammed Abdülkadir b. Abdullah el-Fehmi el-Ruhavi:(536/1142-612/1215)

Yaşadığı dönemde el-Cezire bölgesinin en büyük hadisçisiydi. Şam'da İbn-i Asakirden, Mısır'da İbn-i Berri'den İskenderiye'de el-Silefi'den Hadis ve Arapça okudu. İbn-i Asakir'in *Tarihu Medine'ti Dimaşk* kitabını istinsah etti.⁴³

29. Ebu'r-Rabi Kemalüddin Süleyman b. Umar b. el-Müşebbek el-Harrani

(ö.620/1223)'den sonra vefat etti. *İtikadu Ehli Harran, Muhtasaru'l-Hidâye* (Hanbeli fikhî), *el-Vifâk ve'l-Hilâf Beyne'l-E'immeti'l-Erbaa, Nefyu'l-Âfât 'an Âyâtî'-Sifât* ile kıraattan bahseden *Sarfu'l-İltibâs* gibi değerli eserleri vardır.⁴⁴

30. Kadı Şemsuddin Ebu'l Feth Umar b. Esad b. el-Münecca el-Harrani (557/1162)

Hadis, Fıkıh ve hilafiyet okudu, *el-Mu'temed ve'l-Muavved* adlı eseri vardır.⁴⁵

31. Fahrüddin Muhammed b. Hıdr b. Teymiyye el-Harrani

İbn-i Teymiyye ailesinin en büyük alimidir. (542/1148-622/1225). Otuz ciltlik rivayet metoduyla yazılmış Kur'an tefsiri yazmış, talebe yetiştirmek için Harranda medrese inşa etmiştir. *Şerhu'l-Hidaye* ve *el-Muzih fi'l-Feraiz* adlı iki kitabının yanında Hanbeli fikhında üç eser daha telif etmiştir.⁴⁶

32. Mecdüddin Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed b. el-Ferra el-Harrani: (646/1247-729/1329)

Birçok ahkam hadisi ezberlemiş, fıkıh, hadis, Feraiz, cebir ve mukabele alanlarında alimdi.⁴⁷

⁴³ Avcı, a.g.e. s.270,Keskin, a.g.e. s.218.

⁴⁴ Şeşen, a.g.e., s.91.

⁴⁵ Şeşen, a.y.

⁴⁶ Şeşen, a.g.e. , s.92, Keskin, a.g.e. s.219.

⁴⁷ Şeşen, a.g.e. ,s.111.

33. Zeynuddin Ebu Muhammed Ubade b. Abdülgani b. Mansur el-Harrani (671/1273-739/1339)

Fakih olan babası da fakihti. İsa el-Hayyat ve Mecdüddin b. teymiyyeden hadis okumuştur.⁴⁸

34. Nuruddin Ali b. Abdurrahman b. Şebib b. Hamdan el-Harrani

Tabib ve edipti. (747/1346) yılında hayattaydı. *Câmiu'l-Funûn ve Selvetu'l-Mahzun* adlı bir eseri vardır.⁴⁹

35. Şihabuddin Ahmed b. Yusuf el-Sa'di el Harrani el-Amidi

Fakih ve Arapça bilgini güç meselelere cevap niteliğinde risalesi vardır.⁵⁰

36. Zeynuddin Ebu'l Mehasin Abdülevvel b. Muhammed b. Abdülmelik el-Harrani (ö.803/1401)

Kıyâfetu'l-Kari fi Fünûni'l-Mukari adlı eseri vardır.⁵¹

37. Bedrüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Seraya (670/1272-749/17)

Muhaddistir. Fıkıh okudu, fetva verdi ve müderrislik yaptı. *Şerhu Muhtasari'l-Hiraki* ve *Kitabu'l-Fünun* adlı eserleri vardır.⁵²

38. Zeynuddin Ebu Hafs Umar b. Sa'dullah b. Necih el-Harrani (685/1286- ö.?)

Fıkıh ve feraiz ilminde parlamıştır. Hanbeli mezhebine ait birçok kitabı istinsah etmiştir. Kadı naipliği ve müderrislik yapmıştır.⁵³

39. Abdülkahir b. Muhammed b. Abdülvahid el-Tebrizi el-Harrani (648/1250-740/1305)

Dimeşk'te tahsil görmüş ve kadılık yapmıştır.⁵⁴

⁴⁸ Şeşen, a.g.e., s.111-112.

⁴⁹ Şeşen, a.g.e., s.113.

⁵⁰ Şeşen, a.y.

⁵¹ Şeşen, a.y.

⁵² Şeşen, a.g.e., s.112.

⁵³ Şeşen, a.g.e., s.112-113.

⁵⁴ Şeşen, a.g.e., s.112.

40. Şihabuddin Ebu'l-Abbas b. Muhammed b. Ahmed b. Abdülgani el-Ala el-Harrani (702/1303-745/1344)

Zehebi'den *Siyeru A 'lâmi'n-Nubelâ*'yı okumuştur. Dimaşk âlimleri elinde yetişmiş ve hadis cüzleri yazmıştır. İbn-i Teymiyye'nin *Usulü Fıkıh* ve *Şerh el-Hidaye*'sini tertip etmiştir.⁵⁵

41. Takiyyüddin Ebu'l-Fadl b. el-İmam Ebi'l-Fadl İlyas b. Hamid el-Harrani (ö.593/1197)

Bağdat ve Harran âlimlerinden ders aldı. Nasihuddin el-Hanbeli ile beraber İbn el-Müna'dan ders almıştır. Fıkıh ve Hadis âlimidir⁵⁶

42. Ebu Bekr Abdullah b. Nasır b. Muhammed b. EbiBekr el-Harrani (ö. 624/1227)

Kur'an ilimleri konusunda âlimdi, *Kitab el-Tezkir fi'l-Kıraat*, *Müfredat fi'l-Kıraat* adlı eserleri vardır.⁵⁷

43. Ya'kup Bin Sabir b. Berakat el-Manciniki el-Harrani (554/1159-626/1229)

Edebiyatçı, şair ve mancınık ustası askerdi.⁵⁸

44. Nasihuddin Abdülvehhab b. Zaki b. Cümeyyi' el-Harrani (ö.628/1231)

Usulu Fıkıh, Fıkıh, Arap dili ve hilafiyat (mezhepler arası ihtilafli meseleler) sahalarında bilgiliydi.⁵⁹

45. Ebu Abdullah Muhammed b.in İmad el-Harrani (542/1147-632/1234)

İbn-i el-Neccar gibi ünlü hadisçilerin ve tarihçilerin hocasıydı.⁶⁰

⁵⁵ Şeşen, a.g.e. ,s.112.

⁵⁶ Avcı, a.g.e. s.269,Şeşen, a.g.e. s.89.

⁵⁷ Şeşen, a.g.e. , s.92.

⁵⁸ Şeşen, a.g.e., s.93.

⁵⁹ Şeşen, a.y.

⁶⁰ Şeşen, a.y.

46. Muvaffakuddin Hamd Bin İmad el-Harrani (553/1158-634/1236)

Ebu'l Beka el-Ukberi ve İbn-i Cevzi'den Fıkıh okumuştur. Büyük muhaddisler yetiştirdi.⁶¹

47. Nasihuddin Abdülkadir b. Abdülmünim b. Selamet el-Harrani (564/1169-634/1236)

Harran'ın Şeyhi ve Müftüsüydü, *el-Müzehheb mine 'd-Dad fi Mezhebi Ahmed* adlı fıkıh kitabı vardır.⁶²

48. Seyfuddin Abdülgani b. Fahrüddin Muhammed Teymiyyet el-Harrani: (581/1185 -639/1241)

Babasının ölümünden sonra babasını yerine Harran Şehri hatibiydi, *ez-Zaid ala Tefsiri 'l-Valid* ve *İhda 'l-Kurb ala Sakini 't-Turb* adlı kitabı vardır.⁶³

49. Abdulrahman b. Umar Bin Berakat el-Harrani (ö.639/1246)

Mısır, Dimaşk, Musul ve Harran'da okudu. Harran'ın büyük hadisçilerindendi.⁶⁴

50. Ebu'l Abbas Ahmed b. Selamet el-Naccar el-Harrani (ö.646/1248)

Zahid ve Muhaddisti, İbn Hamdan'ın hocalarındandı, Ehli Sünnete daveti meşhurdur.⁶⁵

51. Mecdüddin Ebu'l Berakat Abdüselam b. Abdullah b. Teymiyye (590/1194-652/1254)

Fahrüddin b. Teymiyye'nin kardeşinin oğludur. Ku'an ilimleri, hadis, fıkıh ve Arap dili, hesap ve cebir sahalarında ders verdi⁶⁶

52. İsa b. Selamet b. Salim el-Harrani (551/1156-652/1254)

Büyük muhaddis olup İbn el-Zahiri'nin hocalarındandır.⁶⁷

⁶¹ Şeşen, a.y.

⁶² Şeşen, a.g.e., s.93-94.

⁶³ Şeşen, a.g.e.,s.94.

⁶⁴ Şeşen, a.g.e., s.94.

⁶⁵ Şeşen, a.g.e., s.94-95.

⁶⁶ Şeşen, a.g.e., s.95.

⁶⁷ Şeşen, a.g.e., s.96.

53.Cemaluddin Ebu Zekariyya Yahya b. Ebi Mansur b. Ebi'l Feth b. Rafi el-Harrani (583/1187-678/1279)

Müfessir ve fakihti. Arapça kaidelerden bahseden *Nevadiru'l-Mezheb*, Deâimu'l-İslam fî Vucûbi'd-Duâi li'l-Îmâm, *İntihâzu'l-Furas fî men Efta bi'r-Ruhas* adlı cüz, *Ukubetu'l-Ceraim* hakkında ile *Adabu'd-Du'â* adlı cüzü vardır. ⁶⁸

54. Ebu Tahir İbrahim b. Yahya Bin Gannam el-Hanbeli el-Harrani: (ö.674/1275)

Kıyafet ilminden bahseden *Arûsu'l-Bustan* ile rüya tabirleri ihtiva eden *en-Namec fî Ta'biri'r-Ru'ya* adında kitabı vardır. ⁶⁹

55. Ebu Abdullah Muhammed b. Temim el-Harrani

Kitabu'z-Zekât adlı eseri meşhurdur. Kendisi fakihtir. ⁷⁰

56. Abdülkadir b. Abdülgani b. Fahraddin b. Teymiyyet el-Harrani (603/1206-671/1273)

Fahraddin b. Teymiye ve İbn el-Letti'den okudu, muhaddis oldu, hatiplik yaptı. ⁷¹

57. Nasihuddin b. el-Zerrad Ebu Bekr b. Yusuf b. Ebi Bekr el-Harrani el-Mukri (614/1247-653/1255)

Hanbeli mezhebi fakihlerinden; kıraat ve hadis ilimlerini okudu. ⁷²

58. Ebu'l Mehasin Abdülhalim b. Abdülselam b. Abdullah b. Muhammed b. Hıdr b. Teymiyye el-Harrani (627/1230-682/1284)

Feraiz, hesap ve astronomide derin bilgiye sahipti. Hanbeli âlimlerinden olup bu mezhebe göre fetva vermiş, ders okutmuştur. Çeşitli ilimlerde eserleri vardır. ⁷³

59. İzzuddin Ebu'l 'Izz Abdülaziz Bin Abdülmün'im Bin el-Sakr el-Harrani (594/1198-686/1287)

⁶⁸ Keskin, a.g.e. s.220, Şeşen, a.g.e. s.97.

⁶⁹ Şeşen, a.g.e. s.96.

⁷⁰ Şeşen, a.y.

⁷¹ Şeşen, a.y.

⁷² Şeşen, a.g.e., s.96.

⁷³ Şeşen, a.g.e., s.98.

Zamanının büyük hadisçilerindendi. Bağdat'ın son büyük âlimlerinden sayılan bilginimiz Mısır'a yerleşmiştir.⁷⁴

60. Necmuddin Ahmed b. Hamdan b. Şebib b. Hamdan el-Harrani: (603/1207-695/1295)

Fakihtir; *er-Riâyetu's-Suğrâ* ve *er-Riâyetu'l-Kubrâ* adlı eserleri vardır.⁷⁵

61. Şerefuddin Abdülgani b. Yahya b. Muhammed b. Kadi el-Harrani (645/1247-709/1309).

Harran'da çeşitli âlimlerden okuduktan sonra Dimaşk'ta Şeyhuşşüyuh el-Ensariden okudu. Hazine nazırlığına kadar yükselmiş ve Mısır'da müderrislik yapmıştır.⁷⁶

62. Şerefuddin Abdullah b. Abdülhalim b. Abdülislam b. Teymiyye el-Harrani (666/1267-717/1317)

Şeyhulislam Takiyyuddin b. Teymiyye'nin kardeşidir. Usulü Fıkıh, feraiz, hesap ve astronomi bilirdi. Arap dilinde ileri derecede bilgi sahibiydi; münazaraları severdi ve hep galip gelirdi. Zehebi, *Mu'cemu's-Şüyuh* kitabında ondan bahsetmiştir.⁷⁷

63. Şemssuddin Ebu Abdullah Muhammed bin Umar b. Abdülhamid b. Zebatir el-Harrani (637/1239-718/1318)

Hadis ve Fıkıh okudu. Zahid kişiliğe sahip olan bilginimiz selefi idi; Hanbeli mezhebini iyi bilirdi. Mısır'da Frenklerin bile takdirini kazanmıştır.⁷⁸

64. Şerefuddin Ebu Abdullah Muhammed bin Abdülvahid b. Sa'd bin Necih el-Harrani (ö. 727/1323)

Hadis ve fıkıh okudu; fetva verme dercesine yükseldi, oldukça zeki bir âlimdi ⁷⁹

⁷⁴ Şeşen, a.y.

⁷⁵ Şeşen, a.y.

⁷⁶ Şeşen, a.g.e., s.99.

⁷⁷ Şeşen, a.g.e., s.99-100.

⁷⁸ Şeşen, a.g.e., s.100.

⁷⁹ Şeşen, a.g.e., s.101.

65. Bedruddin Ebu'l Kasım bin Muhammed bin Halid bin İbrahim el-Harrani
(651/1253-717/1317)

Moğol baskısından Dımaşk'a kaçanlar arasında bulunan bilginimiz, Şeyhuşşüyuh el-Ensari'den ders aldı, Cevziyye medresesinde imamlık yapmıştır. Kardeşi Takıyyüddin'in yerine Hanbeli medresesinde sekiz yıl ders vermiştir.⁸⁰

⁸⁰ Şeşen, a.g.e. s.99.

II. BÖLÜM

ARAP LEHÇELERİ VE HARRAN ARAPLARI

M.S. 13. yüzyılda Moğol istilasından itibaren konargöçer(Göçebe) Arapların merkezi haline gelen Harran'da,1970'li yıllara kadar şehirle irtibatı olmayanlar okul ve eğitim yoksunu olarak yetişmiştir. Şanlıurfa'nın durumu, sınırın öbür tarafında güney Suriye ile eski kervan yolu olan kuzey Irak'taki Musul çevresi Araplarına benzetebilir. Binaenaleyh mevcut Arapça, bölgede yaşayan halkın konuştuğu dil incelenerek ortaya konulmaya çalışılacaktır. Burada verilen bilgilerin önemli bir kısmı sözlü kültüre dayanmaktadır. Tezimizde Harran Arapçasının dil özelliklerine dair aktarılacak kelime ve atasözleri, bu lehçenin daha yakından tanınmasını sağlayacaktır. İleride görüleceği üzere, Harranlıların kullanmadığı telaffuzlar belirtilecek, bazı harfleri başka harflere nasıl dönüştürdükleri yahut bazı harfleri ihmal ettikleri veya bazı kelimelere harf ekledikleri örneklerle açıklanacaktır. Günümüzde kullanılmayan bazı meslek, iş kolu veya nesnelere ait sözcüklerin anlamı sadece yörede yaşayan yaşlılar tarafından bilinmektedir. Yeni nesil ilk duyduğunda ne anlama geldiğini bilmediği bu tür kelimeleri büyüklerine sorarak öğrenmektedir.

A. Arap Dilinin Tarihçesi

Arap dilini konuşan kavimler diğer kavimler gibi, İslamiyet'ten önce ve sonra çeşitli nedenlerle(kabile savaşları, iklim zorlukları, İslami fetihler v.s.) bu bölgeye Arap yarımadasından gelip yerleşmişlerdir.

Araplardaki hamiyet, asabiyet ve sülale mefhumu örf ve adetlere bağlılık, bazı milletler gibi nesep kaydı tutmaları hasebiyle kendi kültürlerini korumuş ve dilleri beraber yaşadıkları kavimlerin dillerine baskın gelmiştir. Arap dilinin günümüze kadar gelme nedenlerinden biri de, Arapların İslamiyet'ten önce ve sonra kurulan panayırlerde ortak kültürlerini yaşatmış olmalarıdır. Arabistan'ın değişik bölgelerinde çeşitli aşiretlere mensup insanlar, ticaret maksadıyla veya inançları itibariyle dinî bir merkez olarak Mekke'yi ziyaret etmişlerdir. Panayırılar aracılığıyla sürdürülen ticarî faaliyetler Mekke halkında kültürel etkinliklerden dolayı geleneksel kabilecilik anlayışını zayıflatmış,

toplumun örf ve adetlerinde değişikliklere sebep olmuştur. Arap yarımadasında panayırların getirdiği ticari hareketlilik aynı zamanda kültürel birlikteliği de sağlamaktaydı. Panayırlar ayrıca Arap kabileleri arasında alacak verecek davalarının çözülmesi, anlaşmazlıklardan doğan kavgaların neticelendirilmesi, yöre halkı ile ileri gelen âkil kişilerin, kabile şeyhi ve güçlülerin bir araya gelip yakınlaşmalarını temin etmiştir. Eski Arap coğrafyasında günümüz fuarlarını andıran, insanların kaynaşmasına, kültürlerini yaşamalarına imkân sağlayan ve çeşitli anlaşmaların yapılmasına, ticareti hareketliliğe vesile olan panayırların bazıları şunlardır:

1. Aden (عدن) panayırı, Aden’de
2. Devmetü’l-Cendel (دومة الجندل) panayırı, Hicaz ve Suriye arasında
3. el-Muşakkar (المشقر) panayırı, Bahreyn’de
4. eş-Şıhr (الشحر) Panayırı, Umman ile Aden arasında
5. Hecer (هجر) panayırı, Bahreyn’de
6. Mecenne (مَجَنَّة) panayırı, Mekke yakınlarında
7. Mirbed (مربد) panayırı, Basra’da,
8. Sihar (صوحار) panayırı, Umman’da
9. San’a (صنعاء) panayırı, San’a da
10. Ukaz (عكاظ) panayırı, Mekke’de
11. Uman (عمان) panayırı, Bahreyn’de
12. Zül-Mecâz (ذو المجاز) panayırı, Ukaz yakınında

Panayırlar sebebiyle çeşitli dillerden Arapçaya birçok kelime geçtiği gibi, Arapçadan da diğer dillere birçok kelime geçmiştir. Bu karşılıklı etkileşim panayırlarda konuşulan lehçeler bakımından da çeşitli değişim ve gelişimleri beraberinde getirmiştir. Kureyş kabilesi, panayırlar arasında en meşhur olan Ukaz panayırına en yakın topluluktur. Bu yüzden Kureyş lehçesi, Ukaz panayırına hâkimdir. Panayırlar aracılığıyla uluslararası

kültürün bu bölgeye taşınmasıyla Kureyş Lehçesi zengin bir lehçe haline gelmişti. Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim de bu lehçe ile indirilmiştir⁸¹

el-Cezire'nin en önemli kentlerinden olan ve İpek Yolu'nun kavşak noktasında bulunan Şanlıurfa, gerek panayırlar ve gerekse yukarıda bahsettiğimiz verimli toprakları sayesinde İslam öncesine kadar Sami kavimler tarafından iskân edilmiştir. Aşağıda, bu bölgeye yerleşen Arap kabileleri, konuşulan lehçelerin tarihsel ve güncel durumları ile zamanla oluşan değişiklikler ele alınacaktır. Geçmişte vuku bulan savaşlar, göçler, ulaşım zorlukları ve civar kavimlerle münasebetler vb. şartlar lehçe farklılıklarında büyük ölçüde etkili olmuştur.

Arapların Harran bölgesi ve çevresine yerleşip bölgede zamanla baskın hale gelmesiyle birlikte, konuştukları lehçenin hâkimiyeti artmıştır. Aynı bölgede yaşayan, ancak sonradan azınlıkta kalan diğer kabilelerin lehçeleriyle Harran Araplarının dil etkileşimi az olmuştur. İslamiyet'ten sonraki inanç birliği ve temel kaynaklar olan Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifin, Arapça olması gibi sebepler bu bölgede Arapçanın hâkimiyetini daha da sağlamlaştırmıştır. Bölge halkının İpek yolunun güney bölümü Halep ve Şam üzerinden Hicaz ve Yemen'e kadar uzanan güzergâhta ticari veya dini amaçlı seyahatleri olmuştur. Bu güzergâhta kurulan çeşitli panayırlarda çeşitli uluslar birbirleriyle kaynaşmıştır. Ayrıca İslam fetihleriyle söz konusu coğrafyadaki hâkimiyetini güçlendiren Arap unsuru, bu bölgede konuşulan Arap dilini daha da önemli hale getirmiştir.

Arap dili ve lehçeleri, İslam tarihi boyunca başta Arap dilbilimcileri olmak üzere, özellikle Tefsir ve Hadis ilimleriyle uğraşan âlimlerin vazgeçilmezi olmuştur. Ayrıca İslam kültürü doğudan batıdan pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Doğu medeniyetini inceleyen ve araştıran ve özellikle İslam'ın parlayan yıldızından korkan

⁸¹Ahmet Kazım Ürün, *Edebiyat ve Ticaretin Buluştuğu Noktalar*, (<http://www.doguedebiyati.com> (04.09.2016); Salah Cad Selam, (*Esvaku'l-Arap Kadimen*) <http://mnaa.br.com>. (03.11.2016)

batılı bilginler de Arap dilini analiz etmişlerdir. Oryantalistler İslami bilimleri ve bu inanca bağlı kavimlerin kültürlerini öğrenme adına araştırmalarına ışık tutması açısından Arap lehçelerini detaylı bir şekilde öğrenmişler, incelemişlerdir.

Arap dilinde lehçe kavramı, lehçelerin tanımı, lehçelerin nasıl oluştuğu, çeşitleri, ortak özellikleri ile lehçelerin birbirlerinden ayrıldığı ve birleştiği yerler, birbirleriyle etkileşimi vb. incelemeler uzun bir araştırmanın konusudur. Arap lehçelerinin en üstünü ve en fasihi Kureyş lehçesidir.

B. Arap Dilinde Lehçelerin Oluşum Süreci

Belirli bir coğrafyada, bir grup insanın bir takım dilsel özelliklere sahip konuşma şekline ‘lehçe’ denir. Türkçemizde lehçenin alt dallarına ağız veya şive denir. Lehçelerdeki bu dil özellikleri çeşitli düzeylerde (sarfi/morfolojik, akustik, gramatikal ve anlamsal bağlamda) olmaktadır. Bu özellikler o kadar az olmalı ki, bu lehçenin aynı dildeki kardeşlerinden ayrılmaması gerekir. Çünkü lehçeler arasındaki anlaşılabilirlik farkı arttıkça lehçe olmaktan çıkar ve Latin dillerinde olduğu gibi bağımsız birer dil haline gelir. Latin dilleri zamanla birbirinden uzaklaşarak İtalyanca, Almanca ve İspanyolca gibi birbirinden bağımsız diller haline geldiler. Aynı durum Sami dillerinde görülmüş; zamanla Arapça, Aramice, Süryanice ve İbranice birbirinden ayrı birer dil hüviyetini kazanmışlardır. Bazen bir coğrafyaya ait bir lehçe kendi içinde de birkaç lehçe barındırabilir.

Dillerin lehçelerle ayrıldıkları asıl dil arasındaki ilişki genel ile özel arasındaki ilişki gibidir. Anadil normalde çeşitli lehçeler içerir; her lehçenin onu diğer lehçelerden ayıran özellikleri vardır. Ortak anadilin lehçeleri dilsel özellikler ve konuşma adetleri bakımından birbirleriyle ortak olsa da, bağımsız dillerden farklılık arz eder.⁸² Lehçeler genelde konuşma aksanı bakımından birbirleriyle farklılık arz eder, mesela eski bir

⁸² İbrahim Enis, *fi'l-Lehecati'l-Arabiyye*, (Kahire: Mektebetu'l-Encülû el-Mısıriyye, 2003), s.15.

rivayette Temim kabilesi ‘başardım’ anlamındaki (فَزْتُ) kelimesini (فَزْدُ) olarak kullanırlardı, başka bir örnekte Temim kabilesinin ‘kel’ anlamındaki (أَجَلَحَ) kelimesi, Beni Sa'd kabilesinde (أَجَلَهَ) şeklinde söylenirdi, bugün ise daha çok (أَصْلَعَ) kelimesi kullanılmaktadır. Lehçeler genelde aksan ve ses farklılıkları olarak birbirinden ayrılırken, birbirlerine anlaşılmayacak derecede yabancı olmaması ve bu farklılıkların fazla olmaması gerekir. Yukarıda ifade edildiği gibi, lehçeler arasındaki anlaşılmas kelimeler ve cümle yapıları çoğaldığı zaman lehçe olmaktan çıkar ve birer bağımsız dil haline gelir. Bu durumda adına lehçe yerine dil denir.

Arap dili de Sami dilleri ailesinden olup, çeşitli sebeplerden dolayı zamanla kardeşlerinden ayrılmış ve kendi içinde barındırdığı kavimlerin çeşitliliği, coğrafi durumlar, savaşlar ve göçler, iletişim kopuklukları ve kendi bünyesindeki gelişmişlik gibi nedenlerle Sami dili lehçesi olmaktan çıkmış ve bağımsız bir dil haline gelmiştir. Zamanımıza kadar ulaşmasını sağlayan çeşitli tarihsel ve dini sebepler İslam diniyle beraber daha da gelişmesine ve zengin dünya dilleri arasına girip geniş coğrafyalara yayılmasına sebep olmuştur.

Arap lehçeleri genelde insanların geçimlerini sağlamak için bir yerden bir yere göç etmeleri sebebiyle ortaya çıkmıştır. Geçim kaynağı hayvanlarını iklim şartlarına göre otlatmak veya ticaretini yapmak şeklindeydi. Bölgelerini birbirinden ayıran dağ silsileleri, deniz, ırmak gibi doğa şartlarının oluşturduğu engeller veya çeşitli anlaşmazlıklarla çıkan savaşlar yüzünden yaşanan işgallerin dayatması nedeniyle, zamanla her konuda farklılıkların arttığı gibi dil konusunda da bazı farklılıklar görülmüştür. Bilginlerin saydığı Sami dillerin birer lehçe olduğunu söylememiz mümkün değildir. Hepsi aynı dilden ayrılmış ve zamanla bahsettiğimiz gerekçeler yüzünden birbirlerinden uzaklaşmıştır. Fakat birçok kelimeleri, cümle yapıları veya deyimleri değişmişse de dili oluşturan temel öğeleri müşterek kalmıştır. Gramer açısından bakarsak;

çoğul yapma ve cümle kuruluşunda izlenen yöntemler aynı olmakla birlikte, lehçeler coğrafi açıdan zamanla birbirlerinden uzaklaştıkları için aralarındaki ihtilaflarda zamanla derinleşerek birbirlerinden ayrıldı bu ayrılırlarlabu lehçeler yavaş yavaş birer bağımsız dil haline geldiler.

İbranice ile Himyer dili, Akad ve Arapça dilleri, başka birçok diller gibi birbirleriyle farklı olsada bu diller aynı temelde birleştikleri için bu dil guruplarına Sami dilleri denir.⁸³ Arap dili bünyesinde bulunan tüm lehçelere, bağımsız dil olarak ortaya çıkan Arapçanın zengin dil ailesini teşkil ettiği için hepsine birden Arap lehçeleri denir. Günümüze kadar ulaşan bu lehçeler çeşitli açılardan birbirlerinden farklılık göstersedeyazı dili olarak Fushada birleşmektedir.

C. Lehçelerin Ortak ve Farklı Özellikleri

Kökeni bir olan lehçelerin ortak özellikleri şöyle sayılabilir: zamirler, sayılar, işaret isimleri ve bağlaçları, yer, gök, aile, baba, anne kardeş ve evlat gibi birçok özel kelime, cümle bölümleriyle ilgili bağlaçlar, cümlelerin genel kuruluş biçimleri.

Lehçelerin birbirlerinden ayrıldıkları özellikleri: bazı seslerin mahrecinde görülen farklılıklar, konuşma bölümlerindeki aksanlar, bazı seslerin kalın ve ince çıkarılması kısa veya uzatılması gibi farklılıklar, konuşmadaki nağme değişiklikleri, birbirine yakın seslerdeki etkileşmeler.

Görüldüğü gibi, kökeni bir olan lehçeler genelde sesle ilgili mevzularda farklılık gösterirken, konuşma özellikleri arasındaki farklar çok azdır. Zaten bu farklar anlam bakımından çoğalırsa lehçelerin birbirlerine olan yakınlığı da azalır ve birer müstakil dil haline gelirler. Bu şekilde farklı diller haline gelen lehçelerin aynı coğrafyada yaşamaları sonucu değiştirmez. Bu takdirde, birbirinden farklı lehçelerden bahsetmek yerine bağımsız dillerden söz edilir.⁸⁴

⁸³ Davud Sellum, *Dirasetu 'l-Lehecât el-Kadîme*, (Lahor: el-Mektebe el-İlmiyye, 1976), s.1.

⁸⁴ Enis, *a.g.e.* s.18.

Arap dilini konuşan bağımsız ülke sayısı 23'tür: Suudi Arabistan, Ürdün Arap Krallığı, Cezayir, Sudan, Yemen, Tunus, Suriye, Irak, Filistin, Libya, Mısır Arap Cumhuriyeti, Mağrip, Körfez ülkeleri (Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Umman, Kuveyt). Bu ülkelerde konuşulan lehçeler birbirlerinden etkilendiği gibi, sömürge devletlerinin de bazı etkilerinden bahsetmek yanlış olmayacaktır. Her lehçenin kendi içinde daha yerel lehçelere ayrılabilceğini söylemek hiç de yanlış değildir. Başta saydığımız sebepler çerçevesinde bu farklılıkları anlamak mümkündür. Ayrıca her lehçenin kendi içinde bazı şiveleri vardır. Buna örnek olarak, günümüzde Suudi Arabistan'da konuşulan Arap lehçeleri verebiliriz: Necid lehçesi, Kuzey bölgesi lehçeleri, Güney bölgesi lehçesi, Doğu lehçesi ve batı lehçesi (Hicaz lehçesi). Suudi Arabistan'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki mesafe 2000 km, doğusuyla batısı arasındaki mesafe ise 200 km'dir ve bu geniş çöller, dağlar ve sahil bölgelerine sahip ülkenin farklı kabileleri arasında yolculuk yapmak günümüzde ulaşım şartlarının daha elverişli olmasına rağmen iklim şartları yüzünden kolay değildir.

Yukarıda sayılan lehçelerin ortak özelliği fushada birleşmeleridir. Arap dili bu faziletini Kur'an-ı Kerim ve İslam dininin literatürünü oluşturan Hadis-i Şeriflere borçludur. Ancak, Mısır lehçesi dediğimiz zaman Mısır Arap Cumhuriyeti'nde konuşulan Arapçadan bahsediyoruz, Suudi Arabistan lehçesi dediğimiz zaman yine Suudi Arabistan'ın 22 eyaletinde konuşulan Arap dilini kast ediyoruz; nitekim günümüzde bütün Arap ülkelerin lehçeleri birbirinden farklıdır. Ancak yazı dili, edebiyat ve eğitim alanında fusha kullanıldığı için arasındaki farklılıklar çok azdır.

Suudi Arabistan 'da konuşulan Arapçayı ele aldığımız zaman, özellikle konuşma dili (Ammice) anlamında Hicaz bölgesinin Arapçası ile Necid bölgesinin aksanı farklıdır; hatta Mekke ve Medine birbirine sık sık karıştığı halde aralarında farklılıklar vardır. Aynı şekilde Mısır'ın güneyindeki delta bölgesi ve İskenderiye vilayeti çevresinin Arapçasıyla, Sudana yakın olan güney Mısır halkının lehçeleri birbirinden farklıdır. Aynı durum

Lübnan, Ürdün ve Suriye için de geçerlidir. Şam lehçesiyle Halep ve Suriye'nin kuzey doğu bölgesinin lehçeleri birbirinden farklıdır. Fakat günümüzde bu farklılıklar insanların ticaretle uğraşmaları, globalleşme, hareket kabiliyetlerinin artması ülkeler arasındaki iletişimin ve ilişkilerin artması, televizyon kanallarının çoğalması ve insanların sık sık bir araya gelip kaynaşmaları, hatta aynı dizileri seyretmeleri belki de zamanla coğrafi engeller yüzünden birbirinden ayrı olan insanların konuştukları dili birbirine yaklaştırmıştır. Yabancı dil öğreniminde çok hızlı gelişen teknoloji sayesinde insanların mahalli dillerle ilişki içinde olması kaçınılmazdır. Mesela Cezayir Arapçası, tıpkı Urfa-Harran lehçelerine giren Kürtçe ve Türkçe kelimelerde olduğu gibi, Fransız sömürüsü yüzünden Fransızcanın etkisinde kalmıştır.

D. Kureyş Lehçesi

İlk dönem dilbilimciler, Kureyş lehçesinin Arap dilinin en fasih ve en düzgün lehçesi olduğunda hemfikirdirler. Şark ilimlerini inceleyen batılı ilim adamları bu konuyla ilgili araştırmalarında Kureyş'in Arapların en fasih lehçesi olduğunu inkâr ederek, Kur'an'ın dili olmadığını iddia etmişlerdir. Kureyş dilinin diğer Arap lehçeleri gibi herhangi bir lehçe olduğunu ileri sürerek, Kur'an-ı Kerim dilinin cahiliye Arap şiirinin diline benzediğini, Kureyş lehçesinin de benzer bu şekilde bu ortak dile dâhil olduğu tezini savunmuşlardır. Onlara göre Kureyş lehçesi, birçok lehçeden oluşmuştur ve aslen Necid Araplarının kullandığı lehçedir. Bu görüşü -maalesef- bir kısım Arap araştırmacılarının da benimsediği görülür. Öte yandan, diğer bazı Arap araştırmacılar ise müsteşriklerin yaklaşımını ve bu görüşü benimseyen Arapları şiddetle tenkit ederek, onların dil konusunda basitçe hataya düştüklerini kaydetmişlerdir. Arap dili bilimcilerinin kahir ekseriyeti Kur'an-ı Kerim'in Kureyş kabilesinden olan Peygamber Efendimiz SAV'e indirildiği, Kureyş lehçesinin en fasih Arap lehçesi olduğu ve Kur'an-ı Kerim'in bu lehçe ile inzâl edildiğinde hemfikirdir.

(وما ارسلنا من رسولٍ إلا بليسان قومه ليبيّن لهم فيضّل الله من يشاء ويهدي من يشاء وهو العزيز الحكيم)

“Biz her Peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁸⁵

"" انا افصح العرب بيد اننى من قريش " أنا أفصح من نطق بالضاد بيد أنى من قريش",

Hiz. Peygamber SAV’de. “Muhakkak Kureyşli olduğum için, Arapların en fasihiyim” buyurmuştur. Arapçaya “ض” (dad) dili denir. ‘Ben dad dilini en fasih konuşan Kureyşdenim’ anlamındadır.⁸⁶

Hiz. Osman (r.a.), Kur’an-ı Kerim’i toplatıp çoğaltma kararına vardığı zaman, (Zeyd bin Sabit, Abdullah bin Zübeyir, Saîd bin As, Abdurrahman bin Haris bin Hişâm (rah) gibi vahiy kâtiplerinden oluşan komisyona aralarında bir ihtilaf olduğu zaman, Kureyş lehçesine uymalarını emretmiştir. Hatta onlara, Zeyd bin Sabit’ten başka aynı komisyonda görevli Kureyşli üç kâtibe “Zeyd ile Kur’an-ı kerimi yazarken ihtilâfa düşerseniz, Kureyş lehçesiyle yazınız; çünkü o, Kureyş lehçesiyle nâzil olmuştur.” buyurdu. Hiz. Osman Bu komisyona, Hiz. Ebubekir r.a. zamanında yazılan ve Peygamber Efendimiz’in SAV eşi Hiz. Ömer’in r.a. kızı Hiz. Hafsa’nın yanında bulunan asıl nüshayı alarak yedi nüsha çoğaltmıştır. Bu nüshalar çeşitli İslam merkezlerine gönderilerek yanlış okumaların önü alınmıştır. Böylece Kur’an-ı Kerim, Peygamber Efendimiz SAV’e nazil olduğu gibi yazılmıştır.⁸⁷ Kur’an-ı Kerim işte Kureyş lehçesine uygun şekilde yazıldı. Bu ifadelerdeki ihtilafların konuşmadan ziyade, yazı ve imla ile ilgili olduğunu anlıyoruz. Dilbilimciler, söz konusu harf ibaresinin dil ve lehçeye işaret ettiğini vurgulamışlardır. Peygamber S.A.V. bir hadisi şeriflerinde:

" أقراني جبريل القرآن على حرف، فراجعته، فلم أزل أستزيده فيزيدي حتى انتهى إلى سبعة أحرف "

⁸⁵ İbrahim Suresi:14/4.

⁸⁶ Tabarani rivayeti (nabulsi.com), (17.04.2016).

⁸⁷ Seyfettin Yazıcı ve Lütü Şentürk, *Diyanet İslam İlmihali*, (Ankara: Diyanet yayınları,1991), s.43.

(Cebrail Kur'an-ı bir harfte okudu. Ben onun okuduğunu okudukça o da başka şekilde okurdu, ta ki yedi harf (yedi lehçe) oldu, okumayı bitirdi.) buyurmuşlardı. Ancak günümüzde zaten dil ortak olmuştur, hepimiz İbrahim diyoruz, İbrahim demeye gerek yoktur, alışmadığımız lehçelerde okumak gerekmez, aslolan anlamdır.⁸⁸

E. Lehçe Farklarına Dair Bazı Örnekler

(س ص ذ) harfleriyle ilgili olarak; Kureyşliler (الصراط) kelimesinde (ص) harfini kullanırken, Arapların geneli sin ile (السرط) şeklinde söylerdi.

- 1- Ebu Hayyan el-Nehavi (س)'in (الصراط) kelimesinde olduğu gibi (ص)'la değişmesinin fusha olduğunu, bunun Kureyş dili olduğunu zikretmektedir.
- 2- Ebu Bekir bin Mücahit (ص)'ın daha fasih ve geniş olduğunu söylemiştir.
- 3- *el-İthaf* eserinin sahibine göre içinde (ص) olan genelde Kureyş lehçesidir.
- 4- el-Ferra'nın rivayet ettiğine göre, İbn-i Manzur'un, Kur'an-ı Kerim'i'nin ilk muhatapları olan Kureyşlilerin dilinde (الصراط) kelimesindeki (ص) harfi zamanla değişerek yerini (س) harfine bırakmıştır. (ص) harfinin eski Kureyşlilere ait olduğu ve (س) harfinin sonraki Kureyşlilere ait olduğu söylenmiştir.⁸⁹ Ancak, Kur'an-ı Kerimde (الصراط) kelimesindeki (س) harfinin (ص) harfiyle yazılması uygun görülmüştür.

Çeşitli sebeplerle, hemen tüm dillerde lehçe farklılıkları mevcuttur. Lehçeler birbirlerinden uzaklaştıkça birer bağımsız dil haline gelir. Nitekim Arapça Sami dillerinden ayrılarak geniş bir coğrafyaya yayılmış ve önemi İslamiyet güneşinin doğuşundan sonra iyice artmıştır. Zengin bir dil haline gelmiş ve çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunan Arapça, onu konuşanların arasındaki iletişimin kopması ve yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı kendi içinde birçok lehçeye ayrılmıştır. Bu lehçelerin en

⁸⁸ Menna' b. Halil el-Kattan, *Nuzûlu'l-Kur'an alâ Seba'ti Ahruf*, Mektebetu Vehbe, tsz; <http://www.nabulsi.com/blue/ar/artp.php?art=9301>.

⁸⁹ Ahmed Alemüddin el-Cundi, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye fi't-Turâs*, (Daru'l-Arabiyye li'l-Kitab, 1984), s.450.

fasihî, bugün tüm Arap dünyasının ortak dili kabul edilen fasih dili temsil eden Kureyş lehçesidir. Arap dili İslam âleminin dini açıdan ortak dili olmuştur. Bütün İslami ilimlerin ana kaynağı Kur'an-ı Kerim ve Hadisi şerifler Arapçadır.

Arap dili bağımsızlığını İslamiyet'ten önceki devirlerde kazanmış bir dildir. Arap dilinin zenginliğine erişmek, Arap dilbilimcilerin bu alandaki eserlerini okumak İslam dininin hazinelerine varmak için en büyük anahtardır.

Arap kültüründe halkların nesep tabakaları vardır. Geçmişine bağlılık İslamiyet'ten önce de süregelmiştir. Arap milleti veya halkı şu şekilde tabakalara ayrılır.

- a. Halk (الشعب)
- b. Kabile (قبيلة)
- c. İmarat/Emirlik (إمارة)
- d. Karn/Kuşak (بطن) Üst dedeler) Beşinci dedeye kadar
- e. Uyluk (فخذ) Dedelerin babaları ve amcaları
- f. Aşire (عشيرة): Birinci dede ve kardeşleri
- g. Fasil (فصيل): Amcalar kısmı
- h. Aile (أسرة): Anne baba ve çocukları

F. Bugün Harran'da Yaşayan Arap Kabileleri

Genelde üç isim (Beni Muhammed, Beni Yusuf ve Siyale kabileleri) altında toplanmış halde kollarıyla beraber yüzden fazla aşiretleri vardır. Urfa'nın diğer ilçelerinde asimile olmuş kabilelerin adını vermeyeceğiz sadece Arapça konuşan günümüz Harran Arap kabilelerini saymakla yetineceğiz.

1. Beni Muhammed Kabileleri (قبائل بني محمد)

(Not: Harran Arapçasında kabile (قبائل) kelimesi (كبايل) "Gıbayıl" şeklinde telaffuz edilir.)

1. Ciriç (جيريچ) (Kudayme veya uğurlu köyü)
2. Çirani (چرعاني)
3. Davut (داود)

4. Denedle (دنادل)
5. el-Ummar (الأمار)
6. Fitit (فيتيت)
7. Halavi (حلاوي)
8. Halidi (خالدي)
9. Hisaynavi (حصيناوي)
10. İhmedavi (إحمداوي)
11. Ka'kat (كعكات)
12. Kacar (قجر)
13. Merabda (مرابدي)
14. Misehri (ميساهر)
15. İmkaylat (امقيلات)
16. Revabıt (روابط)
17. Saramde (صرامده)
18. es-Secco (السجو)
19. Tammah (طماح)
20. Ubade (عباده) kabilesinin kısımları da; İzrecat (إزرجات) , İhlevat (إحلوات), Cela'ta (جلعطة), Ummar (أومار), Curban (جوربان), Micelli (ميجلي) gibi isimlerle anılırlar. Harran'ın en büyük kabilesi olarak bilinir. Bunun gibi aşağıda isimlerini vereceğimiz Harran Arap kabileleri en fazla tanınan isimleriyle sunulacaktır.

2. Beni Yusuf kabileleri (قبائل بني يوسف)

1. Binumeyr (بنومير)
2. Bini Numayr (Adana) (بني نومير) Çoğunluğu Adana'ya göç etmiştir
3. Beni icil (بني عيجيل)
4. Biniiz (بني عيز)
5. Binised (بني سد)

6. Binizeyd (بني زيد)
7. İcmayli (إجميلي)
8. İdvaycat (إدويجات)
9. Ebu Atiç (أبو عتيق), aslı (أبو عتيق) olabilir, Harran Arapçasında (ق) 'lar (ç) olabilmektedir.
10. el-Beccov (البجو)
11. el-Fansa (الفنسه)
12. el-Meşhur (المشهور)
13. Harasçi (خرسجي).
14. İhbayti (إحبوطي)
15. İhleysat (إخليصات)
16. İhyey (إحيي)
17. İnaymi (إنعمي)
18. Ömeyravi (أوميراوي)
19. Sayfi (صيفي)

C. Siyala Kabileleri (اصيالة)

1. Ebu Halas (أبو خلص)
2. İcheym (إحيم)
3. İhbav (إحبو)
4. Maacila (معاجلة)
5. Nevacih (نواجحه)
6. İsvani'i (إصونياعي)
7. el-Taana (الطعان)

Ayrıca (Benu Sa'labe (بنو ثعلبه), Tay (طي), Baggara (بگارة), Afadla (عفادليه), Abu Badran (أبو بدران), Haraşce (خراشجه), Modani (موداني), Qurri (قرّ); Advan (عدواني), İbhei (أبو عساف), Hadidi (حديدي), Şeyhan (شيخان), Ceci (ججي), Ebu Assaf (أبو عساف), Itfehiyyin

(إطحيين), Benu Hatip (بنوخطيب أو الخطيب) gibi Harran kabileleri de vardır. Tüm bu kabileler Ciric örneğinde olduğu gibi kendi içinde kollara ve dallara ayrılmaktadır.

III. BÖLÜM

HARRAN ARAPÇASI (DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ)

A. Harran Arap Lehçesi

Şanlıurfa'da konuşulan Arapça Harran Arap Lehçesidir. 80'li yıllara kadar tamamen standart Arapçaya (fusha) dayalı, çevresindeki dillerle sınırlı etkileşime sahip bir lehçe olduğu bilinmektedir. Harran Araplarının Beni Mudar'dan geldikleri daha önce belirtmişti. Fasih Arapça denildiği zaman genellikle Kahtanîlerin dili değil, Adnanîler ve Mudarlıların dili akla gelir. Nitekim sonraki bilginler de bu lehçeyi Kureyş dili veya Mekke dili olarak tanımlamışlardır.⁹⁰Yöre halkı bu dönemden önce eğitime önem vermezler, kızlarını okula göndermezlerdi. Harran Ovası'nın tamamı Arap kabileleri tarafından iskân edilmişti. Yerli halkın % 95'i hiç Türkçe bilmezdi. Kışları az yağmurlu, yazları sıcak geçen bölgede çöl iklimi hâkimdi. Tarım ve hayvancılık dışında uğraşı yoktu. Okulların 80'li yıllarda ovada yayılması ve GAP sulama projesinin hayata geçmesiyle tarım ve ziraat çeşitlenmiş, ovanın işçi mühendis vb. ziyaretçileri artmıştır. İş olanağı fazlalaşınca, ova çeşitli mahalli lehçeleri konuşanlarla dolmaya başlamıştır.

Günümüzde iletişim araçları, görsel yayınların yaygınlaşması ile birlikte eğitim düzeyi yükselmiş ve bunun sonucu olarak genç nesil Türkçeyi daha fazla konuşur hale gelmiştir. Böylece Harran'ın saf Arap lehçesinin Türkçe ve Kürtçe ile etkileşimi artmaya başlamıştır. Globalleşmenin getirdiği kültürel değişimlerin etkisine değinmeye gerek yoktur. Ancak bütün bu etkileşimlere rağmen Harran Arapçasının yapısı değişmemiştir. Unutulan kelime veya darbı mesellerin yerine yenileri ikâme edilmiştir. Genç nesil genellikle eski kelime ve meselleri bilmemekte veya yerinde kullanamamaktadır. Benzer şekilde Arapçaya başka dillerden giren kimi sözcükler zamanla halk diline uyarlanmaktadır. Örneğin, kökeni Türkçe veya Kürtçe olan bir sözcüğün çoğul şekli Arapçadaki çoğul kuralına uygun olarak kullanılmaktadır.

⁹⁰ Enis Feriha, *el-Le hacat ve Uslubu Dirasetiha*, Beyrut, Dar'ul el-Cil, I.Baskı, 1989, s.15.

Örnek (1): Koltuk kelimesi Harran Arapçasında ‘koltuk’ şeklinde kullanılmakta, ayrıca Arapça çoğul kuralına uygun olarak ‘koltugat’ şeklinde çoğul yapılmaktadır.

Örnek (2): Halı kelimesini Harranlı hâliyye “خالية” ve halılar anlamında çoğul olarak “الخاليات” şeklinde kullanılmaktadır. Eski Seccade “سجادة” kelimesi sadece namaz için kullanılan küçük sergi anlamında kullanılmaktadır. Yeni nesil bu kelimenin aslında halı anlamında olduğunu hiç bilmez. Birçok insan gibi, yöre halkı da meramını ifade ederken konuştuğu kelimenin kökenine bakmaksızın kolay kelime ve darbı meseli seçmektedir. Darbı mesel ifadesi bile Harran Arapçasında sadece mesel olarak kullanılmaktadır. Kelimenin anlaşılması ve yaygınlaşması önem taşıdığından birçok eski Arap darbı mesellerin yerini bugün diğer dillerden alınan atasözleri almış bulunmaktadır. Doğru kullanılmayan kelime ve mesellerin dinleyiciye hoş gelmesi beklenemez. Yaygın olanı kullanmak konuşana daha fazla özgüven hissettirmektedir. Çalışmamızda günümüz Harran Arapçasında kullanılmakta olup, kaynağını tespit edemediğimiz kelime ve isimlere de yer verilecektir.

Şanlıurfa (Harran) tarihini incelediğimiz kısımda, Harran yöresinde birçok âlimin yetiştiği ifade edilmişti. İslam tarihinde iz bırakmış pek çok âlime beşiklik yapan ve 1270 Moğol istilasından sonra tamamen harap edilen Harran’ın gerek tarihi anlamında gerekse bölgede konuşulan lehçenin özellikleri anlamında bugüne kadar ihmal edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

B. Harran Arapçasında Harflerin Telaffuzu

Eski Arap lehçelerinde görülen ve dilbilimciler tarafından tasnif edilen birçok dil özelliği Harran Arapçasında da görülür. Bu özellikler değişik lehçelerde bulunan özelliklerdir. Tezimizin başında Harran’da yaşayan Arap kabilelerin tarihinden söz edilmiş ve Arap yarımadasından el-Cezireye göç eden bu kabilelerin Mudar asıllı olduğuna işaret edilmişti. Harran Arapçasının cümle yapısı ve üslubu fushadaki gibidir. Lehçe olarak harflerin telaffuzunda meydana gelen ses (ağız veya aksan)

değişiklikleriyle, uzun süre komşu Arap ülkelerinde meydana gelen her türlü değişimlerinden uzak kalan Harran Arapçasında zamanla meydana gelen değişiklikler eski Arapçaya dayanır.

C. Harran Arapçasında Görülen Fonolojik ve Morfolojik Değişimler

Harran Arapçasında en fazla rastlanan değişimler *naht*, *ibdal* ve *ikbal*, *işba*’, *muhalefet*, *idgam*, *keşkeşe*, *istinta*’, *imale*, *telteletubehra*, vb. gibi başlıklar altında toplanabilir. Şimdi bunları örneklerle inceleyelim:

1. Naht

Sözcük anlamı yontma olan nahtın dil bilimindeki terim anlamı, iki kelime veya kısa bir cümlenin kısaltılmasıyla yeni kelime oluşturmaktır. İbn Faris’in *Fıkhu’l-Luga*’sında Arapların iki kelimeyi yontarak bir kelime türettikleri kaydedilmiştir. “عبد + شمس” “sözcükleri naht edilerek “عشمي” kelimesi ortaya çıkmıştır. Cümle içinde kullanırsak; “جاء رجل عشمي” ‘şişman olmayan endamlı adam geldi’ anlamındadır. el-Halil b. Ahmed bir şiirinde (أقول لها ودمع العين جاري ألم يحزنك حيلة المنادي) Beytin anlamı: Gözyaşları akarken ona diyorum ki! Müezzinin daveti (hayye ale’l-felâh sözü) seni hüzünlendirmiyor mu?

Beyitte geçen “حيلة” kelimesi müezzinin “حي على الفلاح” ‘Haydi kurtuluşa’ anlamındaki ifadenin kısaltılmış şeklidir. İbn-i Dihye *Tenvir* adlı kitabında nahtın iki kelimenin bir kelimedeye birleşmesi olduğunu söylemekte ve şu örnekleri sıralamaktadır:

(هَلَّلَ = لا إله إلا الله ؛ حمدل = الحمد لله ؛ سبجل = سبحان الله ؛ مثألة = ماشاء الله ؛ سمعلة = السلام عليكم)

"هَلَّلَ" derken "لا إله إلا الله"’ın kastedildiğini o lehçeyi konuşanlar bilir. Aynı şekilde diğer örneklerde de cümle düzeyindeki ifadeler birer kelimeyle karşılanmıştır ki Arap dil bilginleri bu olguya naht adını vermektedirler.⁹¹

⁹¹ Abdul Mun’im Seyyid Abdul ‘al, *Mu’cem el- elfaz el-‘Ammiye Zat-ul-Hakika ve el-Usul el-Arabiyya*, Mektebet el Hanci, (Kahire, 2.Baskı, t.y.) s.97.

Örnekler:

No	Sözcük/cümle türü			Türkçe anlamı ve açıklaması
1	Naht edilen cümle	Fasih	من هو	‘O kim?’ anlamındaki cümle Harran Arapçasında “هـ” harfinin atılmasıyla yandaki gibi telaffuz edilmiştir.
		Arapça		
		Harran Arapçası	مَنُو	
2	Naht edilen cümle	Fasih	أَيُّ شَيْءٍ قَدْرُهُ	‘Ne kadar, kaç?’ anlamındaki bu iki cümle nahta uğrayıp Harran Arapçasında yandaki gibi farklı biçimde telaffuz edilmektedir.
		Arapça	بِأَيِّ شَيْءٍ	
		Harran Arapçası	إِشْكَدْ بَيْشْ	
3	Naht edilen taaccüp sözü	Fasih	مَا أَحْلَاهُ	‘Ne kadar tatlı’ anlamındaki bu söz Harran Arapçasında naht ile farklı hale gelmiştir.
		Arapça		
		Harran Arapçası	مَحْلَاتُهُ	

2. İbdal ve iklab

Değiştirme ve çevirme, dil ıstılahında fasih Arapçada kullanılan bazı kelime veya harflerin aynı veya yakın mahrepli olduğuna bakılmaksızın başka bir harfle değiştirilmesi anlamındadır. “عض” kelimesinin “عَظٌّ” söylenmesi, “فرس” kelimesinin “رَفْلٌ” gibi söylenmesi gibi.⁹² Başka bir deyişle, ibdale uğrayan sözcüğün manası sabit kalıp, sesinde değişiklik meydana gelmektedir.⁹³

⁹²Abdul Mun'im Seyyid Abdul 'al, *Mu'cem el- elfaz el-'Ammiye Zat-ul-Hakika ve el-Usul el-Arabiyya*, Mektebet el Hanci,(Kahire, 2.Baskı, t.y.) s. 39.

⁹³Abdullah el-Ceburi, *Tetavvur el-Delale el-Mu'cemiyya*, Dar el-Arabiyye lilmevsuat, (Beyrut,1.Baskı, 2006) s.19.

Örnekler:

No	Sözcük çeşidi			Türkçe anlamı ve açıklaması
1	İbdale uğrayan söz	Fasih	إِخْلَفَ بِالْقُرْآنِ	‘Kur’an’a yemin et’ ifadesi Harran Arapçasında “قُرْآن” kelimesindeki “ق” harfinin “ع” olarak değiştirilmesi şeklinde söylenir.
		Harran Arapçası	إِخْلَفَ بِالْقُرْعَانِ	
2	İbdale uğrayan söz	Fasih	يَدْعُو لَهُ	‘Ona dua ediyor’ cümlesinde nahtla birlikte “و” harfi “ي” harfine dönüşmüş, sondaki “هـ” harfi de “و” a ibdal olmuştur.
		Harran Arapçası	يَدْعِيْلُو	
3	İbdale uğrayan sözcük	Fasih	أَرْجُوْكَ	‘Senden rica ediyorum’ anlamındaki ifade, Harran Arapçasında “و” harfinin elife ibdal edilmesiyle kullanılır. Ayrıca nahtla birlikte “ت” ilave edilerek yeni bir sözcük ortaya çıkmıştır.
		Harran Arapçası	أَتَرْجَاكَ	

3. İşba’

Kelime anlamı doyurma ve doldurmadır. Sözlükte açlığın tersi anlamındaki doyumluktur. Bir adamı döverken kullanıldığında “قَرَّرَ أَشْبَاعَهُ ضَرْبًا” kişiyi şiddetli dövdü anlamı çıkar. Sarf ve nahiv terimi olarak; harekeyi uzatarak ondan med harfi çıkarmak anlamındadır.⁹⁴ Ayrıca dil ıstılahında, kısa seslilerin uzun sesliye dönüşmesi olarak da tanımlanmaktadır. (دُمْلٌ - دَمَامِلٌ) sivilce, sivilceler anlamına gelen her iki kelime de

⁹⁴ Muhammed Ali en-Neccar, Mustafa İbrahim, Abdulkadir Hamid ve ez-Zeyyat Ahmet Hasan, *el-Mu’cemu’l-Vasit*, Tahran, el-Mektebe el-İlmiyye, tsz. I, 473.

çoğuldur ve sadece “دُمْلُ” denmesi yeterliyken, Harran Arapçasında “دُمَامِيلُ” de kullanılmaktadır.⁹⁵ “منديل – مناديل” sözcükleri de işba’ için örnektir.

Örnekler:

No	Sözcük çeşidi			Türkçe anlamı ve açıklaması
1	İşba’ için örnek	Fasih	دُمْلُ - دُمَامِيلُ	Çıban veya akne anlamındaki bu sözcük Harran Arapçasında daha çok “دُمَلَاتُ” olarak kullanılır.
		Arapça		
		Harran Arapçası	دُمْلُ - دُمَامِيلُ دُمَلَاتُ	
2	İşba’ için örnek	Fasih	حَمَّالَه - حَمَامِيلُ	Hamal, hamallar anlamındaki bu sözcük Harran Arapçasında daha çok “حَمَامِيلُ” şeklinde kullanılmaktadır.
		Arapça	حَمَالِين	
		Harran Arapçası	حَمَامِيلُ - حَمَالِين	
3	İşba’ için örnek	Fasih	سَلَم - سَلَام	Merdiven anlamındaki bu kelimeler Harran Arapçasında olduğu gibi kullanılır. Ayrıca merdiven de kullanılır.
		Arapça		
		Harran Arapçası	سَلَم - سَلَالِيمُ مِرْدَوَانُ	
4	İşba’ için örnek	Fasih	بَيَّاع - بَيَاعِين	Satıcı/satıcılar kelimesi, Harran Arapçasında nadiren kullanılmakta, daha çok işba’ edilerek “بيياعي” şeklinde telaffuz edilmektedir.
		Arapça		
		Harran Arapçası	بَيَّاع - بَيَايِعُ	

4. Muhalefet

Dil ıstılahında muhalefet, bir kelimenin içerisinde benzer iki sesin birbirine aykırı olması demektir. “قَصَّيْتُ أَظْفَارِي” fushada “قَصَصْتُ” olarak telaffuz edilirken, Harran

⁹⁵Abdul Mun'im Seyyid Abdul 'al, *Mu'cem el- elfaz el-'Ammiye Zat-ul-Hakika ve el-Usul el-Arabiyya*, Mektebet el Hanci, (Kahire, 2.Baskı, t.y.) s. 84.

Arapçasında ‘Tırnaklarımı kestim’ cümlesinde “ص” sesinin şeddeli olarak gelmesi gibi.⁹⁶

Arapçada şeddenin anlamı aynı harfin iki defa okutulmasıdır. Kaideye göre ilk harf sükûn, sonraki harfin harekesi kendi cinsine göre aldığı harekeyle aynıdır “إِنَّ” sözcüğünün “إِنَّ” şeklinde yazılması gibi. Ancak buradaki muhalefet örneğinde ilk harfin harekeli sonraki harfin sükûn olup şeddeli okunmasıyla şedde tarifine aykırılık söz konusudur. Harran Arapçasında muhalefet örneğine sıkça rastlanır. Burada birkaç örnek vereceğiz.

Örnekler:

No	Sözcük çeşidi			Türkçe anlamı ve açıklaması
1	Muhalefet için örnek	Fasih	مررت بزيد	‘Zeyd’e uğradım’ anlamındaki cümlede, Harran Arapçasında “ر” harfi şeddeli gelerek muhalefet olmuştur.
		Arapça		
		Harran Arapçası	مَرَرْتُ بِزَيْدٍ	
2	Muhalefet için örnek	Fasih	سَقَّقَ	‘Yardı, ikiye böldü, parçaladı’ anlamındaki bu kelime Harran Arapçasında “گ” harfi şeddeli olarak ve “g” sesiyle telaffuz edilir. Harfin harfle ibdali muhalefettir. ⁹⁷
		Arapça		
		Harran Arapçası	سَقَّ شَغ	
3	Muhalefet için örnek	Fasih	شَلَّ الثوب	‘Elbiseyi seyrek dikti’ cümlesi Harran Arapçasında genelde “شَلَّ” şeklinde telaffuz edilir ve elbisenin etek bölümü kıvrılırken yapılan seyrek dikişe denilir.
		Arapça		
		Harran Arapçası	شَلَّ الثوب	

⁹⁶ Abdul Mun’im Seyyid Abdul ‘al, *a.g.e.* s. 75.

⁹⁷ Seyyid Abdul ‘al, *a.g.e.* s.75.

5. İdgam

Harflerin birbirine katılması suretiyle birini diğeri içinde gizlemektir. Kıraat ilminde idgamdan genişçe bahsedilir, çeşitleri vardır; biz burada konumuzla ilişkili kısma değindik.⁹⁸

Örnekler:

No	Sözcük çeşidi			Türkçe anlamı ve açıklaması
1	İdgama örnek	Fasih	من قال – من يقول	‘Kim dedi’ ve ‘kim diyor’ cümlelerinde, Harran Arapçasında idgamla birlikte “g” sesi telaffuz edilmektedir.
		Arapça		
		Harran Arapçası	مَنگال - من يگول	
2	İdgama örnek	Fasih	على أي شيء	‘Ne için?’ anlamındaki bu örnekte naht ve idgam söz konusudur.
		Arapça		
		Harran Arapçası	علیش	
3	İdgama örnek	Fasih	من نفسه	‘Kendinden’ anlamındaki kelimedede Harran Arapçasında idgam görülür.
		Arapça		
		Harran Arapçası	منفس	

6. Keşkeşe

Kelime manası yılanların birbirlerini sürterken derilerinden çıkan sestir. Keşkeşe’nin Arapça dil ıstılahındaki manası, Beni Esed ve Rabia kabilelerinin muhatap müennes olunca “ش” harfi yerine “ك” kullanmalarıdır. Sana ve senden anlamında “عَلَيْش”

⁹⁸ Seyyid Abdul ‘al, a.g.e. s.73.

ve “مُنْشِي” ve bazen “ك” ten sonra esreli “ش” ekleyerek (في عليك): “عَلَيْكَشْ” demişlerdir⁹⁹.

Günümüzde bazı bedevi Araplarda bulunan keşkeşe, Temim kabilelerinde¹⁰⁰ olduğu gibi

Harran Arapçasında da görülmektedir. “ك” harfinin “ش” veya “چ” sesine dönüşmesi gibi.

Harran Arapçasında bu değişikliği müzekkerle müennesi ayırt etmede görebiliriz.

Örnekler:

No	Sözcük çeşidi			Türkçe anlamı ve açıklaması
1	Keşkeşeye örnek	Fasih Arapça	مالك	‘Senin malın’ anlamındaki bu kelime ibdal gibi görünse de Harran Arapçasında müzekkeri müennesten ayırt etmede kullanılmakta ve kaynak kitaplarda keşkeşe başlığı altında zikredilmektedir.
		Harran Arapçası	مالچ	
2	Keşkeşeye örnek	Fasih Arapça	قلمك	‘Kaleminiz’ anlamındaki bu ifade Harran Arapçasında müennes için “چ” sesiyle ve muhatap için kullanılır.
		Harran Arapçası	قلمچ	
3	Keşkeşeye örnek	Fasih Arapça	دفترك	‘Defteriniz’ anlamındaki bu sözcük muhatabımız müennes olunca Harran Arapçasında “ç” sesi ile söylenir.
		Harran Arapçası	دفترچ	
4	Keşkeşeye örnek	Fasih Arapça	شنطة	

⁹⁹ en-Neccâr vd., a.g.e. .. II, 795.

¹⁰⁰ Abdullah el-Ceburi, *Tetavvur el-Delale el-Mu’cemiyya*, Dar el-Arabiyye lilmevsuat, (Beyrut, 1.Baskı, 2006), s. 33; İbn-i Faris, *es-Sahibi fi Fıkhî l-Luga*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, (Beyrut, 1.Baskı, 1997) s.29.

		Harran Arapçası	جنطة	Çanta kelimesindeki “ش” harfi Harran Arapçasında “ج”olarak telaffuz edilmektedir.
--	--	--------------------	------	---

7. An’ane

Kelimenin başındaki “أ”nin hazfi veya “و” ve “ي” harfine ibdali ve bazen de “ع” harfine dönüşmesi an’ane olarak bilinir (Cemhere 337-338/1).¹⁰¹ Eski Arap lehçelerinde olduğu gibi Harran Arapçasında da an’ane olgusunu görmekteyiz.

Örnekler:

Sözcük çeşidi			Türkçe anlamı ve açıklaması
An’aneye örnek	Fasih Arapça	أَيْنَ	“Nerede?” anlamındaki soru edatı Harran Arapçasında hemze hazfedilip yerine “و” harfi getirilerek kullanılır.
	Harran Arapçası	وَيْنَ	
An’aneye örnek	Fasih Arapça	بَاعَ	Satıcı anlamındaki sözcükte hemze yerine “ي” harfi telaffuz edilmektedir.
	Harran Arapçası	بِياعَ	
An’aneye örnek	Fasih Arapça	أَجَلَ	‘Evet’ veya ‘acaba’ anlamındaki bu kelime Harran Arapçasında sadece acaba anlamında kullanılır. Kelime başındaki “أ” harfi “ع” harfine dönüştür.
	Harran Arapçası	عَجَلَ	

¹⁰¹ el-Ceburi, a.g.e., s. 32.

8. İmale

Eski Arap lehçelerinde var olan imale Musul ve Bağdat Arap lehçelerinde görülür. İmalenin Necid halklarında var olmakla birlikte, Arap yarımadasından göç eden kabilelerin bir kısmı zamanla birbirlerinden coğrafi uzaklıkları sebebiyle imaleyi ihmal etmişlerdir. İmale aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'e ait bir okuma türüdür.¹⁰² Harran Arapçasında eski Arap lehçelerinin izine çokça rastlanılmaktadır. İmale konusunda da Harran Arapçasının eski Arap lehçelerinin izini günümüze kadar muhafaza ettiği görülür.

Örnekler:

No	Sözcük çeşidi			Türkçe anlamı ve açıklaması
1	İmlaleye örnek	Fasih	ذئب	Kurt anlamındaki sözcük Harran Arapçasında “أ” harfinin “ي” harfine dönüştürülüp uzatılması suretiyle söylenir.
		Arapça		
		Harran Arapçası	ذيب	
2	İmaleye örnek	Fasih	بئر	Kuyu anlamındaki bu sözcük Harran Arapçasında “ي” harfinin uzatılmasıyla kullanılır.
		Arapça		
		Harran Arapçası	بير	
3	İmaleye örnek	Fasih	حائل	Engel anlamındaki bu sözcük Harran Arapçasında yıllanmış veya yeni olmasına engel oluşmuş (üzerinden yıl gibi uzun zaman geçerek bozulması anlamındadır). “ء” yerine “ي” harfi uzatılarak ses değişimine uğramıştır.
		Arapça		
		Harran Arapçası	حايِل	

¹⁰² el-Ceburi, *a.g.e.*, s. 31.

9. İstinta'

Ayn harfinin “ع” Nun “ن” harfine ibdali ile yapılan değişikliğe *istinta* denir.

Eski Yemen lehçesinde görülen bu olgu Harran Arapçasında da mevcuttur.¹⁰³

Örnekler:

No	Sözcük çeşidi			Türkçe anlamı ve açıklaması
1	İstintaya örnek	Fasih	أعطيني	'Bana ver' anlamındaki cümle Harran Arapçasında “ع” harfinin “ن” harfine dönüştürülmesiyle telaffuz edilir. İlk harfin harekesi fetha iken kesre ile başlamıştır.
		Harran Arapçası	إنطيني	

10. Terhim

Sözlükte kolaylaştırma ve yumuşatma anlamına gelen terhim, ıstılah olarak kelimenin özellikle sonunun hazfedilmesidir. Harran Araplarının aslı olan Mudar kabileleri de terhimi kullanmaktadır. “يا أبا حكا” sözünden kasıt “يا أبا حكم” demektir. Harran Arapçasında buna benzer başka örnekler de vardır.¹⁰⁴

Örnekler:

No	Sözcük çeşidi			Türkçe anlamı ve Açıklaması
1	Terhime örnek	Fasih	يا أبا حسن	'Ey Ebu Hasan' cümlesinde olduğu gibi, Harran Arapçasında sözcüğün sonu hazfedilir ve telaffuz değişir. Aynı durum Ebu Celal sözünde de
		Harran Arapçası	إيا أبو حسو	

¹⁰³ Önel, *a.g.e.*, s.18.

¹⁰⁴ Seyyid Abdul'al, *a.g.e.*, s. 91-92.

2	Fasih	أبو جلال	geçerlidir. Bu ifade Harran Arapçasında Ebu Cello olarak söylenir.
	Arapça		
	Harran Arapçası		

11. İlsak

Yapıştırma anlamındaki ilsak “مررت بزيد” cümlesinde Zeyd’e uğradım derken Arapçada “ب” harfinin “ز” harfine iltisakı ile bilinen şahsa uğradım anlamı kastedilmektedir. Harran Arapçasında görülen bu özellik lehçenin zenginliğini ispatlamak maksadıyla gösterilmiştir.

Örnek:

No	Sözcük çeşidi			Türkçe anlamı ve açıklaması
1	İlsak için örnek	Fasih	مررت بزيد	‘Zeyd’e uğradım’ cümlesi Harran Arapçasında fasih Arapçadaki gibi önce elif sonra bâ harfinin “ز” harfine yapıştırması ile (iltisakıyla) telaffuz edilir.
		Arapça		
		Harran Arapçası	مَرَيْتُ ابْنِ زَيْدٍ	

12. Ekelûni’l-Beragîs Lehçesi

“Beni pireler yedi” anlamına gelen bu cümle aslında bazı Arap lehçelerinde görülen bir kullanımın gramer terimi haline dönüşmüş ifadesidir. Birçok Arap bilgini fiilin müsenna veya cemiye isnad edilmesi durumunda, bu fiilin tesniye veya cemiye delalet eden alametlerden tecrit edilmesi gerektiği kaydetmişlerdir. Bu fiilin hükmü tesniye ve cemi ile beraber tekille olan hükmü gibidir: “قام الرجال” ve “قام المحمدون” ve “قامت النساء” ve “قام الرجل” ve “قام محمد” ve “قامت المرأة” örneklerinde olduğu gibi. İbn-i Malik

Elfiye'sinde (وجرد الفعل إذا ما أسندا لاثنتين أو جمع كَفَزَ الشهداء). Fiilin tesniye ve cemiye isnadıyla tecrid edilir diyerek, “كَفَزَ الشهداء” şehitler kazandı anlamındaki cümleyi örnek vermiştir.¹⁰⁵ Sibeveyh (ö.796)'in verdiği bilgiye göre, bazı Araplar erken dönemde fail tesniye veya çoğul ise fiili çoğul kullanmışlardır.¹⁰⁶ Harran Arapçasında bu uygulamaların izini görmekteyiz. Harran Arapçasında genellikle tesniye kullanılmaz.

Örnek:

No	Sözcük çeşidi			Türkçe anlamı ve açıklaması
1	Ekeluni'l Beragis Lehçesi	Fasih	قال الرجال	İki adam söyledi, Harran Arapçasında çoğul kullanarak “adamlar söyledi” şeklinde kullanılmaktadır.
		Arapça		
		Harran Arapçası	قال الرجال	
2	Ekeluni'l Beragis Lehçesi	Fasih	قالت المرأة	Kadın söyledi, kadınlar söyledi anlamındaki cümleler örnekteki gibidir.
		Arapça	قالت النساء	
		Harran Arapçası	گالت الحرمة گالن الحریم	

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, Harran Arapçasında eski ve fasih Arap lehçelerindeki tüm dil özellikleri olduğu gibi korunmuştur.

D. Harran Arapçasında Kullanılan Çeşitli Üsluplar

1. İsim ve fiil cümlesi

Fasih Arapça	ذهب خالد إلى المدينة
Harran Arapçası	راح خالد على المدينة

¹⁰⁵ www.alfaseeh.com (23.04.2017).

¹⁰⁶ Önel, a.g.e., s.22.

	veya خالد راخ المدينة
Türkçe anlamı ve açıklaması	Harran Arapçasında ‘Halit şehre gitti’ cümlesinde “ذهب” yerine “راخ” fiili; “إلى” harfi cerri yerine de “على” kullanılır veya isim cümlesinde olduğu gibi “على” olmadan da söylenebilir.

2. Dua

Fasih Arapça	يدعو له
Harran Arapçası	يدْعِلُو
Türkçe anlamı ve açıklaması	“Ona dua ediyor” cümlesinin Harran Arapçasındaki karşılığında muzaraat harfi esreli olmuş; “و” harfi “ي” ve sondaki “هـ” harfi “و”a dönüşmüştür. Hemzenin esreli okunması Kur’an-ı Kerim kıraatlerinde mevcuttur. Kıraat imamlarından Yahya B. Visab Ebu Rezin el-Ukayli, Ali İmran Suresi 106. ayetteki “تَبْيِضُ” ve “تَسْوَدُ” kelimelerini “تَبْيِضُ” ve “تَسْوَدُ” şeklinde esreli okumuştur. Bu özellik Bazı Arap lehçelerinde görülen muzarinin ilk harekesinin esreli okunmasına örnektir. ¹⁰⁷

3. Beddua

Fasih Arapça	يدعو عليه
Harran Arapçası	يدْعِي عَلَيْهِ
Türkçe anlamı ve açıklaması	‘Ona beddua ediyor’ anlamındaki cümlede Harran Arapçasında muzari kelime esreli başlamış ve “و” harfi yerine “ي” harfi gelmiştir. Ayrıca aleyhte anlamındaki “عليه” kelimesinin

¹⁰⁷Abdulahakim Önel, *Harran Araplarında Dil ve Edebiyat Bağlamında Arapça meseleler ve Tahlilleri*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, 2016, s. 20.

	telafuzunda “ي” harfinin adeta yutulduğu ve sondaki “ه” harfinin çok hafif söylendiği görülür.
--	--

4. Emir

Fasih Arapça	إذهب إلى المدينة
Harran Arapçası	روح على المدينة veya روح المدينة
Türkçe anlamı ve açıklaması	“Şehre git” anlamındaki emir cümlesinde Harran Arapçasında “إذهب” kelimesi kullanılmadığı için “راح” fiilinin emir kipi olan “روح” fiili kullanılmış ve yukarıda bahsettiğimiz gibi “على” harfi cerri “إلى” yerinde istimal olunmuştur.

5. Yemin etme emri

Fasih Arapça	إحلف بالله		
Harran Arapçası, Türkçe anlamıyla açıklaması	3- دَحْلِفْ تَشَوْفْ	2 - إحلاف بالقرآن	1- إحلف بالله
	“Allah’a yemin et” cümlesi: Harran Arapçasında ilk örnekte “ب” harfî iltisak olmuş, yerine sakın lam ve harekeli lam gelmiş, ikinci örnekte “Kur’an-ı Kerim’e yemin et” cümlesinde, Hemzenin “ع” harfine dönüştüğü görülür. Kays, Esed ve Temim kabilelerinden kalma eski bir kullanımdır. ¹⁰⁸ Üçüncü örnekte ise “Haydi yemin et de göreyim” anlamındaki cümlede “ا” yerine esreli “د” harfî (ibdal) gelmiştir.		

¹⁰⁸ Necati Kara, Necdet Karakaya” Kur’an Dilinin Modern Dilbilime göre bir değerlendirme denemesi” BEU SBE,2: 1, (12.2013), s.56; Önel, a.g.e. s.17.

6. Olumsuz emir

Fasih Arapça	كُفَّ يَدُكَ عَنْهُ
Harran Arapçası	كُفَّيْدُكَ عَنْهُ veya وَإِخْرُ إِيدُكَ عَنْهُ
Türkçe anlamı ve açıklaması	“Onun üzerinden elini çek” olumsuz emir cümlesi söylenirken, Harran Arapçasında “يَدُكَ” kelimesine esreli bir hemze eklenmiş ve sondaki “هـ” harfi “و” harfine dönüştürülmüştür.

7. Rica etme

Fasih Arapça	أَرْجُوكَ
Harran Arapçası	أَتْرَجَاكَ veya aman dilemekle beraber de söylenir. يَخِيْلُكَ أَتْرَجَاكَ
Türkçe anlamı ve açıklaması	“Senden rica ediyorum” anlamındaki cümlede Harran Arapçasında “ي” ile “ر” harflerinin ortasına “ت” harfi gelmiş ve ortadaki med harfi olan vav elife kalbolmuştur. Ayrıca kelimenin sonu sükûn olmuştur.

8. Aman dileme, yalvarma

Fasih Arapça	داخِلْ عَلَيْكَ / أَرِيدُ الْأَمَانَ / مِنْ أَجْلِ رِضَى اللَّهِ تَعَالَى veya داخِلْ عَلَى اللَّهِ ثُمَّ عَلَيْكَ
Harran Arapçası	دَخِيلْ عَلَّلَهُ وَعَلَيْكَ / مِثْلَانِ اللَّهُ veya

	هَاهُوَ (Ha! Hoo!)
Türkçe anlamı ve açıklaması	Harran Arapçasında “على الله” ifadesi üzerinde, “ي” harfinin düşmesi ile naht ve ibdal bir gerçekleşmiş, böylece telaffuz değişmiştir. “Allah için” derken ve bir de birilerinden eman dilerken de “هَاهُوَ” imdat isterken bu ifadeler kullanılmaktadır.

9. Soru sorma

a. Ne, nedir?

Fasih Arapça	أَيُّ - ماذا
Harran Arapçası	هَيَّ - هَيْه veya شَيْنُو (أي شيء هو) cümlesinden kısaltılmıştır. Arapların iki kelimedenden bir kelime türettikleri kısaltmalara naht sanatı denmektedir. Nahtın kısımları olduğu malumdur. Örnek: (لماذا سمّي العصفور عصفوراً؟ قال: لأنه عصي و قرّ) Serçe asileşip kaçtığı için kısaca “عصفور” dediler. ¹⁰⁹
Türkçe anlamı ve açıklaması	Harran Arapçasında hangisi anlamındaki “أَيُّ” sözcüğü nedir anlamında da kullanılır. Örnekte görüldüğü gibi “هَيَّ- هَيْه” şekillerinde kullanılması mümkündür. Üçüncü şekil olarak, bu anlamını ifade etmek için Harran Arapçasında “شَيْنُو” sözü kullanılır. Bunun yukarıdaki cümleden bozularak oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁹ Ferhad Deu Soular”Zahirat el-Naht filluga el-Arabiyya”, <http://www.divanalarab.com> (13.11.2016).

b. Nerede, nereye?

Fasih Arapça	أَيْنَ / إلى أين veya إلى أي صوب/إلى أي ناحية
Harran Arapçası	وَنُو - أَصُوبُ (Nereye gitti/وين راح) veya (أَصُوبُ رَاخُ)
Türkçe anlamı ve açıklaması	“Nerede” anlamındaki soru ifadesinin Harran Arapçasındaki karşılığında hemze “و”a dönüştürülerek sona “و” getirilmiş ve kelimenin telaffuzu tamamen değişmiştir. İkincisi eskiden çok kullanılıyordu, şimdi az kullanılan bu kelime hangi tarafa, nereye anlamında istimal olunmaktadır.

c. Ne zaman?

Fasih Arapça	بأي وقت / متى veya أَمْتَه (Günümüz Arapçası)
Harran Arapçası	أَيْمَتْ بَهْيَّ وَگَتْ (İmit چي/ ne zaman geldi)
Türkçe anlamı ve açıklaması	“Ne zaman?” anlamındaki soru edatının başına Harran Arapçasında “أ” gelmiş ve sondaki “ي” harfi düşerek telaffuz değişmiştir. Ayrıca “ق” harfi “g” sesiyle söylenmektedir.

d. Niçin?

Fasih Arapça	لماذا؟
---------------------	--------

	veya على أي شيء / لأي شيء
Harran Arapçası	عَلَيْشْ / لَيْشْ
Türkçe anlamı ve açıklaması	“Niçin?” anlamındadır. (على أي شيء / لأي شيء) kullanımları Harran Arapçasında naht edilerek kısaltılıp “عليش”ve“لَيْشْ” şeklinde kullanılmaktadır.

e. Nasıl?

Fasih Arapça	كيف؟
Harran Arapçası	إِشْنُونُ (إشنون صار / nasıl oldu)
Türkçe anlamı ve Açıklaması	‘Nasıl’ anlamındadır, Harran Arapçasında “إشنون” söylenir nadiren “ك” harfinin “ç” olarak telaffuzuyla “چيف” kullanır.

f. Kaç?

Fasih Arapça	كم أيش شيء قدره Cümlesi naht edilerek kısaca أَيْشْ قَدْ olmuştur.
Harran Arapçası	چم veya إِشْكَدْ veya بَيْشْ
Türkçe anlamı	‘Kaç?’ veya ‘Ne Kadar?’ anlamındadır. Harran Arapçasında “ك” harfi “ç sesiyle,” “ق” sesi ise “g” sesiyle karşılanmış ve kelime

ve açıklaması	naht ¹¹⁰ yöntemiyle bütünüyle şekil değiştirmiştir. Harran Arapçasında hangi değerle (fiatı veya kıymeti) anlamındaki “بَيْش” kelimesi de sıkça kullanılır.
----------------------	--

g. **Hangisi?**

Fasih Arapça	أَيُّ؟
Harran Arapçası	هَيُّ؟ هَيْه؟
Türkçe anlamı ve açıklaması	“Hangisi?” anlamındaki soru edatının Harran Arapçasındaki değişimi şöyledir: Baştaki “أ” yerine “ه” getirildikten sonra “ي” sakin kılınp sonuna ötreli “ه” getirilir. Böylece ortaya yeni bir kelime çıkmıştır. ¹¹¹

h. **Kim?**

Fasih Arapça	مَنْ؟ مَنْ هُوَ؟
Harran Arapçası	مَنْو؟
Türkçe anlamı ve açıklamalar	Kim, o kim? Harran Arapçasında naht edilerek “مِنْو” şeklinde telaffuz edilir.

10. **İşaret zamirleri**

Fasih Arapça	هَذَا – هَذِهِ veya ذَلِكَ – هَؤُلَاءِ – هُم – هَذَا هُوَ
	هَذَا- هَآذُو

¹¹⁰ Soular, (a.y.).

¹¹¹ Riyad Kerim, s.126.

Harran Arapçası	هَذِي هِي - ذُول (Müzekker tesniye ve çoğul/هَذُول) (Müennes tesniye ve çoğul/هَذَن) هَذَاكَ - هَانِيْجْ
Türkçe anlamı ve açıklamalar	Harran Arapçasında “bu” sözcüğü müzekker-müennes için değişmediği halde, müennes için “ه” harfi “ي” olarak değişmiştir. Harran Arapçasında tesniye ve çoğul için aynı işaret ismi kullanılır. O kelimesinde uzak içindir, fakat hareke Harran Arapçasında “sükûn” ile bitmekte ,müzekker ve müennes için ayrı ayrı telaffuz edilmektedir.

11. Zamirler

Fasih Arapça	أنا - أنت - هم أنتم - هم-نحن
Harran Arapçasında zamirlerde de tesniye (iki kişi) ve çoğul (cemi’) için aynıdır	أني- إَنْتَ - هُمْ إِحنَ - إِنْتَو - هُمْ Veya müzekker onlar ذُولَاكَ müennes için onlar هِنَّ (هُوَ كَتَبَ / O yazdı) (هِيَ كَتَبَتْ / O yazdı)
Türkçe anlamı	Sırasıyla Ben -Sen -O -Biz -siz-onlar. Harran Arapçasında yine aynı sırayla verilmiştir. Telaffuz değişiklikleri: harf eklenmesi, esre ile başlama, biz zamirinde “ن” yerine “أ” gelmesi, siz zamirinde hareke

ve açıklamalar	ve harf değişimleri olmuştur. Ayrıca “هم” zamirinin çoğulu aynı şekilde kullanıldığı halde bir de “ذولك” ve “هنّ” zamirleri kullanılmaktadır. Ayrıca Harran Arapçasında “هو” ve “هي” zamirleri şeddeli okunur. ¹¹²
-----------------------	---

12. Nida Harfleri (أ - ي - ا - وا - هيا)

Fasih Arapça	أي أحمد أعطيني كتابك "يا أيها النبي إذا طلقتم" ¹¹³
Harran Arapçasında	يَا أَحْمَدُ إِنِّي كِتَابُكَ Hatta “يَحْمَدُ” (Ey Ahmet!) şeklinde kullanıldığı da olur. يوال إنطيني كتابك (muhatap kişiye ‘ey kişi kitabını ver’ anlamında)
Türkçe anlamı ve açıklamalar	Harran Arapçasında nida için sadece “يا” edatı kullanılır. Ancak, nida edilenin adı söylenmeyecekse edat olarak “يا” yerine “يوال” kullanılır. Örnekte görüldüğü gibi, bazen bu nida edatı kullanılınca aradaki “أ” düşer ve “ع” harfi “ن”a çevrilir, ki bu kullanım aslında kadim lehçelerde bulunan istinta’ üslûbunun Harran lehçesindeki devamı niteliğindedir. ¹¹⁴

13. Tebrik etme, hayırlı olsun deme, teşekkür etme

Fasih Arapça	مبروك أحسن التبريكات-هنيئا لكم-أهنيئكم أتمنى لك الخير
---------------------	---

¹¹² Riyad Kerim, a.g.e. s.45,150; Önel, a.g.e., s.21.

¹¹³ Talak, 1.

¹¹⁴ Halil b. Ahmed el-Ferahidi, *Kitabu'l Ayn*, Tahkik: Abdulhamid Hindavi, Beyrut, Dar'ul Kutubi'l'ilmiiyye, 2003, Cilt 4, s.237; Önel, a.g.e., s.18.

Harran Arapçasında	(خلف الله) kelimesi naht edilerek (خَلْفَهُ) olmuş خَلْفَهُ عَلَيْهِ خُلِفَ اللهُ عَلَيْهِ	هناكم الّ وال نَتِمْنَالُكُمْ الْخَيْرِ Son cümle ‘sizlere hayır dileriz.’	مَبْرُوكٌ الله يَبَارِكُ “ج” harfi yerine “ك” harfi telaffuz edilmiştir.
Türkçe anlamı ve açıklamalar	Allah senden razı olsun- teşekkür anlamında olduğu gibi Allah aynısını yerine versin anlamında da kullanılır.	Sizlere hayırlı olsun Cümlesi genelde uzaktan biri gelince, doğumlarda, hastalıktan iyileşme veya kaybolan eşya bulununca kullanılır	Tebrik ediyorum

14. Geçmiş olsun deme, taziye sunma, sağlık dileme

Fasih Arapça	عوضكم الله - عظم الله أجركم- بالصحة والعافية
Harran Arapçasında	Taziye إِخْلَفَكَ بِاللّٰهِ “كُلَّ خَطَرِهِ وَإِنَّتِ سَالِمٌ” Her zaman sağlıklı olasın, selamet bulasın’ anlamındaki deyim geçmiş olsun yerine de kullanılır. تكون بصحة بصحة إنشاءالله تكون إن شاء الله cümlesi Harran Arapçasında naht edilerek şeklinde söylenir.
Türkçe anlamı ve açıklamalar	Son yıllarda dil etkileşimlerinin artması nedeniyle fasih Arapçadaki taziye ifadeleri Harran Arapçasında da kullanılmaya başlamıştır. Ancak Harran Arapçasındaki kullanımda görülen ezdad ¹¹⁵ olgusuna işaret etmek gerekir: Nitekim (الله يخلف عليكم) “Allah size yerine versin.” Cümlesinin naht edilerek söylenmiş halidir. ¹¹⁶

15. Taaccüp etme, hayrete düşme

Fasih Arapça	(Ucube- أعجوبة) عجيب - ما أجمله - يا للجمال- ما أحسنه
Harran Arapçasında	إِجْبِه - مَحَلَاتُهُ - إِشْنُونُ جِيلُو
Türkçe anlamı ve açıklamalar	Sırasıyla ‘acayip’ne kadar güzel’, ‘ne güzel’ anlamlarına gelen bu ifadeler, Harran Arapçasında nahta uğramış ve neticede (مأحلاته) şekline gelmiştir. ¹¹⁷

¹¹⁵ Antinuyus Butrus, *el-Mu'cemul Mufasssal Fil Ezdâd*, (Beyrut: Dâr el-Kutub el-İlmiyye, 2003),s.1

¹¹⁶ Deu Soular, a.y.

¹¹⁷ Deu Soular, a.y.

16. Israr etme, vurgulama

Fasih Arapça	أصر - إصرار - بالتأكيد - لا بد
Harran Arapçasında	أَلَّ - إِمْحَقَّ - أَكْدَ لو - تَصَرَّ
Türkçe anlamı ve açıklamalar	‘Israr etmek’, ‘vurgulamak’ ve ‘mutlaka’ anlamındaki kelimelerin Harran Arapçasındaki karşılığı yazdığımız gibidir. Burada çeşitli ses ve telaffuz değişimleri olduğu görülmektedir.

17. Ayıplama, sitemde bulunma

Fasih Arapça	يَعْتَبُ عَلَيْهِ - يَعْتابُهُ - يَلومُهُ - عَاتِبَهُ
Harran Arapçasında	يَعْتَبُوهُ - يَعْتَبُ عَلَيْهِ - يَلْمُو
Türkçe anlamı ve açıklamalar	‘Ona sitem etti’, ‘levm etti’ (sitemkâr suçlama) anlamında Harran Arapçasında kullanılmakla birlikte, naht ¹¹⁸ yöntemiyle oluşturulan farklı kullanımı da mevcuttur.

18. Eğer, şayet

Fasih Arapça	لولا - لو لولا أنت
Harran Arapçasında	يَلُونُ - لَوُ يَلُونُ

¹¹⁸ Deu Soular, a.y.

Türkçe anlamı ve açıklamalar	‘Eğer’, ‘şayet’, ‘şayet sen olmasaydın’ demektir. Harran Arapçasında “لو” olduğu gibi kullanıldığı halde, “لولا” yerine “يلون”in kullanıldığını görmekteyiz. Bu kullanımda, “لا” harfinin “ن” ile ibdaliyle oluşan telaffuz farkı ¹¹⁹ görülmektedir.
---	---

19. Keşke, ne olurdu (temenni)

Fasih Arapça	ليت- لعل يا ليت أكون معكم- ياليت رأيت
Harran Arapçasında	ياريت -علوى
Türkçe anlamı ve açıklamalar	Harran Arapçasında “يا ليت رأيت” “Keşke görseydin” anlamındaki cümlede uğrayarak “ياريت” şeklinde kullanılır. Aynı şekilde “لعل” sözcüğü de değişmiştir.

20. Hayıflanma, yazıklar olsun deme

Fasih Arapça	ويح- ويك - ويحك - يا حيف عليك
Harran Arapçasında	ياولِي - حَيْفٌ عَلَيْكَ
Türkçe anlamı ve açıklamalar	‘Sana yazıklar olsun’ anlamındaki cümle Harran Arapçasında görüldüğü gibi nida edatı ile veya nida edatı kullanılmadan söylenebilir.

¹¹⁹ Riyad Kerim, s.126; Önel, *a.g.e.* , s.17.

21. Değilse, olmazsa

Fasih Arapça	إذا لم - إذا ماذا
Harran Arapçasında	جَادِنْ ve “ç” sesine yakın olarak “چادن” şeklinde telaffuz edilir.
Türkçe anlamı ve açıklamalar	Harran Arapçasını konuşanlar fushadakini anlamakla birlikte “إذا” edatını nadiren kullanır. Diğerlerini hiç kullanmaz; bunun yerine “çedin” sözcüğü değilse anlamında kullanılır.

22. Yahut yoksa veya ama

Fasih Arapça	أَمْ - أَمَا - إِمَّا
Harran Arapçasında	يُمِّي - يُمَمَّة
Türkçe anlamı ve açıklamalar	‘Yahut’, ‘veya’, ‘yoksa’ anlamındaki bu sözcükler Harran Arapçasında çok nadir kullanılmakla beraber, yeni nesil bunları bilmez; yukarıda verilen sözcükler kullanılır.

23. Değil mi? Öyle değil mi?

Fasih Arapça	أليس - أو ليس - أليس كذلك
Harran Arapçasında	مُوْهِيْجْدْ
Türkçe anlamı ve açıklamalar	Değil mi? Öyle değil mi? Harran Arapçasında “أليس” ve bağlantıları hiç kullanılmaz, bunun yerine “muhiçiz” sözcüğü kullanılır, muhtemelen zamanla “ma hüve keza” kelimelerinin

	Nahta uğradıktan sonra değişerek” muhiçiz” şeklinde telaffuz edilmiştir.
--	--

24. Evet, onaylama

Fasih Arapça	نعم - إي - إي نعم
Harran Arapçasında	نعم - إي - إي نعم ve Genelde إيوى (قل إي وربّي إنه لحق) ¹²⁰
Türkçe anlamı ve açıklamalar	‘Evet’ anlamındaki bu sözcükler arasında Harran Arapçasında genelde “إي” kullanılır. Bunun yanı sıra pekiştirmek için “إي نعم” ve naht edilmiş hali “إيوى” sıkça kullanılır.

25. Ne ile, ne sebeple?

Fasih Arapça	بم - بما - بأي شيء
Harran Arapçasında	بمن - بيش Son sözcük aynı şekilde kaç anlamında, fiyat sorarken kullanılır.
Türkçe anlamı ve açıklamalar	‘Ne ile’, ‘hangisiyle’ anlamındadır. Harran Arapçasında “بأيشيء” ifadesi nahta uğrayarak “بيش” şeklini almıştır.

¹²⁰ Yunus suresi:10/53.

26. Sonra, daha sonra, yine

Fasih Arapça	ثُمَّ - بَعْدُ (فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تَرْجَعُونَ) ¹²¹
Harran Arapçasında	ثُمَّ - بَعْدُ عُكُوبُ
Türkçe anlamı ve açıklamalar	‘Sonra’veya ‘yine’ anlamındaki bu sözcük Harran Arapçasında nadiren kullanılır. Onun yerine “بعدين” ifadesi ile “عقب” sözcüğünün farklı telaffuzu olan “عكوب” sözcüğü kullanılır.

27. Fiil ve çekim tablosu:

Mazi Fiil Çekimi	Fasih Arapça	Cemi'	Tesniye	Müfred		
		ضَرَبُوا	ضَرَبَا	ضَرَبَ	Gaib	3. Şahıs
		ضَرَبِينَ	ضَرَبْتَا	ضَرَبْتُ	Gaibe	
		ضَرَبْتُمْ	ضَرَبْتُمَا	ضَرَبْتُ	Muhatab	2. Şahıs
		ضَرَبْتُنَّ	ضَرَبْتُمَا	ضَرَبْتُ	Muhataba	
		ضَرَبْنَا		ضَرَبْتُ	Mütekellim	1. Şahıs
	Harran Arapçasında	إِضْرَبُوا	إِضْرَبُوا	ضَرَبَ	Gaib	3. Şahıs
		إِضْرَبِينَ		إِضْرَبْتُ	Gaibe	
		ضَرَبْتُو		ضَرَبْتُ	Muhatab	2.Şahıs

¹²¹ Ali-İmransuresi:3/28.

	tesniye ve cemiler aynı	ضَرَبْتُ	ضَرَبْتِي	Muhataba	
		ضَرَبْتِ	ضَرَبْتُ	Mütekellim	3.Şahıs

Muzari Fiil Çekimi	Fasih Arapça	Cemi'	Tesniye	Müfred	
		يَضْرِبُونَ	يَضْرِبَانِ	يَضْرِبُ	Gaib 3.Şahıs
		يَضْرِبِينَ	تَضْرِبَانِ	تَضْرِبُ	Gaibe
		تَضْرِبُونَ	تَضْرِبَانِ	تَضْرِبُ	Muhatab 2.Şahıs
		تَضْرِبِينَ	تَضْرِبَانِ	تَضْرِبِينَ	Muhataba
		نَضْرِبُ		أَضْرِبُ	Mütekellim 1.Şahıs
	Harran Arapçasında Tesniye ve cemi' aynı kullanım	يَضْرِبُونُ	يَضْرِبُ	يَضْرِبُ	Gaib 3.Şahıs
		يَضْرِبْنَ	يَضْرِبُ	يَضْرِبُ	Gaibe
		تَضْرِبُونُ	تَضْرِبُ	تَضْرِبُ	Muhatab 2.Şahıs
		تَضْرِبْنَ	تَضْرِبِينَ	تَضْرِبِينَ	Muhataba
		يَضْرِبُ	أَضْرِبُ	أَضْرِبُ	Mütekellim 1.Şahıs
Emir Fiil Çekimi	Fasih Arapça	Cemi'	Tesniye	Müfred	
		أَضْرِبُوا	أَضْرِبَا	أَضْرِبْ	Müzekker
		أَضْرِبِي	أَضْرِبَا	أَضْرِبِي	Müennes
	Harran Arapçası	أَضْرِبُوا		أَضْرِبْ	Müzekker
		Tesniye ve cemi' için			

		إِصْرَيْنِ	إِصْرِي	Müennes
		Tesniye ve cemi' için		

	Fasih Arapça	Cemi'	Tesniye	Müfred	
Nehiy		لا تضربوا	لا تضربا	لا تضرب	Müzekker
		لا تضربن	لا تضربا	لا تضربي	Müennes
Fiili Çekimi	Harran Arapçası	لا تَضْرِبُوا		لا تَضْرِبْ	Müzekker
		لا تَضْرِبْنَ		لا تَضْرِبِي	Müennes
		Tesniye ve cemi' için			
		Tesniye ve cemi' için			

E. Harran Arapçasında olup, günümüz Arapçasında kullanılmayan bazı eski kelime ve tabirler

No	Harran Arapçasındaki telaffuzu	Türkçe anlamı
1	گَحِيطٌ	Buz. Fushadaki (قحط/ Kaht) kelimesinden değişmiş olabilir.
2	رَلْبُوح	Solucan
3	حَبْلَجِي	Kaplumbağa
4	حَنْفِيش	Yılan (erkeği kastedilir)
5	گَفَاز	Yağsız veya az yağlı pilav
6	لَا تَجْعَلْ عَلَى خُسُورِي	Kusura bakma

7	إِكْوَارَة	Çamurdan yapılmış dörtgen kiler
8	كُشْنِيَة	Küşne (mercimekten büyük) yemlik
9	إِجْلُمْبَان	Mercimeğe benzer genelde hayvan yemi
10	إِمْحَرَزُ	Zahire, (kerpiçten yapma havuz; tohumluk)
11	وَائِي	Tereyağını korumak kerpiçten yapılan üstü kapaklı sanduka
12	كَسْمُوكْ	Tarladaki samandan daha iri kırık saplar
13	سِجِّي	Pulluğun yere gömülen kazıyıcı parçası
14	حَصْرُم	Olgunlaşmamış üzüm taneleri (ekşi koruk)
15	سَطْرَة	Tokat (vuruş)
16	كَارُوكَة	Kürek
17	جِنْفَاصَة	İnce kıldan örme çuval
18	كِشْمَة	Parça (ekmek parçası gibi)
19	لِيْجْلَازْ	Biraz önce
20	دَبْشِي	Karpuz
21	رَبَّاطِيَة	Çizme
22	زَرْدُ	Zincir
23	عُكْرَگَة	Kurbağa
24	دُولْم	Dolmalık kabak
25	بَاجِيلِي	Bakla
26	گِسْگِيس	Çekirdek
27	عُگْگَة	İçine yağ konulan deriden yağdanlık (tuluk)
28	شُؤْبُوبَة	Hüdhüd kuşu
29	خُنْصِرَانَة	İbibik kuşu
30	بُطْم	Kısır fıstık (olgunlaşmamış renk renk yuvarlak)
31	أَگْصَبَة	Kaval

32	صُرْمَايَة	Bohça veya devenin üstündeki büyük yüklük
33	الزَّوْ	Koyun kırkma makası
34	إِجْلَالٌ	Eşeklere konulan semer
35	بربانہ - بِرَاعَة- تتورة	Önlük, mutfakta korumalık, göğse konulan peçete
36	شِكْوَة	Ayran yapımında kullanılan deriden yapılmış tuluk
37	رَدِّيَّة	Tabanca
38	هَبْرِيَّة	İnce eşarp
39	جَلِيَّة	Patlamış mısır
40	شُطْفَة	Özellikle kadınların başlarını bağladıkları bağ
41	حَدَّاءَة	Bilmece sorma
42	صِرَّادٌ	İri gözlü kalbur
43	بخن- يَبْحَنُ	Fusha (حَمْن) ‘tahmin etti’ fiilinden olabilir
44	خُسِّي	Burun
45	رَعْبَة	Yıldırım
46	رَاة	Çorap
47	دُرْمُكٌ	Tırmık
48	گَرَّاطَة	Biçerdöver
49	إِرْلِيمِه	Adam
50	إِمْطَرَفٌ	Makas
51	حِزٌ	Dilim (meyve dilimi gbi)
52	عَذِي (أَقْرَاج)	Susuz tarla(kıraç)
53	قَنَابٌ (مَرْضَص)	Güçlü ince ip (ip veya kalın ip)
54	قَتَّخَة	Duble (yüzük)
55	ذِبَّانٌ	Karasinek
56	إِرْجَابٌ	Zengi

57	أَكْصَبَة	Kaval
58	هَيْجَلْ	Boyuna asılan küçük kese (kemere asılan ufak torba)
59	إِرْوَاكْ	Revak
60	الْمُنْسَاسْ	Hayvanı sürmek için kullanılan sopa
61	جَزَه	Yün yumağı
62	عَلِيحْ	Torba(genelde kumaştan olur)
63	كُصَه	Alın (yüzün kaşların üst bölüm)
64	هَيْمْ	Elbise (giysi)
65	بِرْبَانَه	Etek (hanımların mutfak alt önlüğü)
66	كُزَيِّي	Köşe
67	كِدِيْشْ	Beygir
68	فِرْفَارَة	Pervane, fırıldak
69	مِشْخَالَة	Süzülmüş (artık)
70	عَرَكُونْ	Çelme atmak
71	طَرَكْعَة	Gürültü
72	عِبَارَة	Geniş gözlü kalbur
73	شَوْشِه	Şişe
74	قُرْبَاغَة	Kilit düzeneği
75	هُوزْ	Sulu bol dere
76	بُرْطَمْ	Dudak (dudakların iç kısmı)
77	بَلَاچَمْ	Dudak
78	إِمْصَلَحْ	Çıplak
79	شِمِطْ	Çekerek çıkarmak
80	مَوْسْ	Çakı
81	مَعْطْ	Yolmak (koparmak)

82	شَلَع (شلخ)	Kökünden sökmek
83	يَبْخُنْ (بخن)	Tahmin etmek
84	مَعْنَكَة	Yüklük
85	كَشْمَرِيَّة	Şaka yapmak
86	رَدْنِيَّة	Tabanca
87	جِفْت	Çifte veya deri
88	جَوْر	Geniş çukur (ekini yerde saklamak için)
89	إِفْرَنْج	Domates
90	خَاشُوكَة	Kaşık
91	چِتَل	Çatal
92	تُول (مَنْتُول)	Sersem olmak
93	شَطَقَة	Başa bağlanan bağ (hanımların alın bağı)
94	جُرُن	Genelde taştan dibek
95	الشَاو	Büyük su kovası (bakraç)
96	صِرْمَايَة	Yüklük (büyük bohça)
97	إِمْحَرَزْ	Kiler (zahirelik)
98	إِثْم	Ağız (fushadaki فَم)
99	خَرَّاطِيَّة	Fermuar
100	شَبُوَّة	Örümcek benzeri bir hayvan (fushası شَبْت)
101	زُبَالَة	Eski Arapçada su toplanan yer anlamında ,Harran Arapçasında köy ismi

F. Harran Arapçasına ait örnek metinler

a. Kaside-I (Harran Lehçesi)

Bu kaside Kubacuh köyü Beni İsed aşiretine mensup şair Mehâvî'nin dost meclisinde söylemiş olduğu, çeşitli hikmetli sözler ve öğütler içeren bir kasidedir.¹²²

قال حجي النذال عني بعيد

أوصيك عن بنت النذل لا تگرُبها لؤ عندها مال ثم عبيد،

وبنت النذل إذ جيّ البياح تُفرّح وتطربُ تبقّ إن تهذّم كفرغ الحديد،

تبهج البياح بكثر الكلام تبقّ تطوگ الخاتم إنبيد.

الزينة إنتوف إفعالها

وطبها كمال درتها على الفضة يزيدها

إليروم منكم الحسن يطلب حسن عدلة بنت الملك خطاب

غرمن عنيد.

العنوق ريمة جل الله خالجها ما مثلها ربي تحت العواميد.

الكل دابل والشعر إلى الأكتاف سایل چريم چافل ووارد كالمواريد.

..... يقول إفتا مروان عمّ جرّال حجيّ النذال عني بعيد.

.....

گال الأمير مفلح هل چثیرت الحسن إشنون شيفته

گال إحني شِعَارُ نِتَجَاوُلْ من مقام إلى مقام بين الحمایل ولا علينا حرج

گال إشنون شيفته كيف أرايتّها گال إحني ما علينا حرج

وآني دگت على الرابة وأطلبت إني أظل ثلاثة تيام تحت القصر أدق على الرابة .

أو تمنيت حالي إن إتحبسنی دهر و کل (15) دقة أشوف جدمه بالشهر يکفيني.

گال چثیرت الحسن إشنون أصوب أهله

گال ببلاد السجاف...

¹²² 1 ve 2 nolu kasidelerin orijinal video kayıtları tezimizin sonunda (CD) içerisinde sunulmuştur.

على ما گال الفتا مروان عمّا جرال

إسمع كلامي يا فارس الفرسان على خيشي وراعت ببلاد السجافي ما مثلو والنبي في ربع الهلالي

شفتو حوض الكوثر من فوق الخدودي

گالت السهيل فوق الشمس مال ، انهود رمّان من حول الزنودي

والشفا في المبرد النوريّ العسل.

الطول عود الحرّ مابي شكّة من هب العدبي فتاه ومال

گام أو شيمط السيف تا يذبجو و گال عليش على هيهي، الأمان

گال إنت تذل الجاهل يزيد بي الغرام واقطع راسك

گال گوم من عندي !

گال أصوب ببلاد السجافي...

b. Kaside-I (Fasih Arapça)

قال كلام النذل عني بعيد

أوصيك عن بنت النذل لا تقربها لو عندها مال ثم عبيد،

وبنت النذل إذ جاء البياع تفرح وتطرب تبقى إن تهدم كالحديد السكب (الهش)

تبهج البياع بكثرة الكلام تبقى تطوقه مثل الخاتم باليد.

نرى الجميلة بأفعالها

كمال درتها وطيبها على الفضة يزيدها

إلبروم منكم الحسن يطلب حسن عدلة بنت الملك خطاب

غرمن عنيد.

العنوق ريمه جل الله خالجها ما مثلها ربي تحت العواميد.

الكحل دابل والشعر على الأكتاف سائب كريم مطوي ونازل كالموارد.

..... يقول الفتى مروان عمّ جرى له كلام. النذل عني بعيد.

.....

قال الأمير مفلح هل كثيرة الحسن كيف رأيتها

قال نحن. شِعْأُرُ نتجول من مكان إلى مكان بين المنازل (الخيام) ولا علينا حرج

قال كيف رأيتها قال نحن ما علينا حرج

وأنا إذا عزفت على الربابة وأطلبت بأني أظل ثلاثة أيام تحت القصر أعزف (أدق) على الربابة.

أو تمنيت حالي أن تحبسني دهر وكل (15) دقيقة أرى قدمها بالشهر يكفيني.

قال كثيرة الحسن كيف أين أهلها

قال في بلاد السقاف...

على ما قال الفتى مروان عمّا جرى له.

اسمع كلامي يا فارس الفرسان على دخله ورأيت في بلاد السقاف ما مثله والنبي في ربع الهلالي

رأيت حوض الكوثر من فوق الخدود

قالت السهيل فوق الشمس مال، النهود رمّان من حول الزنود

والشفا في المبرد كأنه ريق العسل.

الطول عود الحرّ ما يشكّ من هب العذبي فتاه ومال

قام أو سل السيف ليدبّخوه وقال على أي شيء لماذا، الأمان

قال أنت تتخاف الجاهل يزيد فيه الغرام واقطع راسك

قال قم من عندي!

قال أين في بلاد السقاف...

c. Kaside-I'in Türkçe tercümesi

Dedi ki! Alçakların sohbeti benden uzaktır.

Sana tavsiyem alçağın kızından uzak dur, çok malı ve de köleleri olsa da,

Alçağın kızı satıcı gelince sevinir ve demirin gürültüsü gibi kendinden geçer.

Çok konuşmasıyla satıcıyı etkiler, eldeki yüzük gibi kavrar.

Güzel kızın davranışlarını gör,

Ahlakı mükemmel, gümüşleri süsleyen inci gibi.

Sizden güzellik arayan Melik Hattab'ın kızı Adle'nin güzelliğini istesin (baksın)

Köklü asaletli,

Boynu ceylan gibi; Allah öyle güzel yaratmış ki, hiçbir (çadırı kaldıran direklerin altında)

[çadırda] benzeri yoktur.

Sürmeleri kat kat, saçları omuzlarına akıyor, çok kıvrım kıvrım...

Mervan adındaki genç başına gelenleri anlatınca, alçağın lafı bizden uzak olsun.

Emir Müflih dedi: Bu güzel kızı nerede gördün?

Dedi ki: Biz şairler bir yerden bir yere çadırlar arasında zorluk olmadan dolaşırız.

Dedi: Nasıl gördün dedi ki bizim için sıkıntı yok,

Ben kemaneyi çalınca, benden sarayında üç gün kemane çalmam için kalmamı istedi.

Bende beni sarayda tutmasını ve ayda bir on beş dakika da ayağını görsem bana kâfi gelir.

Dedi: Bu çok güzel kızı nasıl nerede ailesi?

Dedi: Sakkafl ilindedir.

Genç Mervan başına gelenleri anlatınca,

Kahramanların kahramanı (Atçıların atçısı) beni dinle! Sakkafl iline gittim, çok güzel yer,

Nebiye ant olsun Hilal gibi kaşları var.

Sanki kevser havuzu yamaçtan akması (yanaklarının tatlılığı) gibi gördüm.

Dedim Süheyl yıldızı Güneşin üzerine meyletmesi gibi (omuzları üzerinde Nar gibi).

Dudakları serinletici arı sütü gibi..

Boyu şüphesiz çok asil (hür) gençliğin en güzel duruşu ve meyli gibi.

Kalkıp kılıcını kınından çıkarıp öldürmek istedi

Dedi ne için beni öldüreceksin, Aman istedi.

Dedi sen alçak ve cahilsin beni başını alacak kadar kızdırdın.

Dedi hadi kalk git yanımdan!

Sakkaf illerinde nerede dedi...

d. Kaside-II (Harran Lehçesi)

Bu Kaside (2) Harran ilçesinin güney doğusundaki Tel-Nasır Köyü İsyalı Aşireti büyüklerinden Şeyh Memduh el-Bedir'in (1997) yılında Haşimoğlu otobüsleriyle karayolundan Hacca giderken Ürdün gümrük kapısında söylediği (A) bölümü ile Hac farızasını bitirdikten sonra Mekke'den ayrılırken söylediği (B) bölümünden oluşmaktadır.

أ- (في باب الجمرک الحدودي الأردني بعد سوريا)،

حيث قال:

زُرْنه الخليل وركعتين إندعينه

يوم إشعلن النار بردي وسلامه

والنبيوب للغلط حامينه

وأهري اللحم والدود خش العظام

كلت بركالله بالصرمة الزائرين

الله خلگهم داخلين الجناني

هذا هم الصحابه فگولبيت بسف.

على الكوفور سايجين الجهامي

جنبه للحدود وبليردن إلتگنه،

هذه منازل أهلي ومنازل عمامي.

Konuşma birkaç söz (dinleyenlerden biri tam asil sahra Araplarındandır denilince o da inşallah annem doğru söylediye) tekrar devamla aşağıdaki beyitleri söylüyor.

أمر عليه الملك ما تنهجون بمدينة الحجاج إيجثر الطعامي

الهاشمي إحسن مامير علحيش بالنصب الفنجان بظهر السلامي

الله خلگكم على المخاليج رياسي

أَللهُ خَلَقَكُمْ كِبَرَةً عَلْغَمَامِي.

ب- (القسم الثاني وكمل القصيدة وهو في مكة)

مِثْنِهِ كُلَّ اللَّيْلِ إِصْبَحْنِهِ أَهْلَسُود

كَمْنِهِ زَبِيهِ عَلْلُودَاعِ الْإِسْلَامِي نَبِينَا مُحَمَّد.

طَبْنَا الْمَدِينَةَ قَبْلَ الْفَجْرِي وَبَابِ الْإِسْلَامِي قَ كَبَلِ سَوَطِ الْوُذَان.

أَرْبَعِينَ فَرَضَ صَلَّانُهُ بَلِيحْجَامِي

أَرْبَعِينَ فَرَضَ إِذْنِلسَلَامِي.

جِينَهُ أَبْيَارِ عَلِيٍّ وَالْبَسْنَةُ الْحَرَامِي

إِلْبَسْنَهَا هِيَ الْجَفَانِي.

طَبْنِ مَكَّةَ بَذِيحِ أَنْنُوَاحِي.

دَخَلْنَهُ بَيْتَ اللَّهِ بَيْتَ الْحَرَامِي.

سَبْعَ إِطَافٍ دَرْنَاهَا عَلْلِيْبِت

سَبْعَةَ إِطَافٍ دَرْنَاهَا إِبْزَحَامِي.

سَبْعُ سَبْعَاتٍ مِثْنِيَانَهُ مِنَ الصَّفْوَةِ وَالْمَرُوءَةِ

وَابْمَنْزَلِ إِسْرَائِيلِينَ نَخْفِ الْإِجْدَامِي

مِنْ بَيْرِ زَمْزَمِ إِشْرَبْنَهُ الْمِيَاهِ

يَوْمَ إِسْمَاعِينَ إِمْلَقْتُ بِلْهَدَامِي

ثَلَاثَةَ تَيَامٍ نَحْنُ نَرْجَمُ الْمَلَاعِينَ

سَبْعَ

سَبْعَاتٍ إِكْمَلَانِ الْعَدَامِي.

جِينِ إِنْزُجُومِ بَاتٍ فِيهِ نَبِينَا مُحَمَّدُ يَوْمَ خَيْمِ الْعَنْكَبُوتِ وَبَاضِ الْحَمَامِي.

وَمَصْبَاحِ عِيدِ الضَّحِيَّةِ بَتْنَهُ بَعْرَفَاتٍ،

أَوْ مَخْلُوكِ جَثِيرَةٍ كَامَتِ تَلْبِيٍّ لِلْإِسْلَامِي،

جینه بوادی نمو و گیزیینه الفواتیح یوم أبون آدم و حوة جروها زحامي.
گالت بالله دعو بالخیر یا زایرین، شریعیة العسعود وخدمتهم للحرامی
فهد ولیلعهد علی السعود وعبد العزیز إمبرده للإسلامی.
وانتهت زیارتنه وداع للنبی محمد شفیع الإسلامی یوم القیامة.
وصل الله علیه وسلم

e. Kaside-II (Fasih Arapça)

Suriye'den sonra Ürdün Gümrük kapısında söylenen bölüm (A) bölümü)

زرنا الخلیل (إبراهیم علیه السلام) رکعتین صلینا ودعونا
یوم اشتعلت النیران بردا وسلاما
والنبی آیوب (علیه السلام) فی الغلط حامینا،
وهری (بلی) اللحم والدود خشّ (دخل) العظامی.
قلت بارک الله بصرمة (بمجموعة) الزائرین،
الله خلقهم داخلین الجنانی (الجناتی).
هذا هم الصحابة فکوا (فتحوا وحرروا) البیت بالسيف (بالقوة).
علی الکفار ساقوا الجهام (جعلوهم فی الجحیمی).
جننا وصلنا الحدود وفی الأردن التقینا.
هذه منازل أهلي ومنازل أعمامي.
أمر علینا الملك (الملك حسین بن طلال رحمه الله/ ملک دولة الأردن) ما تتهجون (یذهب تعبکم وتتسرحوا) بمدينة
الحجاج بکثرة الطعامی
الهاشمی الحسین (ملك الأردن) أمر الحیش الفنجان بظر الإسلامی (کنایة لنصب الخيام وإعداد القوة سندا).
الله (تعالی) خلقکم علی المخالیق (المخلوقات/الناس) رؤساء.
الله خلقکم کبار علی أعمامي(أقربائنا)

ب: القسم الثنی بعد الحج

مشینا کل اللیل وأصبحنا أهل السعودیة (فی أرض السعودیة).
قمنا زبی (ساقه) الوداع الإسلامی نبینا محمد (ذینا لزیارة النبی محمد صلی الله علیه وسلم)

طَبِينَا (وصلنا) المدينة ووصلنا باب السلام (مسجد الرسول) قبل الفجر وقبل سوط الأذان (اذان الفجر).

أربعين فرض صليناها بالحجامة (أي بكل خشوه وبدون كلام).

أربعين فرض أديناها الإسلامي (أي قضينا ديننا بصلات أربعين وقتاً).

جننا (وصلنا) أبار على ولبسنا الإحرام

لبسناها وهي الأكفان (الكفن).

طَبِينَا (وصلنا) مكة بتلك النواحي (ضواحي مكة المعروفة)

دخلنا بيت الله بيت الحرامي (مسجد الحرام).

سبعة أطواف (شوط الطواف) درناها على البيت (أي طفنا بالبيت الحرام).

سبعة أطواف درناها زحامي (بمشقة).

سبعة سعوات (شوط السعي) مشيناها من الصفاء والمروة.

ومنزل (مكان) اسراعين (مكان الهرولة). نخف الأقدامي (نهرول).

يوم إسماعيل (عليه السلام) ملفوف بالمهادي (وهو صغير مريض).

ثلاثة أيام نرجم الجمرات (الملاعيق / الشياطين).

سبعة سبعات (7*7=49 عدد حصاة الرمي) أكملناها وقضينا على الشيطان.

جننا إلى الرجم (غار ثور) فيه بات النبي (صلى الله عليه وسلم) فيه منذ يوم خيم العنكبوت وباضت الحمامة.

وفي صباح عيد الأضحى بتنا في عرفة،

وخلق (الناس) كثيرون قاموا يلبنون (يصيحون بالتلبية) للسلامي (إلى عز وجل).

جننا وادي نمر (وادي يفصل عرفة عن حدود الحرم) وقضينا الفاتحات (انتهينا من القراءات والصلوات).

يوم أبونا آدم وحواء جروها زحامي (منذ يوم أبونا آدم عليه السلام وأما حواء جزوا مشقة).

قلت بالله أدعوا أيها الزائرين بالخير

يتحدث بمزاح لا تخبروا على بقولي.....

شريعة السعودية وخدمتهم للحرم فهد ولي العهد على آل سعود وعبد العزيز (الملك عبد العزيز يرمه الله)

إمبرده (رباه واحسن تربيته ليصبح مليكا على البلاد ويقصد بأن الملك عبد العزيز ربي الملك فهد يرحمه الله).

وانتهيت من زيارتي وداعا إلى النبي صلى الله عليه وسلم شفيع الأمة الإسلامية يوم القيامة. ...

f. Kaside-II'in Türkçe tercümesi

(A) Birinci bölümün tercümesi:

Halil'i (Hz. İbrahim as. Makamı Urfa) ziyaret edip iki rekât kılıp dua ettik,

Ateş yıldığı ve (Hz. İbrahim'e) soğuk ve selamet olduğu gün,

Hz. Eyüp as bizi hatalara karşı bir hami (koruyucu),

(Hz. Eyüp (hastalığında) eti çürüyüp kurtlar kemiklerine girdi.

Dedim Allah ziyaretçi gurubu korusun.

Allah onlara cennete girsinler diye yarattı.

Bunlar Sahabeler Kâbe'yi kılıçla (şirkten anlamında) kurtardılar,

Kâfirlere cehennemi yaşattılar,

Ürdün sınırına varınca buluştuk,

Bu yerler konak yerleri benim ve akrabalarımın yeridir.

Kral Hac terminalinde (Hacıların kalacağı misafırhane) dinlensinler bol yemeklerden yesinler,

Haşim'i Hüseyin (Ürdün kralı Hüseyin) Askerlere emir vererek İslam'a destek olmak için,

Allah sizleri Halka (yaratılanlara) başkan olarak yarattı,

Allah sizleri akrabalarımın başına büyükler(hâkim) olarak yarattı.

(B) İkinci Bölümün tercümesi:

Bütün gece yol aldık yürüdük ve sabah olunca Arabistan'a vardık.

Kalktık ve İslam'ın kutsalı (en büyük) Muhammed SAV koşarak selam vermek için,

Medine'ye Fecirden (Şafak sökmeden) ve Sabah Namazı ezanı olmadan yetiştik.

Kırk Farz (vakit) ağzımız sıkı (huşu içinde) Namaz kıldık,

Kırk farz İslami borcumuz Namazı kılıp ödedik.

Abyar Ali (İhram giyilen mikat yeri) gelip ihramları giydik,

İhramları giydik ki gerçekten Kefeni andırıyor.

Mekke'ye vardık, Mekke'nin bilinen (kutsal) yerlerine ulaştık.

Allah'ın evine Beyt el-Harama girdik.

Yedi tavaf (tavafın şavtları) tamamlayıp Kebebin etrafını döndük,

Yedi defayı büyük zahmet çekerek döndük (tavaf ettik).

Yedi defa (Sa'y turları) Sefa'dan Merve'ye kadar yürüdük,

Hızlanacak yere gelince (hervele yapıp hızlandık),

Zemzem kuyusundan suları içtik.

Zemzem kuyusu Hz. İsmail(as) kundakta olduğu günden beri vardır.

Üç gün (Şeytanları/melanetleri) cemreleri attık,

Yedi kere yedi taşları tamamladık (7x7=49 taş).

Sevr dağına geldiğimiz zaman, Peygamberin içinde kaldığı, Örümceğin ağzını ördüğü ve güvercinin kapısına yumurtladığı mağarayı gördük.

Kurban Bayramı gecesi Arafat'ta sabahladık,

Çok insanların Allah'a (Selam) telbiye (Lebbeyk Allahümme Lebbeyk...) için ayakta kaldılar.

Bütün dualarımızı ve Fatihaları bitirip Vadi Nimr'e (Arafat'ı Haram bölgeden ayıran vadi),

Bu da Babamız Âdem(as) ve Annemiz Hz. Havva'nın meşakkat çektikleri günden beri.

Dedim ki ey ziyaretçiler! Allah için hayır duada bulununuz,

Suudi Şeriatı ve Haremi Şeriflere olan Hizmetleri görünüz Fahd Suudluların Veliahdıdır,

Kral Abdülaziz (babası) Fahd'ı İslam için hazırlamış ve yetiştirmiş.

Evet, ziyaretlerim bitti. İslam'ın Kıyamet günü Şefaathçisi Nebi Muhammed SAV salavat getiriniz...

G. Harran Arapçasında kullanılan darb-ı mesel örnekleri

Darb-ı meseller veya atasözleri, milletlerin tecrübelerinden elde edilen veciz ifadelerdir, anonimdirler, evrenseldirler. Bazı milletler ait özel meseller olsa da genelde Tüm milletler birbirinden alarak kullanmıştır. Her ulus diline ve örfüne göre uyarladığı veciz ifadeleri kullanmıştır. Harran Arapçasında Fushası olduğu gibi kullanıldığı gibi genelde kendi lehçesine göre telaffuz etmiştir. Bu tabloda en çok kullanılanlarından bir kısmına örnek olarak yer verilmiştir.

No	Türkçe anlamı	Harran Arapçası	Fasih Arapça
1	Aklın yolu birdir.	ضرب العگل واحد	طريق العقل واحد
2	Edep asaletten daha iyidir.	التربية أخير من الأصل	الأدب خير من الأصل
3	Haset sahibini yakar	الحسد يعليج راعيه	الحسد يحرق صاحبه
4	Ayak sürçmesi dil sürçmesinden daha kolaydır	زلة الرجل أخير من زلت اللسان	عثرة الرجل أهون من عثرة اللسان
5	Aç köpek fırın deler.	الجلب الجوعان يُثْكَرُ الفرن	الكلب الجائع يبقّر الفرن
6	Aç ayı oynamaz	الدب الجوعان ما يرْكُسْ	الدب الجائع لا يرقص
7	Maymun annesinin gözünde ceylandır.	الشّادي بعين أمّو غزال	القرد بعين أمه غزال
8	Çocuğu olan ölmüş sayılmaz.	ألّي يخلّف ما يموت	صاحب الخلفة لا يموت
9	Gaipte olanın özrü beraberindedir.	عذر الغائب إيساكثو	حجة الغائب معه
10	Ekmek aklın dostudur (aç kişi sağlıklı düşünemez)	الخبز وليف العقل	الجوعان مايفكر
11	Helal mal kaybolmaz	المال الحلال ما يضيع	مال الحلال ما يضيع
12	Sözünde durmak hür adama borçtur.	وعد الحر دين	الوعد عند الحر دين

13	Üç şeye cesaret olmaz (su, ateş ve yılan)	ثلاث ما عليهن مِرْجَلُهُ (الماء والنار والحَيّ)	ثلاثة ليس عليهن رجولة (الماء والنار والثعبان)
14	Kişi arkadaşıyla tanınır.	يُعرف المرء من رفيقه	يعرف المرء من صديقه (رفيقه)
15	Evden önce komşu önemli	الدار قبل الدار	الدار قبل الدار
16	Dost darlıkta belli olur.	الصديق عند الطيغ	الصديق عند الضيق
17	Çarşı iti ceylan kovalayamaz.	چلب السوگ ما يطرده غزال	كلب السوق لا يطرده الغزال
18	Duvarların kulağı vardır	للحيطان إذن	إن للحيطان (للجدران) أذان
19	Her (yerleşim yerinde) harabede akrabası vardır.	إكل خرابة له كرابه	في كل خرابة له قرابة
20	Beynini yoracağına kendini yor.	إتعب حالك ولا تتعب بالک	إتعب نفسك ولا تتعب بالک (عقلک)
21	Yalancının ışığı (mumu veya çirası) sabaha kadar kalmaz (yanmaz)	إسراج الجذاب ما يظل عالج للصبح	سراج الكذاب لا يبقى إلى الصبح
22	Akıllıya tavsiye etmen gerekmez.	لا توصي صاحي	لا توصي صحيا (عاقلا)
23	Asil olan (terbiyeli) kişiden korkma	الأصيل لا إتحاف عليه	لاتخف على الأصيل
24	Çabalayan kazanır.	اليتعب يلعب	الذي يعب يلعب
25	Kızından önce oğluna iste	إخطب إبنك قبل إنتخطب لإبنك	إخطب لإبنك قبل أن تخطب لإبنك
26	Arkadaş yoldan öncedir (yola çıkarken arkadaşını seç)	الرفيق قبل الطريق	الرفيق قبل الطريق
27	Acele şeytandan, Sabır Rahmandandır.	الإغيلي من الشيطان والصبر من الرحمن	العجلة من الشيطان والصبر من الرحمن

28	Köpek kuyruğuna basmaz	الكلب لا يدعس على ذيله	الجلب ما يدوس ذيلو
29	Su içtiğin kuyuya taş atma	بئر تشرب منه لا تلقي فيه حجرة	بئر إنتشرب منو لا ترمي بي إخره
30	İflas eden tüccar eski defterleri karıştırır.	اتاجر المفلس يفتش الدفاتر القديمة	التاجر المفلس يفتش الدفاتر العتي
31	Hür adama (bilene) işaret kâfidir.	الحر تكفي له الإشارة	الحر تكفيلو الإشارة
32	Dertler soğuktandır.	سبب الأمراض البرد	الدرد من البرد
33	İstişare et, kararını kendin ver	شاور حكيم تسلم	شاور وإحكم بنفسك
34	Herkesin günahı kendisine aittir.	كل من يذنب، ذنبه على جنبه	كل من ذنبو على جنبو
35	Tok, aç olanın halinden anlamaz	الشبعان لا يعرق بألم الجيعان	الشبعان مايدر بأجوعان
36	Değnekleri sayan değnekleri yiyen gibi değildir. (Dayak yiyenle, dayak atan bir olmaz)	الذي يعد ضربة العصي ليس مثل الذي يأكل ضربتها	البيعد العصي مومثل أليأكل العصي
37	Ayağını yorganına göre uzat	مد رجلتك على قدر غطائك(فراشك)	مد رجلتك على گد فراشك
38	Kendi düşen ağlamaz	الذي يقع بنفسه لا يبكي	الي يگع بنفسو ما ينجي
39	Tamahkârlık sahibini öldürür.	الطمع يقتل صاحبه	الطمع يقتول راعيئو
40	Kan su olmaz	الدم عمر لا يصبح ماء	الدم ما يصير ماي
41	Utanmayan istediğini yapabilir.	الذي لا يستحي يفعل ما يشاء	المايستحي يساو مايريد
42	Harekette berekettir, oturmak (tembellik) ağırları arttırır.	في الحركة بركة والقعدة تزيد الألم	الحركة إبريكة والغعدي تزيد الوجع
43	Ağlatan mutlaka ağlar	الذي يبكي لا بد يبكي	ال ينجي ال ينجي
44	Ağlamayana emzik yok	المايكي ماله رضاعة	الما ينجي مالو مصاطة

45	Çobansız sürüyü kurt kapar	گَطِيعٌ بَلَّيْ رَاعِي يَأْكُلُونَا الذِّيَابُ	قطيع بلا راعي عرضة للذئاب
46	Çobanın gönlü istese tekeden süt sağlar.	لو كَلَبَ الرَّاعِي يَشْتَهِي حَلَبَ التَّيْسِ	لو قلب الراعي يريد يحلب التيس
47	Düşenin dostu olmaz	الْيَكْغُ مَالُو صَدِيقُ	الذي يقع ليس له صديق
48	Elinde ilacı olan önce kendi yarasına koyar. (Kelin ilacı olsa önce kendi başına sürer)	إِلَّ عِنْدُو إِدْوَةَ يَحْطُوا عَلَى جَرْحُو	الذي عنده دواء يضعه على جرحه
49	Çalışan kazanır	إِلَّ يَنْعَبُ يَلْعَبُ	الذي يتعب يلعب (يكسب)
50	İnsanların ağzını bezle kapatamazsın (ağzı torba değil ki büzesin)	مَاتَكْدِرْ إِشْدُ أَثْوَمَ النَّاسِ بِالْخِيبِ	لا تستطيع تسد فم الناس بقعة القماش
51	Ev alma komşu al	إِشْتَرَّ جَارَكَ قَبْلَ دَارِكَ	الجار قبل الدار
52	Beynini yormadan kendini yor.	اتَّعِبَ حَالِكَ وَلَا تَتَّعِبْ بِأَلِكَ	شغل بالك قبل أن تتعب حالك

H. Harran Arapçasında kullanılan çeşitli sözcükler üzerine genel değerlendirmeler

(1) Elif (أ) ve “ء” ile ilgili olarak: Harran Arapçasında elif harfi bazı isimlerin başına ek olarak geldiği gibi, bazı kelime başlarından hazfedilmektedir. Bazen de başka sese dönüştürüldüğünü aşağıdaki örneklerde görmekteyiz. “ء” hemzenin “ي” harfine ibdali Harran Arapçasında görülmüştür.

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	İbrik	إبريق	بريق	Harran Arapçasında “أ” “harfi düşmüş ve son“ق” harfi “ج”sesine dönüştürülmüş
2	Bir Soğan	بصلة	إبصلة	Harran Arapçasında kelimenin başına “أ” harfi eklenmiş.
3	Topal	أعرج	عرج	Harran Arapçasında “أ” harfi düşülerek telaffuz edilir.
4	Bana ver	أعطيني	إنطيني	Harran Arapçasında “ع”harfi yerine “ن” harfi ibdal olmuş “أ” harfide esreli olmuştur.
5	Kuyu	بئر	بير	Harran Arapçasında “ء”yerine “ي” harfi gelerek ibdal olmuştur.
6	Huni	محقن قمع	إمحغن	Harran Arapçasında sadece “إمحغن” kullanılır Başa “أ” eklemiş ve “ق” sesi “گ/g” sesine dönüşmüştür.
7	İnek	بقرة	إبكرة	Harran Arapçasında başa “أ” eklemiş ve “ق”harfi “گ/g” sesine dönüşmüştür.
8	Semer (eşeğin semeri)	إكاف - برعة	إجلال	Harran Arapçasında tamamen değişik bir kelime olan “İclal” kullanılmaktadır.

(2) Be (ب) harfiyle ilgili olarak: Harran Arapçasında (ب) harfi bazen Osmanlıcadaki (/پP) sesine dönüşür. Fasih Arapçadaki “م” harfi, Harran Arapçasında “ب” harfine ibdal edilebilir.

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Pense	بنسه مشبك	پنسه	Harran Arapçasında “b” sesi “پ/p”sesine dönüşmüş.
2	Parça	قطعة	پرچه کیشمه	Harran Arapçasında her ikisi de kullanılır. Parça derken “پ/p”sesi kullanılmıştır.
3	Pergel	الفرجار	پرگل	Harran Arapçasında “b”, “پ/p”ye ve (ج) sesi Mısırlılar gibi (g) sesine dönüşmüştür.
4	Çivi	مسمار	بسمار	Harran Arapçasında “م” harfi “ب” harfine ibdal edilmiştir.
5	Delik	ثقب	بگر	Harran Arapçasında fushası nadiren kullanılır, en yaygın şekli “bagara” şeklinde telaffuz edilir.
6	Yutak	بلعوم	زلعوم	Harran Arapçasında “ب” harfi “ز” harfine ibdal olmuştur.
7	Beri (suçsuz)	برئ	بيري	Harran Arapçasında “ء” naht edilerek yerine “ي” harfi gelmiştir.
8	Bakla	بقلة	باجيلي	Harran Arapçasında tamamen değişik olarak telaffuz edilmiştir.

(3)Te (ت) harfi ile başlayan sözcüklere örnek:

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Tepe	تل	تل – تَيْه عُلُوّه - إِظْهَرَه	Harran Arapçasında Genelde büyük tepeler için Fushadaki gibi kullanılır; küçük olunca “تل صغیر” dedikleri gibi, Türkçeden geçen kelime “تَيْه” şeklinde telaffuz edilir. Son iki kelime “أعلاه” kelimesi naht ¹²³ ve harf ibdali ¹²⁴ ile değiştirerek “عُلُوّه” ve “ظهر” sırt anlamındaki kelime “إِظْهَرَه” şeklinde ibdalle yeni bir telaffuz şekli almıştır. Bu kullanımların hepsi Harran Arapçasında tepe, yükselti, yamaç anlamındadır.
2	Tepsi	صينية	صنية Veya تبسية	Harran Arapçasında fushaya yakın olan kelime telaffuzunda “ي” harfi düşmesi ile kullanıldığı gibi, ikincisinde Araplaştırılmış (tepsiyyi) şeklinde kullanılmaktadır.

(4).Se (ث) ile başlayan birkaç kelime

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Ağır	ثقیل	ثجیل	Harran Arapçasında “ث” ile başlayan bu sözcükte “ق” harfi “ج” ile ibdal olmuştur.

¹²³Ferhad Deu Soular”Zahirat el-Naht filluga el-Arabiyya”, <http://www.divanalarab.com> (13.11.2016) Arapların iki kelimeden bir kelime türediklerini kısaltmalara gittiklerini buna Naht sanatı dediklerini ve Nahtın kısımları olduğunu da yazmaktadır. Örnek: (سَمِي الْعَصْفُورُ عَصْفُورًا؟ قال: لَأَنَّهُ عَصَى وَ فَرَّ ".) Serçe asileşip kaçtığı için kısaca “عصفور” dediler.

¹²⁴Riyad Kerim, s.126

2	Yarık, kırışik	ثَلَم	ثَلَم	Harran Arapçasında telaffuz farkı hareketlerde belli olmaktadır.
3	Delik	ثَقْب	بَغْر	Harran Arapçasında nadiren de olsa fasih şekli kullanılır; ancak en yaygın şekli ikincisidir, yeni nesil fusha kullanımı bilemez.
4	Fiyat	ثَمَنه	إِثْمِين	Harran Arapçasında Fiyatı, değeri anlamındaki bu kelime telaffuz değişikliği kullanıldığı halde genelde ikinci şekli kullanılır.
		سَعْر	فِيَّه	
5	Tilki	ثَعْلَب	إِحْصَنِي	Harran Arapçasında en fazla “ihşani” sözcüğü kullanılır.

(5). Cim (ج) ile ilgili birkaç sözcük

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Cüzdan	مَحْفَظَة	جَزْدَانَه	Harran Arapçasında günümüz nesli ilk halini pek bilmez ve Türkçeden geçen ‘cüzdan’ olarak kullanılır.
2	Kadem, ayak	قَدَم	جَدَم	Harran Arapçasında “ق” harfi “ج” harfine ibdal edilerek kullanılır.
3	Çakmak	قَدَاحَة	جَدَاحَة	Harran Arapçasında “ق” harfi “ج” harfine ibdal edilerek kullanılır.
4	Cam	زَجَاج	جَام	Harran Arapçasında “cam” şekli genelde pencere ve araba camı için kullanılırken “cizaz” kelimesi camdan yapılan bir nesneye işaret etmek için veya kırık camlar için kullanılır. Görüldüğü gibi sözcük
			جَزَاز	

				ibdal ve naht olduktan sonra “جراز” şekline dönüşmüştür.
4	Çorap	جوارب	رانات	Harran Arapçasında bu sözcük, kökü bizce bilinmeyen “Rane, ranat” olarak değişik isimlendirilmiştir.

(6). Ha (ح-خ) harflerine örnek:

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Tatlı, Helva	حلوى	حلاوة	Harran Arapçasında genelde sadece “helava” şeklinde telaffuz edilmektedir.
2	Salatalık	خيار	إخيار	Harran Arapçasında daima başında esreli hemze ile beraber telaffuz edilir.
3	Kaşık	ملعقة	خاشوگه	Harran Arapçasında “haşuga” şeklinde telaffuz edilir, fushasını yeni nesil pek anlamaz.
4	Kiremit	قرميدة	جرميد	Harran Arapçasında “ج” harfi “ق” olarak ibdal olmuştur.
5	Köpek	كلب	چلب	Harran Arapçasında “k” sesi “ç” sesine ibdal olduktan sonra küçük bir hareke değişikliğiyle telaffuz edilir.
6	Kırmızı	أحمر حمراء	حمر	Harran Arapçasında sözcüğün sonundaki “ء”nin düşmesiyle “hamra veya hamar” olarak telaffuz edilir. Pekiştirmek için bir soruya cevap değilse Harran Arapçasında “ل” düşebilir.

7	Yeşil	أخضر	خضر	Harran Arapçasında “ف”nin düşmesiyle “hadar” şeklinde telaffuz edilir.
---	-------	------	-----	--

(7). Dal, zal (د-ذ) harflerine örnek:

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Teneke kutu Yağ tenekesi vs	علبة قصدير	إتنكة دببة	Harran Arapçasında “ulbe” genelde ahşaptan olan kutuya denirken, genelde “debiyye” ve “itnike” kelimeleri kullanılır.
2	Zincir	سلسلة	جینزیر ve زرد	Harran Arapçasında fushası hiç kullanılmaz ve Türkçeden geçen kelime değişikliğe uğrayarak “cinzir” şeklinde telaffuz edilir. İkinci kelimenin eski Arapçada ‘sıkı bağladı’ anlamında “zerad” olarak kullanımı yaygındır.
3	Kurt	ذئب	ذیب	Harran Arapçasında “ء” sesi “ي” sesine dönüşmüş ve telaffuz şekli de değişmiştir.
4	Horoz	ديك	دیچ	Harran Arapçasında “k” sesi “ç” sesine dönüştürülmüştür.
5	İtelemek, defetmek	دفع	دفع	Fushadaki “defa” sözcüğü Harran Arapçasında “difa” şeklinde telaffuz edilir.
6	Karasinek	ذباب	ذبان	Harran Arapçasında “zibban” şeklinde telaffuz edilir.

(8). Re, ze (ر – ز) harflerine örnek

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Üzengi	ركاب السرج	إرچاب	Harran Arapçasında atın eğerine takılan üzengi anlamındaki “irkab” kelimesinde ibdalle “kef” sesi “ç” sesine dönüşmüş, başına da esreli hemze gelmiştir.
2	Bir yufka ekmek	رغيف	إرغيف	Harran Arapçasında başa “!” eklenerek telaffuz edilmiştir.
3	Pirinç	أرز	ررز	Harran Arapçasında baştaki “أ” düşürülerek telaffuz edilmiştir.
4	Ricada bulunma	رجاء	رجا	Harran Arapçasında sondaki “ء” düşmesiyle telaffuz edilir.
5	Gördüm	رأيت	شفت	Harran Arapçasında “şiftü” şeklinde telaffuz edilir, fushası sadece menkıbeler anlatılınca söylenir, normal konuşmada kullanılmaz.
6	İtelemek	دسة	دز	Harran Arapçasında “س” harfi “ز” harfine ibdal olmuştur.
7	Boyun	رقبة عنق	أورگبة	Harran Arapçasında “أو” izafe edilip “ق” harfi “g”sesine dönüştürülmüştür. Ayrıca fushadaki “عنق” sözcüğü çok kullanılmaz.
8	Kaplumbağa	زلحفة	حبلجة	Harran Arapçasında fusha şeklini yaşlılar bilebilir, ancak yaygın kullanılan <i>habelleci</i> sözcüğüdür.

9	Dilim	شريحة	حز	Harran Arapçasında “şeriha” kelimesi yerine “hiz” kelimesi kullanılır.
10	Reis, başkan	رئيس	رييس	Harran Arapçasında “ء” yerine şeddeli “ي” harfi getirilerek telaffuz edilmiştir.

(9) S, d sesleri. (س-ش-ص-ض).

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Kilim	سجادة	ساحة	Harran Arapçasında fushadaki şekli sadece seccade için kullanılırken, kilim için kesinlikle kullanılmaz.
2	Eyer	سرج معرق	معرغة	Harran Arapçasında her ikisi de kullanılsa da genelde ikincisi “kaf” sesi “g” sesine çevrilerek telaffuz edilir. Asıl anlamı ‘ter emici’dir (ata binen kişi buna oturunca çabuk terlemez)
3	Perde	ستارة	پرد	Harran Arapçasında fushası bir şeyi örtmek anlamında kullanılsa da Türkçeden girmiş olan perde sözcüğü “perdi” şeklinde telaffuz edilir.
4	Kelebek	فراشة	شرارة	Harran Arapçasında “ف” harfi naht edilmiş “ش” ve “ر” harflerinin yerleri ibdal edilmiştir ve böylece ortaya yeni bir telaffuz şekli çıkmıştır.
5	Kıvılcım	شرارة	شرارة	Harran Arapçasında “şerara” sözcüğü cümledeki yerine göre anlam kazanır.

6	Küçük	صغير	زَيْغِيرُ	Harran Arapçasında “ص” harfi “ز” harfine ibdal edilerek telaffuz edilir.
7	Çuval	شوال	عدل - جَنْفَاصَة	Harran Arapçasında çuvala fushadaki gibi “idil” dedikleri gibi, hara benzeri küçük çuvallar için “cinfasa” sözcüğü kullanılmaktadır.
8	Şişe	زجاجة	شَوْشِه	Harran Arapçasında asla nesne için fushası kullanılmaz ancak madeni için söylenir ve Türkçedeki şişe “şuşi” olarak telaffuz edilir

(10) T₁, Z₁ sesleri. (ط – ظ)

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Masa	طاولة	مَاصَة	Harran Arapçasında fusha kullanımı eğitimsiz kişiler bilmez ve “masa” şekliyle kullanılır.
2	Tabak	طبق صحن	طَبْشِي	Harran Arapçasında “ق” harfi “ش” sesine ibdal edilerek telaffuz edilir. İkinci “صحن” kelimesi de pek kullanılmaz.
3	Takke	طاقية قلنوسة	طا كِيَّة	Harran Arapçasında “ق” sesi “g”sesine dönüşmüştür; ikincisini “قلنوسة” okumayan kesim hiç bilemez.
4	Sırtlan	ضبع	ظَبُع	Harran Arapçasından “ض” harfi “ظ” harfine dönüşerek telaffuz edilir.
5	Kayboldu	ضاع	ظَاغ	Harran Arapçasında “ض” harfi “ظ” harfine ibdali edilmiş ve sonu sakin kılınmıştır.

6	Işık	ضوء	ظُو	Harran Arapçasında “ظ” harfi “ض” harfine ibdal edilmiş ve “ء” nahte uğrayarak kelimenin sonu sakin kılınmıştır.
7	Sırt (Tepe)	ظهر	إظهرة	Harran Arapçasında genelde başına esreli “إ” harfi eklenerek “izhara” şeklinde telaffuz edilmektedir.
8	Pencere	نافذة – طاقة	طاغة	Harran Arapçasında “nafize” kelimesi kullanılmaz, “tage” sözcüğü kullanılır.

(11). Ayn, Gayn sesleri (ع - غ)

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Kur'an Kerim	القرآن الكريم	الْقُرْآنُ الكريم	Harran Arapçasında “إ” harfi “ع” harfine ibdal edilerek telaffuz edilir.
2	Kör	أعور	عَوْر	Harran Arapçasında “أ” naht edilerek hareke farkıyla “avar” şeklinde söylenir.
3	Üzüm	عنب	إعنب	Harran Arapçasında “ع” ile başlayan kelimenin başına esreli “إ” getirilerek telaffuz edilmiştir.
4	Boyun	عنق	أورگبة	Harran Arapçasında “عنق” sözcüğü pek kullanılmaz. Aslı “رقبة” olan sözcüğün farklı telaffuz edildiği yukarıda anlatıldı.
5	Yanlış	غلط	قَلَط	Harran Arapçasında “غ” harfinin “ق” harfine ibdaliyle telaffuz edilir.

6	Kalbur	غربال	قربال	Harran Arapçasında “غ” harfi genel olarak “ق” harfine dönüştülür.
7	Ceylan	غزال	قزال	Harran Arapçasında “غ” harfi genel olarak “ق” harfine dönüştülür.
8	Yükseklik(tepe)	علو	علوة	Harran Arapçasında sona gelen kapalı “ı”den sonra “elva” şeklinde farklı telaffuz edilir.
9	Salkım	عنقود	عنكود	Harran Arapçasında “ق” harfi genel olarak “g”sesine dönüşerek telaffuz ediliyor.
10	Hile yapmak	غيش – زغل	قيش - زغل	Harran Arapçasında “غ” sesi “ق” dönüşmüş, ikincisi ise hareke farkı ile söylenir.

(ف-ق-ك) Fe, Kaf, Kaf sesleri

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Keser	فأس	فاس	Harran Arapçasında “ء” harfi naht edilip “fas” şeklinde telaffuz edilmektedir.
2	Fare	فأرة	فارة	Harran Arapçasında “ء” harfi naht edilerek Türkçedeki gibi “fare” şeklinde telaffuz edilmektedir.
3	Yarar	فائدة	فايدة	Harran Arapçasında “ء” harfi yerine “ي” gelerek dilimizdeki gibi “fayda” şeklinde telaffuz edilmektedir.
4	Kirpi	قنفذ	كنفذ	Harran Arapçasında “ق” harfi “g” sesiyle telaffuz edilmektedir

5	Akrep	عقرب	عَـْـرَـبَـة	Harran Arapçasında “ق” harfi “g” sesiyle telaffuz edilmektedir
6	Çok	كثير	چَـْـثَـرَـ	Harran Arapçasında “ك” harfi “g” sesiyle telaffuz edilmektedir
7	Koç	كباش	چَـْـبَـشَـ	Harran Arapçasında “ك” harfi “g” sesiyle telaffuz edilmektedir
8	Soydu, meyve soydu	يقشر	يَـْـگَـشَـرَـ	Harran Arapçasında “ق” harfi “g” sesiyle telaffuz edilmektedir
9	Kaz	وَرَّة	قازة	Harran Arapçasında “و” harfi “ق” ile ibdal olup “kazi” şeklinde telaffuz edilmektedir
10	Vakit, zaman	وقت	وگٹ	Harran Arapçasında “ق” harfi “g” sesiyle telaffuz edilmektedir.
11	Köpek	كلب	چَـْـلَـبَـ	Harran Arapçasında “ك” harfi “ç” sesiyle telaffuz edilmektedir
12	Sapan (taş atma aracı)	مقلاع	مجلع	Harran Arapçasında “ق” harfi “c” sesiyle karşılanmaktadır
13	Kese, torba	كيس	چَـْـيَـسَـ	Harran Arapçasında “ك” harfi “ç” sesiyle karşılanmaktadır
14	Kaygan, Kaymak	زلق	زلح	Harran Arapçasında “ق” harfi “g” şeklinde telaffuz edilmektedir
15	Kible	قبلة	جبله	Harran Arapçasında “ق” harfi “c” sesiyle telaffuz edilmektedir
16	Dirsek	كوع	چسع	Harran Arapçasında sadece “çisi” sözcüğü kullanılır.

17	Ağaç dalı	فرع	شندخة	Harran Arapçasında fushası kullanıldığı gibi, koparılmış ağaç dalı için “şunduhha” sözcüğü kullanılır.
18	Kiremit	قرميدة	جرميدة	Harran Arapçasında “ق” sesi “ج” sesine dönüşerek telaffuz edilmiştir.

(13) Lam, mim, nun (ل - م - ن)

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Vantilatör	مروحة	فَرْفَارَة	Harran Arapçasında tamamen değişik bir kelime kullanılmaktadır, Arapça okuyazar olmayanlar fushasını anlamayabilir.
2	Makas	مقص	مگص	Harran Arapçasında “ق” harfi “g” sesiyle ve esreli “m” ile telaffuz edilmektedir.
3	Bana ver	أعطيني	إنطيني	Harran Arapçasında “ع” harfi esreli “ı” ibdal edilerek telaffuz ediliyor.
4	Kazma	محول	قزميه	Harran Arapçasında fushası kullanılmaz, bunun yerine Türkçeden geçen kazma sözcüğü Harranlılarca Araplaştırılarak “kazmi” şeklinde telaffuz edilir.
5	Mendil	منديل	ميمشة	Harran Arapçasında ilki Türkçedeki gibi bilinse de “mimeşşe” sözcüğü geçerlidir.

6	Huni	محقن	إمَّحَقَّ - نْ	Harran Arapçasında “ق” harfi “g” sesiyle ibdal olmuş ve başına esreli “إ” ilave edilip “imhegen” şeklinde telaffuz edilmiştir.
7	Bakır	نحاس	إنَّحَاسْ	Harran Arapçasında kelimenin başına “إ” eklenerek “inhas” şeklinde telaffuz edilir.
8	Bal arısı, bal kovanı	نحلة	ناحل - إنحلي	Harran Arapçasında “nahli” veya “inhali” şeklinde telaffuz edilir.
9	Gaga (sivri uc)	منقار	بوز	Harran Arapçasında “bûz” sözcüğü yaygındır.
10	Çekiç, balyoz	مطرقة - شاكوش	چاکوچ	Harran Arapçasında fushası kullanılmasada ‘bir şeyi yasla, döv’ anlamında “utrük” emri mevcuttur. Ancak Türkçedeki çekiç kelimesi “çakuç” şeklinde telaffuz edilir ve balyoz da Türkçedeki gibi kullanılır.
11	İp, halat, sicim	حبل - مرس	حبل - مرص - قناب	Harran Arapçasında hepsi kullanılır. “Kinnab” sözcüğü genelde ince ve güçlü sicime denir, fushadaki “مرس” sözcüğünde Harran Arapçasında “س” sesi “ص” olarak değişmiştir.

(و – ه – ي) (14) vav, he, ye

No	Türkçe anlamı	Fasih Arapça	Harran Arapçası	Açıklaması
1	Alay etmek, gülmek	سخر – يسخر هزر	يَتَمَهَّزْ	Harran Arapçasında fushadaki nadiren kullanılsa da şimdiki nesil sadece “yitemehhez” sözcüğünü kullanır.

2	Kaz	وزة	قاز	Harran Arapçasında kelime naht ve ibdalle çok değişmiş ve “kazı” şeklini almıştır.
3	Yaprak veya kâğıt	ورق	ورگ - يابرق	Harran Arapçasında “ق” harfi “g” sesiyle telaffuz edilmektedir, ayrıca “yaprak” şeklinde de kullanılır.
4	Lavra, tırtıl	يرق	دودة	Harran Arapçasında fushası bilinmez; “düde” sözcüğü kullanılır.
5	Yere düştü	وقع	وگع	Harran Arapçasında “ق” harfi “g” sesiyle telaffuz edilmektedir. Vav harfi esre ile başlamaktadır.

SONUÇ

Harran ve çevresinin tarihi çok eskilere uzanır. Hz İbrahim (a.s)’ın yaşadığı bu topraklardan tarihçiler el-Cezire olarak bahsetmiştir. Bu bölgede yaşayan Arap kabilelerin M. Ö. 1200’lü yıllara kadar uzanan geçmişleri vardır. Tarihçilere göre Arap yarımadasından çeşitli sebeplerle göç eden Arap kabileleri Türkiye’nin doğu vilayetlerinden Muş’a kadar gelip yerleşmişlerdir. Harran Araplarının atalarının bir kısmı bu Araplardan olabileceği gibi, diğer bir kısmı da Hz. Ömer (r.a.) döneminde bölgenin fethedilmesiyle göç eden Araplardan gelmiş olabilir. O dönemde fethedilen Harran ve çevresi kısa süre içinde İslam kültürü ve ilmin merkezi olmuştur. Kültür merkezi konumundaki bölge, 1200 yılındaki Moğol istilasıyla harap edilmiş, zamanla coğrafi şartların da tesiriyle viran haline gelmiştir. Bu bölgede genellikle sahra kültürüne alışık konargöçer Arap kabileleri yaşamıştır. 1980’li yıllara değin bölge göç almadığından, kadim Arapçaya mensup olan Harran Arapçası günümüze kadar kendini koruyabilmiştir. Harran Arapları bu lehçe sayesinde kadim Arap kültürünü günümüze dek yaşamaya ve yaşatmaya devam etmişlerdir. Bununla birlikte GAP projesi nedeniyle bölge göç almaya başlamasıyla değişim ve etkileşim hızlanmıştır.

Bu çalışmada tarihi mirasın parçası sayılan Harran Araplarının dili ve bedevî hayat süren bölge sakinlerinin kültürü, kendi tarihsel dokusu içerisinde tespit ve incelemeye konu edilmiştir. Mensubu olmaktan daima gurur duyduğum Harran Araplarının konuştuğu lehçe üzerinde bugüne kadar detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Tespit edebildiğimiz yegâne çalışmada, daha çok Harran’da kullanılan atasözleri incelemeye konu edilmiştir. Bizim çalışmamızda ise, Harran Arapçasına ait, kadim fushanın ve bazı eski Arap lehçelerinin izlerini taşıyan pek çok dil ve üslup özelliği örneklerle ele alınmış ve gereken açıklamalara yer verilmiştir.

Harran Arapçasının bugüne kadar bozulmadan gelmesinin arka planı şöyle izah edilebilir: Harran Araplarının yaşadığı coğrafya sulama projelerinin hayata

geçirilmesinden önce Urfa'nın en kurak bölgesiydi. 70'li yıllara kadar, bölge halkı kabile halinde yaşamaktaydı ve katı örf adetlerle adeta kapalı kutu gibiydi. Şehire ulaşım zorluğu, bölgeye elektrik, su ve yol gibi imkânların çok geç gelişi, devlet okullarının olmayışı veya uzaklığı, koyunculuk ve ziraatla uğraşan halkın kız çocuklarını okutmamaları, binlerce yıllık maziye sahip bölgenin turizme açılması ve arkeolojik kazıların başlatılmasının gecikmesi, bölgeye gerek devlet ve gerekse özel sektör yatırımlarının gecikmesi vb. nedenlerle bölge nispeten geri kalmıştı. Bütün bu sayılanlar şehirleşmenin ve dolayısıyla değişimin önüne geçtiği için Harran Arapları kendi aslî kültür ve kimliklerini koruyabilmişlerdir.

Harran Arapçası dil ve üslup özellikleri bakımından incelendiğinde karşımıza şu tespitler çıkmaktadır:

Kadim Arapça ve bazı eski lehçelerin kimi dil özellikleri HAL'de olduğu gibi korunmuştur.

Fushadan ayrıldığı kullanımlarda daha çok naht, ibdal ve iklab olguları öne çıkmaktadır.

Temim ve diğer bazı eski Arap lehçelerinde görülen, muzari fiilin ilk harekesinin esre okunması HAL'de yaygın bir kullanımdır.

HAL'de tesniye neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Kullanılacağı zaman da ref hali (tesniye elifi ile) değil, nasb/cer hali (ya ile) söylenir.

Hazırladığımız çalışma elbette mükemmel değildir. Şanlıurfa başta olmak üzere, güney ve doğu vilayetlerimizde konuşulan diğer Arap lehçelerinin de benzer şekilde incelenmesinde büyük yarar vardır. Hatta bu alanda karşılaştırmalı lehçe araştırmalarının yapılması isabetli olacaktır. Yaşayan kültür ve dilleri koruma ilkesinden hareketle, ülkemizde yaşayan lehçelerin aktüel durumunun belirlenebilmesi ve ileriye dönük atılması gereken adımların öngörülebilmesi için bu tür çalışmaların sayısının artması

elzemdir. Bu sebeple, mütevazı çalışmamızın bu alanda çalışma yapmak isteyen değerli araştırmacılar için ışık tutacağına yürekten inanıyorum.

İbrahim ÖZCAN

Ankara-2017

KAYNAKLAR

- Adrian Max**, Freiherr Simon, Oppenheim Von, *el-Bedv*, (4 Cilt) tahkik: Macid Şubber, el-Varrak li'n-Neşr, tsz.
- Aslan**, Ahmet, *Urfa –Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, Ankara, Berikan yayınevi, 2015.
- Avcı**, Necati, “Harran'ın Bilinmeyen Din Âlimleri”, Kayseri: *EÜİF dergisi*, sayı:8, 1992.
- Aydın**, Mehmet Emin, *Mezopotamya'da Ammuriler*, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi tarih bölümü, Bitirme tezi, Denizli, 2013.
- Bakkal**, Ali, “Harran Okulu Sempozyumu”, *HÜİF dergisi*, Konya, 2006.
- el-Belazuri**, Ahmed bin Yahya, *Futûhu 'l-Buldân*, Beyrut, 1987.
- Butrus Antinuyus**, *el-Mu'cemul Mufasssal fi 'l-Ezdâd*, Beyrut: Dâr el-Kutub el-İlmiyye, 2003.
- el-Ceburi**, Abdullah, *Tetavvuru 'd-Delaleti 'l-Mu'cemiyye*, Daru'l-Arabiyye lil Mevsuat, Beyrut, 1.Baskı, 2006.
- Cemran Muh. Edip Abdelvahit**, *Mu'cemu 'l-Fasih mine 'l-Lehacâti 'l-Arabiyye*, Riyad, Mektebetu'l-Ubeykan, 2000.
- el-Damuni**, Hüseyin Ali Lubani, *Mu'cemu Garâibi 'l-Luga*, Beyrut 1.Baskı, el-İntişar el-Arabi, 2008.
- Enis İbrahim**, *fi 'l-Lehecati 'l-Arabiyye*, Kahire: Mektebet-ul Enclo el-Mısıriyye, 2003.
- Eren**, Cüneyt ve Uzunoğlu Vecih, *Arapça Belagat (Hülasatul Belağâ)*, İstanbul, Cantaş yayımları, 2012.
- el-Ferahidi**, Halil b. Ahmed, *Kitabu 'l Ayn*, Tah., Abdulhamid Hindavi, Beyrut, Dar'ul Kutubi'l'ilmîyye, 2003.
- Feriha Enis**, *el-Lehacat ve Uslubu Dirasetiha*, Beyrut, Dar'ul el-Cil, 1.Baskı, 1989.
- el-Gavs**, Muhtar, *Lugatu Kureyş*, Dar el-Mi'rac el-Divaliyya, 1.Baskı, Riyad, 1997.

- el-Gindi**, Ahmed Alam el-Din, *el-Lehecatu'l-Arabiyye fi't-Turâs*, Daru'l-Arabiyye lil-Kutub, Tunus.1983.
- Gültekin**, Mehmet Bedri, *Onikibin Yılın Mirası*, kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.
- Gümüş** Ercan, Gürhan Veysel, *Uluslararası Ömerli ve Çevresi Sempozyumu*, İstanbul, Park Ajans,2012.
- el-Hamevi**, Yakut, *Mu'cemu'l-Buldan*, Beyrut, 1968.
- İbn-i Faris**, es-Sahibî fi fikhî'l-Luga, Dar el-Kutub el -İlmiyye, Beyrut, 1.Baskı, 1997.
- İbn Hallikân**, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir, *Vefeyâtu'l-A'yân*, tah. İhsan Abbas, Beyrut: Da'r el-Sadr, 1978.
- Kara**, Necati, Karakaya Necdet, Kur'an Dilinin Modern Dilbilime Göre Bir Değerlendirme Denemesi", *BEU SBE*, 2:1 (12.2013).
- el-Kattan**, Menna' b. Halil, *Nuzûlu'l-Kur'an alâ Seba'ti Ahruf*, Mektebetu Vehbe, tsz;
- el-Kermeli**, Anastas Mari, *Nuşûu'l-Lugati'l-Arabiyye ve Nümuvvuha ve İktihaluha*, Kahire, el-Matbaatu'l-Asriyye, 1938.
- Kılıç**, Hulusi, *Sarf Arapça Dilbilgisi*, Diyarbakır, Seyda kitabevi, 2012.
- Maalouf**, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı seferleri*, Çev. Ali Berkday, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Mustafa**, Kamil b. Hüseyin, *Nehr'ul Zehab Fi Tarih Halep*, Halep:el-Maroniye matb.,tsz.
- en-Neccar**, Muhammed Ali, Mustafa İbrahim, Abdulkadir Hamid ve ez-Zeyyat Ahmet Hasan, *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Tahran, el-Mektebe el-İlmiyye, tsz.
- Oymak**, Mehmet, *Şanlıurfa'dan derlenen Atasözleri ve Deyimler*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü yayınları, tsz.
- Önel**, Abdulhakim, *Harran Araplarında Dil ve Edebiyat Bağlamında Arapça meseleler ve Tahlilleri*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, 2016.
- Prochacka**, Stephan, *Romano Arabica*, Universty of Vienna, Austria, 2007.

- er-Ravdan**, Abd Avn, *Mevsuatu 'l-Kabâili 'l-Arabiyye_Ensâbuha, Vekâiuha, Measiruha, Şuarauha*, Amman, el-Ehliyye li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2002.
- Riyad**, Kerim Muhammed, *el-Muqtadab fi el-Lehecat el-Arap*, Tanta 1996.
- es-Safsafi**, Ahmet el-Mursi, *Mu'cemu's-Safsafi*, İstanbul, Çağrı yayınları 2. Baskı, 1979.
- Sazanov**, Matthew, *Hadâratu mâ Beyne'n-Nehrayn el-'Arîka*, Terc: Hannâ Âdem, Matbaatu Dâri'l-Mecd, Dımaşk.
- Selami**, Bakırlı ve Çöğenli M. Sadi, *Arapça Edatlar Sözlüğü*, İstanbul, Cantaş yayınları, 2013.
- Sellum**, Davud, *Dirasat ellehcat el-Arabiya*, Lahor: el-Mektebe el-İlmiyye ve Matbaatuha, 1976.
- Seyyid**, Abdul'al Abdulmun'im, *Mu'cemu'l-Elfazi'l-'Ammiye Zatu'l-Hakika ve'l-Usuli'l-Arabiyye*, Mektebetu'l-Hanci, (Kahire, 2.Baskı, t.y.).
- Sezer**, İsmail Hakkı, *Anlatımlı Arapça*, Konya, 5. Baskı, 2010.
- Sırma**, İhsan Süreyya, “Güneydoğu Anadolu’nun İlk Müslümanlaşma Süreci”, *Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu. 2011*.
- Şafiuddin**, Muhammed, *el-Lehecatu 'l-Arabiyye ve Alâkatuha bi'l-Lugati 'l-Arabiyyeti 'l-Fusha*, Chittagong, 2007.
- Şeşen**, Ramazan, *Harran Tarihi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1993.
- el-Şinnavi**, Ahmed Muhammed, *Mevsuatu Abakırati 'l-Hadâratu 'l-İlmiyye fi'l-İslam*, Medine-i Münevvere: Da'ruz-Zaman, 2007.
- Şülul**, Kasım ve Sabuncu Ömer, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu* (2 Cilt), Urfa Belediyesi Tebliğleri, 2016.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2008.
- Tur**, Salih, “Sami Diller Üzerine Bir İnceleme”, *İstanbul Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, 2011, Sayı: XIV,209/1

Ürün, Ahmet Kazım, “Edebiyat ve Ticaretin Buluştuğu noktalar”,
<http://www.doguedebiyati.com> (04.09.2016)

-----, *el-Mu’cem el-Kamil Fi el-Lehecat el-Fusha*, Beyrut, Mektebet el-Nahda
el-Arabiyya. 1.Baskı, 1987.

Uzun, Tacettin, *Pratik Arapça*, Konya, Sebat matbaacılık 2. Baskı, 2008.

el-Verd, Bakır Emin, *Mu’cemu Ulemai’l-Arab*, tah. Georges Awad, Beyrut: Mektebet
en-Nahda, 1986.

el-Yesui Papa Refail Nahle, *Garâibu’l-Lehceti’l-Mısriyye*, Beyrut, Kalfat Mabaası, 1964.

Araplar nedir?, www.turkcebilgi.com(26.8.2016)

<http://www.nabulsi.com/blue/ar/artp.php?art=9301>.

Binbay, Mim Yavuz, Beyt Nahreyn Arap Tarihi, beyt-nahreyn.com (26.8.2016).

Deu Soular, Ferhad, *Zahirat el-Naht filluga el-Arabiyya*, <http://www.divanalarab.com>
(13.11.2016)

Eli Çalışkan Murat, “Coğrafya Dünyası”, <http://www.cografya.gen.tr/tr.sanliurfa>
(03.11.2016).

Harran’da yetişen Âlimler, <http://www.harran.bel.tr>,(03.11.2016).

Makaleler, “Şanlıurfa Tarihi” <http://web.harran.edu.tr/tarih/tr/makaleler/sanliurfa-tarihi>,
(18.08.2016).

Selam, Salah Cad “Esvakul Arap Kadimen” [http:// mnaa.br.com](http://mnaa.br.com)(03.11.2016)

ÖZET

Bu çalışmada ele aldığımız, Şanlıurfa ilinin güney doğusunda Harran ve civarında yaşayan Arap kabilelerinin tarihi, M.Ö. ve M.S. güneyden kuzeye göç ederek el-Cezire olarak anılan Mezopotamya bölgesine yerleşmeleriyle başlamaktadır. Ülkemizde yaşayan Araplardan Harran'ın dışında kalan kabilelerin genelde asimile olduklarını görmekteyiz. Harran Araplarının dillerini günümüze kadar korumaları belki de bulundukları bölge şartlarının günümüze kadar devam etmesindendir. Harran Arapçasının dil özelliklerini incelediğimiz bu çalışmada ayrıca Arap dilinin tarihçesi, Harran kültüründe yetişen önemli matematikçi, tarihçi ve gök bilimciler ile din âlimlerinin hayatlarıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra zamanla gelişen dillerinin çevre dillerle etkileşimine değinilmiştir. Harran Arap lehçesinin dil ve üslup özellikleri bağlamında ise, sarf ve nahiv özellikleri detaylı olarak çalışılmıştır. Çeşitli tanım ve örnekler üzerinden eski Arapçada bulunan kimi dil özellikleriyle Harran Arapçasının uyumluluğu ispata çalışılmıştır. Ayrıca Harran Arapçasının dil kültürünü yansıtan şiir, atasözü ve deyimlere yer verilmiştir. Tezimizin sonunda hâlâ hayatta olan bazı yaşlı tanıklara ait konuşma kayıtları bir (CD) halinde ek olarak sunulmuştur.

Harran Arapçasının dil özellikleri itibariyle kadim Arapçanın dil karakterini taşıdığı ve gerçek Fusha olduğu, bölgenin coğrafi özelliği nedeniyle asırlar boyunca başka kavimlerle fazla karışmadığı için günümüze kadar özünü koruduğu örneklerle gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harran Arapları, Harran Arapçası, edatlar, şiir, darb-ı meseller ve deyimsele ifadeler.

ABSTRACT

In this work, we studied, the history of the Arab tribes living around Harran where the south east of Şanlıurfa province, They migrated BC. And AC. to the north from the south and settled in the Mesopotamian region, which is known as Al-Jazeera. We see that Arab tribes outside of Harran are generally assimilated. They should protect the tongues of the Arabian Arabs as much as they can to day-to-day, perhaps to keep the conditions of the region until the end of the day. In our study of the language characteristics of Harran Arabic, we have mentioned the history of the Arabic language, important mathematicians who grew up in Harran culture, historians, astronomers, and information about the lives of religious scholars who grew up after Islam. Over time, the interaction of the developing languages with the local languages has been mentioned. As for the language and stylistic characteristics of the Harran Arabic dialect, the Sarf and Nahiv features were studied in detail. The relationship with the language characteristics found in the ancient Arabic language was included in various definitions and the compatibility with Harran Arabic was studied. There are also poems, proverbs and idioms that reflect the language culture of Harran Arabic. The trial was presented in addition to my thesis in a CD on the records of today's old witnesses.

Harran was portrayed as an example of the Arabic language being characterized by the language characteristics of the Arabic language and the fact that it is the pure dialect which is known as Fusha and because of the geographical nature of the region it does not mix with other tribes throughout the centuries.

Key words: Harran Arabs, Harran Arabic, prepositions, poetry, darb-ı mesel and idioms.